

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

(ગુજરાત કોપીરાઈટ વિભાગ)

૯૨૭

અનુક્રમાંક ૯૨૭ કિંમત ૬ અ. ૧૧.

ગ્રંથનામ ગુજરાતી ગોદી ગોપડી

લગાંક

મુંબઈ ઈલાકાનું સરકારી કેળવણીખાતું.

ગૂજરાતી ચોથી ચોપડી.

આ,

ટિ. સી. હોપ.

માજ એજ્યુકેશનલ ઈન્સ્પેક્ટર ડી. બી.

એમ્.એમ્. સ્કી:

કાયમ ઠસાની

નવમી આવૃત્તિ—૨૦,૦૦૦ પ્રત.

આ ચોપડીની માલિકી સન ૧૮૬૭ના રપમા આક્ટ પ્રમાણે નોંધેલી છે.

મુંબઈ:

ગવર્નમેંત સેન્ટ્રલ પ્રિસ ટીપો.

ઈ સન ૧૮૭૬.

આ પુસ્તકસંબંધી સર્વે અધિકાર સરકારે સ્વાધીન રાખેલા છે.

કીમત છ આના.

મુંબઈ મધ્યે.

મિલ્યુકેરાન સોસાઈટીના છાપખાનામાં છાપી.

ચોથી ચોપડીનું સાંકળીકું.

નીતિસંબંધી.

પાક.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	પાક.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧	નવી ને જૂની ચોપડી..	૧	૫૧-૫૨	એક સસલાતીવાત	૪૮-૪૯
૩	પરમેશ્વરની પ્રાર્થના (કવિતા)	૩	૫૭	ઈશ્વરની સ્તુતિ	
૪-૭	પરગણુ છોકરો ..	૪-૬		(કવિતા).....	૫૩
૧૦	માઆપના કહ્યામાં રહેવું.	૯	૫૬	સાહેબ ને સિપાઈ....	૫૫
૧૧	નહારો નિશાળાઓ શું કરે છે	૧૦	૬૩	ખીડનો કૂતરો	૫૮
૧૨-૧૩	એજ—(કવિતા)..	૧૧	૬૪	ઈશ્વરનો ઉપકાર (કવિતા)	૫૯
૧૪	એક આનો કમાયો ..	૧૨	૭૦-૭૪	વિવેક	૬૫-૬૮
૧૫	દેવ અને ગાડીવાન ..	૧૩	૭૫	મિત્રાચારી (કવિતા)..	૬૮
૧૮	ખોદે તે પડે	૧૬	૮૦	ખિલાડી ને બગલું.....	૭૩
૧૯	માખીનું બચ્ચું	૧૭	૮૧	જીગારી છોકરાવિષે (કવિતા).....	૭૪
૨૦	એજ—(કવિતા)...	૧૮	૮૨-૮૪	કૂતરો અને તેનાં સગાંવહાલાં.....	૭૫-૭૬
૨૧-૨૩	સાચો છોકરો ..	૧૯-૨૦	૯૨	માઆપપર હેત	૮૬
૨૪	બે ખિલાડીઓ ને વાંદરો	૨૨	૯૩	કેકૂવિષે (કવિતા)	૮૭
૨૭	પ્રાણીઉપર હેત રાખવા-વિષે (કવિતા).....	૨૫	૯૪	સાખરી પાણીમાં જોતા હતા	૮૮
૩૨	જૂઠું ન બોલવું	૩૦	૯૬	કેકૂવિષે પ્રમાણિકા છંદ તથા કુંડળીઓ.	૯૨
૩૭	જગત્કર્તાવિષે (કવિતા)	૩૫	૧૦૦	માણસઉપર હેત રાખવાવિષે (કવિતા)	૯૩
૩૯-૪૧	બળતું ઘર	૩૭-૩૮			
૪૨-૪૩	તપાસ કરવાની ટેવ	૩૯-૪૦			
૪૬	સાચવિષે શિખામણુ..	૪૬			

પાઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	પાઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૦૧	દાડમ.	૯૪	૧૪૫	હુંદર અને ઇંડાં. . .	૧૩૬
૧૦૨	શિઆળ અને બકરો. ૯૫		૧૪૮	એક આકરે પોતાનો	
૧૦૩-૧૦૫	એક પૈસાની		જીવ આપ્યો	૧૩૮	
વાત.	૯૬-૯૮		૧૪૯-૧૫૧	ગુલામ અને	
૧૦૬	અટકઆળો જીવો		સિંહ.	૧૪૦-૧૪૨	
(કવિતા)	૧૦૦		૧૫૩-૧૫૪	લોભીઆની	
૧૧૦-૧૧૧	લાવરી ને તેનાં		વાત.	૧૪૪-૧૪૫	
બચ્ચાં.	૧૦૫-૧૦૬		૧૫૫	શિઆળ ને કાગડો. ૧૪૬	
૧૧૬	પરમેશ્વરના ને માણુ-		૧૫૬-૧૫૭	ટકુ વેચવા ન-	
સના બતાવેલા ઘાટ. .	૧૧૦		નાર મીઆની વાત ૧૪૭-૧૪૯		
૧૧૭	સંપવિષે (કવિતા). .	૧૧૧	૧૫૮	ભુંડાને બદલે ભણું. .	૧૫૦
૧૨૭-૧૨૮	ટોટો પતાવનાર ૧૧૯-		૧૫૯	કોઈને હલકો ન	
	૧૨૦		ગણવો (કવિતા)	૧૫૧	
૧૩૫	કૂતરો અને તેનો		૧૬૦	શુકનો છોકરો	
પડાવ્યો	૧૨૭		અને વૈદ	૧૫૨	
૧૩૬	લોભ ને મંત્રોષવિષે				
(કવિતા)	૧૨૮				

સામાન્ય જ્ઞાનસંબંધી.

૮	ભોજનવિષે (કવિતા)	૭	૬૭	તાંબુ ને લોહું	૬૨
૨૮-૩૧	પાધડી અને તોરેર ૨૬-૨૯		૬૮-૬૯	તોલ તથા માપ. ૬૩-૬૪	
૩૫	ધાયલ કાપણી કરનાર . .	૩૩	૮૫-૯૧	પાંચ ઇંદ્રિઓની	
૩૬	અનાજ.	૩૪	વાત.	૭૭-૮૪	
૪૭	ગરમ લગડાં	૪૪	૯૭-૯૮	જોડા	૯૧
૫૦	સળગી ઉડેત્યારે શું કરવું ૪૭		૧૦૭-૧૦૮	ધડીઆળ. ૧૦૧-૧૦૩	
૫૮	ધડીઆળની શીશી. .	૫૪	૧૦૯	રુઝોનું વર્ણન	
૬૧-૬૨	ચરીરનાં અંગ. . ૫૭-૫૮		(કવિતા)	૧૦૪	
૬૫-૬૬	સોનું ને રૂપું. . ૬૦-૬૧				

પાઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	પાઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૨૪	ધર	૧૧૬	૧૩૨-૧૩૩	કામ.	૧૨૪-૧૨૫
૧૨૫	છાપવાની કળા..	૧૧૭	૧૫૨	ટાંકણી	૧૪૩
૧૨૬	ભેજવાનું ધર....	૧૨૧	૧૬૧	ખાગુ	૧૫૩

વિદ્યાસંબંધી.

૨	જગત	૨	૧૨૨	મહાસાગર	૧૧૫
૪૮	ગાજવીજ	૪૫	૧૨૩	દરિઆમાંહેના અમત્કાર	૧૧૬
૫૪	પૃથ્વી	૫૧	૧૨૬	પ્રભુનાં કૃત્ય	૧૧૯
૫૫-૫૬	પૃથ્વી અને એનેા		૧૩૦-૧૩૧	ગુજરાત.	૧૨૨-૧૨૩
	નકશો	૫૨	૧૩૮	કપડવંજ	૧૨૬
૭૭-૭૮	વરાળ ને ધુમાડો	૭૦-૭૧	૧૩૭	દ્વારકા	૧૨૯
૭૯	વાદળાં ને વરસાદ..	૭૨	૧૪૦-૧૪૧	અમદાવાદ.	૧૩૧-૧૩૨
૯૫-૯૬	વ્યાકરણનો સાર.	૮૯	૧૪૨	અમદાવાદના ભદ્ર-	
૧૧૨-૧૧૫	કવિતાની રીત	૧૦૬-૧૦૯		વિષે (કવિતા).	૧૩૩

વનસ્પતિ તથા પ્રાણીસંબંધી.

૯	આંખા	૮	૭૬	માછલી	૬૬
૧૬	કેળ.	૧૪	૧૧૮-૧૧૯	તેજનાનાં આડ	૧૧૧-૧૧૨
૧૭	વાંદરા	૧૫			
૨૫-૨૬	પ્રાણી	૨૩-૨૪	૧૨૦-૧૨૧	લોકડી..	૧૧૩-૧૧૪
૩૩-૩૪	કૂતરો	૩૧-૩૨	૧૩૮-૧૩૯	ખજૂરી..	૧૩૦-૧૩૧
૩૮	નાજિઅર	૩૬	૧૪૩-૧૪૪	બાહાદુર કૂતરો	૧૩૪-૧૩૫
૪૪-૪૫	ઘેટાં ને બકરાં..	૪૧-૪૩			
૪૬	ગાયવિષે (કવિતા)....	૪૪	૧૪૬-૧૪૭	ખેતીવાડીવિષે	૧૩૭-૧૩૮
૫૩	શાહુડી	૫૦			
૬૦	કબૂતર	૫૬			

ચોથી ચોપડી શીખવવાની રીત.

ત્રીજી ચોપડીમાં જે બાળબોધ અક્ષરનું જ્ઞાન છોકરાંને થયું હોય તે જતું ન રહે માટે આ ચોપડીમાં પાઠનાં નામ તથા પાઠમાં જે કહેવતો આવેલી છે તે બાળબોધ અક્ષરે લખી છે, તે છોકરાંપાસે ધ્યાન રાખી વંચાવવાં.

આ ચોપડીના પાઠ વાંચતાં શીખવવામાં નીચે લખેલી રીત ધ્યાનમાં રાખી તે પ્રમાણે વર્તવું.

મેહેતાજીએ ઘણી સંભાળ લઈ એક વાક્ય બરાબર રીત ને ઢબ-પ્રમાણે છોકરાંને વાંચી સંભળાવવું, ને ત્યારપછી તેનું તેજ વાક્ય તેવીજ રીતે ને તેવી ઢબથી બે કે ત્રણ છોકરાંપાસે જોડે વંચાવવું. પછી તે ઉપરથી તે વાક્યની મતલબવિષે તથા તેમાં જે અધરા શબ્દ લાગે તે વિષે સવાલો આપ્યા વર્ગમાં પૂછવા. અધરા શબ્દમાં પાણુ જે પાઠને મથાળે શબ્દો લખેલા છે તે માંહેલા આવે ત્યારે વિશેષે કરીને તે ઉપર ખૂબ ધ્યાન રાખી તેના અર્થ સારીપેઠે છોકરાંના ધ્યાનમાં ઉતારવા, તથા તેમની જોડણી અધરી હોય તો તે પાણુ કરાવવી, કેમકે એ મથાળાના શબ્દો અધરા જણીનેજ કાઢેલા છે.

એ પ્રમાણે એક વાક્ય થયું એટલે બાળુ લઈને તે પાણુ પોતે વાંચીને છોકરાંપાસે વંચાવી, મતલબ વગેરે પૂછી શીખવવું. એમ કરવાથી બધા છોકરાંને બરાબર ઉચ્ચાર કરવાની ને બરાબર ઢબથી તથા સમજસાથે વાંચવાની ટેવ પડશે. વિલાયતમાં તો વર્ગમાંના બધા છોકરાંપાસે એક વખત જોડે વંચાવે છે, અથવા વર્ગ ઘણોજ મોટો હોય છે તો તેની બે ટુકડીઓ કરીને વારાફરતી વંચાવે છે, પાણુ આ દેશની નિશાળોમાં એમ કરેથી ગડબડ થઈ જાય એવું લાગે છે, તેથી માત્ર બે ત્રણ ત્રણ છોકરાંપાસે જોડે વંચાવવાનું લખ્યું છે.

ઉપર કહ્યામુજબ એક વાક્ય કરીને આખો પાઠ વાંચી સંભળાવ્યાપછી તથા તેની મતલબ સમજાવ્યાપછી એક છોકરાંને

છૂટક છૂટક વંચાવવું. બધા છોકરાં વાંચી શકે એટલા વખત ન મળે તો સૌથી નહાં વાંચનારા છોકરાપાસે પેહલાં વંચાવવું, અને તે બરાબર થયે અને રીતપ્રમાણે વાંચી શકે એવું કરવું.

એ રીતે ધ્યાન રાખીને વાંચત પાઠ આપવામાં આવશે તો તે પાઠ છોકરાંને પાકો થશે. પાકો થશે એટલે સારી રીતે વાંચતાં અને તેની મતલબ સમજતાં આવડશે. જ્યારે એ આવડે ત્યારે જ જાણવું કે પાઠ પાકો થયો. પાઠ મોઢે કડકડાટ બણી જાય એવી રીતે શીખવવાની મતલબ બિનકુલ નથી, અને તેમ ન થાય એવી હમેશાં મહેતાજીએ કાળજી રાખવી.

દર રોજ અથવા બે ત્રણ દિવસે જ્યારે જોગ બને ત્યારે વાંચન પાઠની મતલબ છોકરાંપાસે સોપડીની મદદવગર પાઠીપર લખાવવી. એવું કરવાથી બે લાભ થાય છે. એક તો એ કે વાંચેલાનો અર્થ બરાબર છોકરાં સમજે છે, અને બીજું એ કે તેમને ભાષા શુદ્ધ લખતાં આવડે છે.

ભૂગોલવિદ્યાના પાઠ વાંચતી વખતે જે પ્રકરણ ચાલતું હોય તે ખંડ કે દેરાનો નકશો વર્ગમાં ટાંગેલો રજુ રાખવો. કોઈપણ ગામ કે રોહિર કે દેરા, જેને વિષે પાઠમાં હકીકત વાંચવામાં આવે, તે નકશામાં બતાવ્યાવગર આગળ ચાલતું નહીં. વળી તેવિષે કંઈ જાણવાનું બિના હોય તો તે પણ છોકરાંને કહી સંભળાવીને જેમ તેમના મનમાં તે ઠસે તેમ કરવું.

ચોથી ચોપડી.

પાઠ ૧. નવી ચોપડી ને જૂની ચોપડી.

મેહેતાજી.—છોકરાં, આજ હવે તમને નવી ચોપડી મંડાવીશું, તે તમને ગમશે કે નહીં! પેલી જૂની ચોપડી તો તમે ઘણી વાર વાંચી ગયા, માટે જે જે વાતો અને કવિતા તમે શીખ્યા તે તો તમને સારીપેટે આવડતી હશે. એ સઘળું ખાનગી કોઠાને કહેવું હોય તો તમારાથી કહેવાય કે નહીં! પાછલી ચોપડીમાં એવી બહુ વાતો ગઈ છે કે તે નાનાં છોકરાં સાંભળીને રાજી થાય; કેટલીક કવિતા તો એવી સુંદર છે કે મોટા માણસ પણ સાંભળવાને આહું; કેટલાક તો કામ કરતા જાય ને ગાતા જાય, ને નવરા ખેસે ત્યારે પણ ગાય. હવે તમારે નવી ચોપડી શીખવાની તો ખરી, પણ જૂનીમાંથી શું શું શીખ્યા, તે પેહેલાં મારે જાણવું જોઈએ. તેમાં તો તમે ઘણું જૂદી જૂદી વસ્તુવિષે પાઠ વાંચ્યા; પરમેશ્વર, માણસ, પશુ, પંખી, ઝાડ, છોડવા, સૂરજ, આકારા, અને પૃથ્વી, એ બધાવિષે પાઠ તેમાં હતા. વાર જોઈએ ત્યારે હવે તમને તેમાંનું શું શું સાંભરે છે. હરીઆ કહે, એ ચોપડીમાં પરમેશ્વરવિષે શું લખ્યું છે.

હરીઆ.—આપણે એવું વાચ્યું હતું કે પરમેશ્વરે બધી વસ્તુ કરી છે. ભાઈડા, બાઈડીઓ, છોકરા, છોકરીઓ, પક્ષી, પશુ, માછલાં, ઝીડા, ઝાડ, છોડવા, ચંદ્રમા, સૂરજ, તારા, અને આખું જગત, એ સર્વે તેણે સરખું છે.

મેહેતાજી.—કલ્યાણ, એવિના ખીજું કાંઈ પરમેશ્વરવિષે જાણતો હોય તો કહે!

કલ્યાણ.—તેમાં ખીજું એવું કહેલું છે કે આપણે પરમેશ્વરને દેખતા નથી, પણ તે આપણને દહાડે ને રાતે સદા દેખે છે.

હરીઆ.—ખરી વાત સાહેબ, તે હરઘડી આપણને દેખે છે; અજવાળું હોય કે અંધારું હોય તો પણ તે દેખે છે.

મેહેતાજી.—જીઓ ત્યારે આપણે ને કરીએ તે તો તે દેખે.
હરીઆ, તને માલમ છે કે આપણે તેનાથી શું છાનું રાખી રાકીએ?

હરીઆ.—આપણે તેનાથી કાંઈ છાનું રાખી શકતા નથી.

મેહેતાજી.—અરે, હરીઆ, અને ત્યારે તેનાથી કાંઈ છાનું નથી,
ત્યારે આપણે કેવી રીતે ચાલવું.

હરીઆ.—આપણે કાંઈ ખોટું કામ કરવું નહીં, કેમકે ને કાંઈ
આપણે કરીએ છીએ તે લોક તો દેખતા નથી, પણ પરમેશ્વર
જીએ છે અને શિક્ષા કરે છે.

પાઠ ૨. જગત.

રેનડીઆર

ગરુડ

ધોધ

જગત ઘણું મોટું છે. એનાં બધાં ડેકાણાંમાં જોવાનું,
સાંભળવાનું, ને શીખવાનું ઘણું છે. જગતમાં ઘણા દેશ છે.
સઘળા દેશમાં લોક વસે છે. દેશ દેશના લોકની બોલી જૂદી છે.
એક દેશમાં એક જાતનાં જનાવર તથા ઝાડ થાય છે, ને બીજા
દેશમાં બીજી જાતનાં થાય છે.

કોઈમાં સિંહ ને વાઘ હોય છે ; કોઈમાં હંટ ને હાથી હોય છે ; ને
કોઈમાં રેનડીઆર ને ગરુડ હોય છે. કોઈમાં આંબા ને વડ ; કોઈમાં
નાજિએરી ને ખજૂરી ; ઠાઠના મુલકમાં જૂદી જાતનાં ઝાડ થાય છે.
દેશ દેશનાં અનાજ, ફળ, તથા મેવા પણ જૂદા હોય છે. વળી કેટલીક
જાતનાં ઝાડ, જનાવર, વગેરે ઘણું કરીને બધા દેશમાં નીપજે છે.

કેટલાએક દેશની ભોંયમાંથી બહુ ધાતુ નીકળે છે, ને કેટલા-
એકનીમાંથી થોડી નીકળે છે.

કોઈમાં પર્વત ને કોતર હોય છે ; કોઈમાં મોટાં મેદાન ; કોઈમાં
મોટી નદીઓ ને સરોવર હોય છે ; કોઈમાં પાણીના મોટા ધોધના
અવાજ સંભળાય છે ; ને કોઈને કિનારે દરિયાની છોળી અથડાતી
હોય છે ; કોઈમાં બજાર પાહાડ હોય છે ; કોઈમાં બિના પાણીનાં
ઝરણુ હોય છે ; કોઈ ડેકાણે કૂવા બહુ હિંડા હોય, ને કોઈ ડેકાણે
થોડું ખોદીએ કે પાણી નીકળે છે ; કોઈ જગ્યાએ સારાં મીઠાં પાણી

નીકળે છે, ને કોઈ જગ્યાએ પાણીમાં કે ખારાં પાણી નીકળે છે, તે પાંચે તો માંદા પડીએ. કેટલેએક ડેકાણે તો ઘણા ગાઉસુધી મુદલ પાણી જડતું નથી. કેટલાક ચંડા દેરામાં, ભોંયમાં ભોંયરાં જ્યાં ધર બાંધી લોક જમીનહો રહે છે, ને હું વળવાસાફ જના-વરનાં આમડાં ઓઢે છે.

કેટલાક દેરામાં બહુજ તાપ પડે છે, ને કેટલાક દેરામાં ઘણો તાપ પડતો નથી, ને ઘણી ટાઢએ નથી પડતી.

આપણો દેશ ગુજરાત કહેવાય છે, અને આપણે ગુજરાતી લોક કહેવાઈએ છીએ.

પાઠ ૩. પરમેશ્વરની પ્રાર્થના.

સંસાર પર્વત જોમ દાતાર પ્રાણીઆ હરથે

દોહરા.

ઓ ઈશ્વર તું એક છે,
સરજ્યો તે સંસાર.
પૃથ્વી પાણી પર્વતો,
તે કીધાં તૈયાર. ૧

તારા સારા શોભિતા,
મૂરજ ને વળી સોમ,
તે તો સઘળાં તે રચ્યાં,
જપ્પરે તારે જોમ. ૨

અમને અદકાં માન ગુણ,
તેનો તું દાતાર.
બૂલે પાપી પ્રાણીઆ,
એ તારો ઉપકાર. ૩

કાપ કલેશ કંકાસને.
કાપ પાપ પરિતાપ,
કાપ કુમતિ કરણા કરી,
કાપ કષ્ટ, સુખ આપ. ૪

પાઠ ૪. પરગજુ છોકરો.—ભાગ ૧.

પરગજુ ઢેબરાં ભો.

એક છોકરો એક દહાડે સવારે ખીજે ગામ કાંઈ કામસાઈ જતો હતો. તે ગામ પેલા છોકરાના ગામથી ત્રણ ગાઉ હતું. ત્યાં આખો દહાડો રહેવાનું હતું, માટે ઢેબરાં બાંધી લીધાં હતાં. રસ્તામાં જતાં એક ભૂખે અધમુઓ થઈ રહેલો કૂતરો તેને મળ્યો. તે તેને જોઈને પૂછડી હલાવતો હલાવતો તેની પાસે આવ્યો, અને મોં ઊંચું કરીને જાણે કાંઈ માગતો હોય તેમ દેખાડ્યું. પેહેલ-વેહેલાં તો તેની ગમ તેણે જોયું નહીં, પણ છેલ્લે તેને દયા આવી, અને મનમાં કહેવા લાગ્યો કે આ બહુ ભૂખ્યો દેખાય છે. જો હું મારા ખાવામાંથી એને આપું તો મરે ભૂખ્યાં ઘેર જવું પડે, પણ હું એક દહાડો કદી ભૂખ્યો રહ્યો તો શું થઈ ગયું. હું એને તો ભૂખ્યો નહીં રહેવા દઉં. એમ કહીને પોતાના ખાવામાંથી થોડું કૂતરાને નાંખ્યું. તે ઘણા દહાડાનો ભૂખ્યો હોય તેમ વેહેલો વેહેલો ખાઈ ગયો.

પછી તે છોકરો ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો, ને પેલો કૂતરો પણ તેની પાછળ પાછળ રાજી થઈને ગયો. રસ્તામાં જતાં તે છોકરે એક ઘોડે માંદાજીવો પડેલો દીઠો. તેને જોઈને તે તેની પાસે ગયો, ને જોયું તો તે ઘોડાના પેટમાં હાથ હાથના કૂવા પડેલા દીઠા, અને તે એવો લેવાઈ ગયો હતો કે તેને ઉભા થવાની જરા શક્તિ નહોતી. પેલા છોકરાના મનમાં આવ્યું કે જો હું એને ઉઠાડવા રહું તો ઘેર પાછો જતાં અંધારું થઈ જાય; વળી આ રસ્તામાં ચોરનો પણ ભો સંભળાય છે. એ બધું તો ખરું, પણ એને દુઃખમાંથી છોડવું તો ઘણું સાઈ કામ થાય. મારી સંભાળ તો પરમેશ્વર રાખશે. એમ કરીને તેણે જઈને બે ચાર કલા ઘાસ આણ્યું, ને ઘોડાના મોંઆગળ મૂક્યું, તે તેણે આપ્યું, ને પછી પોતાનીપાસે તપેલી હતી તેમાં પાણી ભરીને આણ્યું તે પીવું, એટલે તો ઘોડો જરા ટટાર થયો ને ચરવા મંડ્યો.

પાઠ ૬. પરગજુ છોકરો.—ભાગ ૨.

પેલો છોકરો જરા આગળ ચાલ્યો એટલે એક માણસ તળાવમાં આથડીઆં પ્પાતો દીઠો, ને તે બહાર નીકળવાની ઘણીએક મેહેનત કરતો હતો, પણ તેનાથી નીકળાય નહીં. ત્યારે તે છોકરે તેની પાંસે જઈને પૂછ્યું, કાકા, તમને રસ્તો સૂઝતો નથી કે શું ? તેણે કહ્યું, ના પાપુ, હું આંધળો છું, મને રસ્તો સૂઝતો નથી. તે સાંભળીને પેલે છોકરે કહ્યું કે હું પલલીરા તો પલલીરા, પણ જો તમે તમારી લાકડી મારી ભણી નાંખો તો તેવતી મારાથી થાય તેટલી મેહેનત કરીને તમને કાઢું. ત્યારે આંધળે જેણી ગમથી સાદ આપતો હતો તેણી ગમ લાકડી ફેંકી. તે ઝાલીને તે પાણીમાં ઊતર્યો, ને લાકડીવતી આગળ જોતો ગયો, કેમકે નહીં તો પ્પાડોપ્પાડો હોય તો તે ડૂબી જાય. એમ કરી કરીને તે આંધળા-પાસે ગયો, ને તેનો હાથ ઝાલીને બહાર કાઢ્યો. તેને બહુ બહુ આશિષ દઈને આંધળો પોતાના ઘર ભણી ગયો. રાત પડી જવાની ખીકથી તે છોકરો ઊતાવળો આગળ ચાલ્યો.

પણ તે છોકરો થોડો આગળ ગયો એટલે તેને એક ગરીબ સિંપાઈ મળ્યો. તેના બંને પગ લગાઈમાં કપાઈ ગએલા હતા, તેથી લાકડીની ઘોડીઓ કાપમાં ધાલીને ટેકા દઈને પ્પોડંગતો પ્પોડંગતો હોંડતો હતો. પેલા છોકરાને જોઈને તે બોલ્યો કે ભાઈ, લગાઈમાં મારા પગ કપાઈ ગયા તેથી હું લંગડાઈ છું. મારી પાસે પ્પાવાનું કે પૈસા કાંઈ નથી, અને હું ભૂખે મરું છું. પેલા છોકરાને તેની દયા આવી, ને પોતાની પાસે જેટલું પ્પાવાનું હતું તે આપીને બોલ્યો કે હવે મારી પાસે કાંઈ રહ્યું નથી, ખીજું હોત તો તે આપત. એમ કહીને ઊતાવળો હોંડ્યો, ને જે ગામ જવું હતું ત્યાં પહોંચ્યો.

પાઠ ૬. પરગજુ છોકરો.—ભાગ ૩.

આપ

ત્યાં જે કામ કરવાનું હતું તે કર્યું, અને પાછો પોતાને ગામ જવાને

નીકળ્યો. અરધે રસ્તે પહોંચ્યો એટલે અંધારું થયું, એવું કે રસ્તો સ્પષ્ટ નહીં, તેથી ભૂલો પડ્યો. જંગલમાં આડે અવળો ઘણો ભટક્યો, પણ રસ્તો જડ્યો નહીં, ને ભૂખ્યો હતો તેથી થાકી ગયો અને આગળ ચાલવાની આય રહી નહીં. માટે એક ઠેકાણે ખેડો, ને ગભરાઈને પોકેપોક રોયો. એટલામાં પેલો કૂતરો મોંમાં કાંઈ લઈને તેની પાસે આવ્યો. તે તેની પાસેથી તેણે લીધું, તો તે પોતીઆના કકડામાં બાંધેલું કાંઈ માલમ પડ્યું. તેની ગાંઠ છોડી એટલે માંહેથી પૂરીઓ નીકળી. પેલો છોકરો આંધનિ ધરાયો, ને બોલ્યો કે મેં તને કટકો દેખે નાંખ્યું તો તે મને ધરાઈને આજી તેટલું આપ્યું. માટે કોઈને ગુણ કરેલો કાંઈ જાય નહીં.

વળતી તે છોકરે વગડામાંથી રસ્તે પડવાને ઘણાંએક ફાંફાં માયાં, પણ કાંઈ વળ્યું નહીં. જ્યાં જ્યાં પગ મૂકે ત્યાં ત્યાં કાંઠા ભાગે, અને કાઢવ કચરામાં પડે ; ત્યારે જે ઠેકાણે ખેડો હતો ત્યાં જઈને પાછો ખેડો, એટલે ચંદ્રમા ઉગ્યો. તેને અજવાળે તેણે પાસેજ એક ઘોડો ચરતો દીડો. તેની પાસે જઈને જોયું તો જે ઘોડાને તેણે ઘાસ અવરાવ્યું હતું તેજ માલમ પડ્યો. તેને જોઈને તે કહેવા લાગ્યો કે આ ઘોડાને મેં ગુણ કર્યો છે માટે મને ખેસવા દેશે, અને એ આ જંગલનો ભોમિઓ હશે, એટલે જંગલ બહાર મને લઈ જઈને રસ્તે પાડશે. એમ વિચારીને તે ઘોડાગીર ખેડો. ઘોડો તેને ગામભણી લઈ ગયો. એથી રાજી રાજી થઈને છોકરાએ મનમાં વિચાર્યું કે જો મેં આ ઘોડાને સવારે અવરાવીને જીવાડ્યો ન હોત તો મારે આખી રાત વગડામાં કાઢવી પડત, તેથી નજરમાં પકડું આવે છે કે કોઈને ગુણ કર્યો હોય તે કદી જાય નહીં.

પાઠ ૭. પરગજુ છોકરો.—ભાગ ૪.

ઘટવું મનસુખેા અટકળ પરોણાગત ઘટારત

પેલો છોકરો આગળ ચાલ્યો, ત્યાં તેને બહુ દુઃખ પડ્યું, શાથી કે તે જે રસ્તે જતો હતો તે ઉજડ હતો. ત્યાં તેને બે ચોર મળ્યા. તેમણે તેને લૂટવા માંડ્યો એટલે પેલે કૂતરે એક ચોરને એવો

કરડ્યો કે બહુ લોહી નીકળ્યું ; તેથી પેલા છોકરાને છોડી દધને તે કૂતરાપાછળ દોડ્યો. કૂતરો ભસતો ભસતો નાહો. એ વખતે પકડો, પકડો, એવી ખૂમ આંધેથી સંભળાઈ, તેથી ખીજે ચોર પણ નાશી ગયો. પકડો, પકડો, બોલ્યો, તે પેલો પાંગળો માણસ, પેલા આંધળા માણસની આંધળપર બેશીને આવતો હતો.

છોકરાને લંગડાએ ને આંધળાએ કહ્યું કે અમે બે જણ ઠીક વેળાસર આવી પહોંચ્યા. તે અમને ગુણુ કર્યો, તે વાળવાને પરમેશ્વરે અમને સારે વખતે મોકલ્યા. પછી લંગડો બોલ્યો કે હું એક ઝાડનીએ બેઠો હતો, ત્યાંથી બે ચોર કોઈ છોકરાને લૂટવાનો મનસુખો કરતા કરતા જતા હતા ; તેમના બોલવાથી મેં અટકળ આંધી કે તે છોકરો તમારાવિના ખીજે કોઈજ નહીં હોય. પણ હું તમારી મદદે શી રીતે આવું ? મારા ટાંટિઆ નહીં; એમ વિચારતો હતો એટલે પરમેશ્વરના કરવાથી આ આંધળો તે વખતે આવી ચડ્યો. તેણે મને પોતાને ખમિ લીધો, ને મેં એને રસ્તો દેખાડ્યો.

તે છોકરે એ આંધળાનો પાડ માન્યો, ને તેમને પોતાને ઘેર તેડી ગયો. ત્યાં તેના બાપે તેમની સારી રીતે પરોણાગત કરી. પેલા કૂતરાને તે છોકરે જીવતાલગણ પાળ્યો.

મોટે જે પોતાનું બહું ઇછતો હોય તેને ઘટારત છે જે જગતમાં સૌના ઉપર દયા રાખી તેમનું બહું કરે.

પાઠ ૮. ભોજન.

ભોજન વર્ણન કમોદ વડી પૂરણુયોળી કચોરી
ભજ્યાં શીરો પકવાન વડાં પાપડ સેવો

ચોપાઈ.

ભોજન આજ જમ્યા ને અમો,

તેનું વર્ણન મુણુને તમો.

કમોદનો કીધો 'તો ભાત,

દાળ તણી અતિ મુંદર જાત.

દહીં ભાગીને કાધા કઢી,
 માંહે નાખી 'તી સુંદર વડી.
 ભાત ભાતનાં તળીઆં રાક,
 બાસુંદી પૂરી દૂધપાક. ૨
 પૂરણપોળી લાડૂ સાર,
 વડાં કચોરી ને કંસાર.
 ભઠ્ઠામાં ને ભાજી તે ભલી,
 સુંદર સીરો ને રોટલી. ૩
 પાંચે પકવાનો કહેવાય,
 જમતાં જમતાં અતિસુખ યાય.
 વડાં પાંપડ ને સેવો સાર,
 તળ્યા ચણાનો સ્વાદ અપાર. ૪

રાસ્ટ્રી મજલાલ કાજિદાસ.

પાઠ ૯. આંબા.

મરવા કાછીઓ શાખો ટોપલા આફસ
 કલમ થીર

જીઓ, આ આંબાનું આડ કેવું મોટું છે! કહો વાહ, એ પડી
 કેમ નથી જતું? એનાં મૂળ ભોંયમાં ઊંડાં છે તેથી તે ટટાર ઊભું
 રહે છે. જેમ આપણે પગવડ થીર ઊભા રહીએ છીએ, તેમ આડ
 પણ મૂળવડે ઊભું રહે છે. મૂળીઆં ન હોય તો તે પડી જાય. આડને
 થડ, ડાળાં, ને ડાળીઓ હોય છે. થડ તે વચ્ચે ગોળ ભાગ,
 જેમાંથી ડાળાં નીકળેલાં હોય છે. તે ડાળાંમાંથી ખીજી નાની
 ડાળીઓ ફૂટેલી હોય છે. ડાળીઓપર પાંદડાં હોય છે. આ આં-
 બાને બહુ ડાળાં, ડાળીઓ, ને પાંદડાં છે, અને ફૂલ ફેટલાં બધાં
 આપ્યાં છે. આંબાના ફૂલને મોર કહે છે. આડ બધું મોરથી
 ભરાઈ ગયું છે. હવે યોડે દિવસમાં એ મોર તો ખરી પડશે, ને
 મરવા બેસેરો. પેહેલાં તો તે ઝીણા ઝીણા વઠાણા જવડા થરો;
 પછી સોપારી, ને લીંબુ જવડા થરો. એવા નાના મરવા આઈએ

તો તૂસ લાગે, પણ થોડા દહાડામાં તો એ વધીને મોટી મોટી ફેરીઓ થશે. મરવામાં ગોટલી હોય છે. જમ મરવા મોટા થાય છે તેમ તેમાં જીજી બંધાય છે. ત્યારે ગોટલીઓ પણ કઠણ થાય છે ને પછી તેના ગોટલા થાય છે. કાચી ફેરીનાં લોક અથાણાં કરે છે. ન્યારે ખરો તાપ પડશે ત્યારે ફેરીઓ પાકશે. કાચી ફેરી ખાટી લાગે, પણ પાકી તો ગળી લાગે.

આંખાપર શાખો લટકેલી તમે દીડી છે? કાચીફેરી પાકવાપર આવી હોય, અને પોચી પડી ગઈ હોય, તેને શાખ કહે છે.

જેનો એ આંખો હશે તે ફેરી વેચશે, અને બજારમાં ટોપલા ભરીને વેચવા બેસશે. ત્યાંથી જેને જોઈએ તે પૈસા આપીને લઈ જશે. મુંબઈમાં આફૂસ અને કલમની ફેરી વેચાય છે, તે આ ફેરીઓ કરતાં ઘણી સરસ હોય છે.

પાઠ ૧૦. માબાપના કહ્યામાં રેહવું.

આમા	ધર્મ	લોગવવું	આભાર
સંભાળ	પાડ	બદલો	ભુંડા

છોકરાંએ માબાપ કહે તેમ કરવું. એનું કારણ એ કે એવી પરમેશ્વરની આમા છે. ખીજું, માબાપની આમા માનવી એ નાનાં છોકરાંનો ધર્મ છે, કેમકે નાનાં છોકરાં સાહે નરમું વિચારી શકતાં નથી. તેમની સંભાળ માબાપ લે છે. તેઓ જે જોઈએ તે પૂરું પાડે છે. છોકરાંકે જે કંઈ હોય તે બધું તેમનું આપેલું હોય છે, માટે તેમના કહ્યાથી જરા આડું ચાલવું નહીં; જે કહે તે માનવું ને તેમ કરવું. શ્રુત જાહેર બોલવું કે ચોરી કરવી કે એવું ખીજું ખોટું કરવાનું તે કહે તો તે ન કરવું.

છોકરાં ન્યારે મોટાં થાય છે, ને પોતે રળીને પોતાનું ઘર નભાવે છે, ત્યારે તેમણે પોતે બલા ભુંડા કામનો વિચાર કરી ચાલવું, ત્યારે પણ માબાપને બહુ માન આપવું, ને તે રાજ રહે તેમ કરવું; કેમકે જીજી, છોકરાંને માબાપે ફેટલી મેહેનત કરી ઉછેર્યા છે, ને ફેટલું દુઃખ વેઠ્યું છે. ફેટલાં બધાં વરસસુધી સંભાળ લઈ

અવરાવી પીવરાવી, ભૂગડા લતાં પૂરાં પાડી, તથા બણાવી ગણાવી મોટાં કર્યાં; તે ધરડાં થાય ત્યારે તેમનો આભાર ન માનો, અને તમારો ધર્મ બૂલી જતો તો કેવું ખોટું ! તેમના હૈતનો ને મહેન-તનો પાડ માગી બદલો વાળવાની વેળા તો એજ છે, માટે તમારાથી તેમને જેમ મદદ થાય તેમ કરવી, ને જરૂરી સંભાળ લેવાય તેટલી લેવી. તેમને રાજી રાખવાં, પગવવાં નહીં.

પાઠ ૧૧. નઠારો નિશાળીઓ શું કરે છે.

પરખું

બેશિકરું

કાયર

તે નિરાળે મોડે આવે. ખીજ સૌ બેઠાપછી પોતે બેસે, ન્યારે તે વાંચવા કે પોતાનો પાઠ બોલવા બેઠે, ત્યારે તેના ઠાંટિઆ ઠરતા નથી. પોતાનો પાઠ પૂરો શીખતો નથી, ને ધરબણી જતો નથી. ઘેરથી લખી લાવવાનું મહેતાજીએ કહ્યું હોય તે બરાબર લખતો નથી. તે જોડણી કરવામાં બૂલો કરે છે. વાંચતાં વાંચતાં ઠામ ઠામ એટલો અચકાય છે કે તે આપણે સમજીએ પણ નહીં. વાંચી રહે ત્યારે બાણે પોતાની બૂલોને માટે રામમાતો હોય તેમ માયું નીચું ધાલે. એ સૌ એના આજસથી ને બેશિકરાઈથી થયું.

તેના મેલા હાથ ને મેલી ચોપડીઉપરથી તમે નઠારા નિશાળી-આને ઝટ પરખી કાઢો. ચોપડી મોંઆગળ પડી હોય તો પણ તેમાં જીએ નહીં. વર્ગમાં બેશિકરા જેવો બેશી રહે. પાઠમાં શું કહ્યું છે એ કાંઈ બાણે નહીં. એના દસ્ત જોઈને હરકોઈ તરત કહેશે કે એ બેવકૂફ છે. કેવા ઉતાવળે લખ્યા છે! કેવા વાંકા ચુંકા, ને ગ્રાધા કેટલા બધા પડ્યા છે! હિસાબમાં પણ ઘણી બૂલો કરે; એની કોઈ ચોપડી અહીં અથડાય, કોઈ અહીં પડેલી, ને ન્યારે જોઈએ ત્યારે શોધવી પડે; પાસે બેઠા હોય તેમની જોડે વાતો કર્યો કરે, પડે બાણે નહીં, ને ખીજને બાણવા દે નહીં; ચોપડી વાંચવી કે પાઠ કરવો કડવો ઝેર જેવો લાગે; આખો દહાડો રમવામાં મન રાખે, ને છૂટીની વાટ જો જો કરે; મહેતાજીને કાયર કરે; નિરાળીઆને નડે; નિરાળ-માં મસ્તી કરે; પોતાનાં માખાપને દુઃખ દે; ને જાતે કુન્નત થાય.

પાઠ ૧૨. નઠારા નિશાળીઆવિષે.—ભાગ ૧.

યુરુ સમીસાંજ પાવ લવારો ગવાળો પોથી લીખ

ભુજંગી છંદ.

ખીંજ સર્વ પેઠા પછી આપ પેસે,
 ખીંજ સર્વ બેઠા પછી આપ બેસે ;
 ન ધારે યુરુ કહે તેજ ધારો,
 નિશાળે જઈ તે શીખે શું નહારો. ૧
 સમીસાંજ સૂવા તણી વાત સૂઝે,
 પછી પાઠ તે વાંચતાં પાવ ધૂળે ;
 લખે જેમ લીટા બણે તો લવારો,
 નિશાળે જઈ તે શીખે શું નહારો. ૨
 ભલી જોડણી તે નહીં જોડીં જાણે,
 અતિરો ન ચિંતાયકી ચૂક આણે ;
 ભરે લખણો ભાગીને જેમ ભાણે,
 નિશાળે જઈ તે શીખે શું નહારો. ૩
 કરે હાય મેઝા થકી પોથીં મેલી,
 ધણો તો ગવાળો ભરે જેમ ઘેલી ;
 લીખો લેખીએ લગડાંમાં હંજરો,
 નિશાળે જઈ તે શીખે શું નહારો. ૪

પાઠ ૧૩. નઠારા નિશાળીઆવિષે.—ભાગ ૨.

આરો	સંગ	પ્રકાશવું	રૂપ	કર્મ
માકડો	પિતા	માતા	પુત્ર	ઠાઠ

વડી વાર વાતે વળે વાત વાળો,
 તમે પાળજો તેતણો સંગ ઠાળો;

ન આવે કરી વાતનો એક આરો,
 નિરાળે જઈ તે શીએ શું નહારો. ૫
 લડે ને વઢે કાં પડે આડ પાસે,
 પછી આપનું રૂપ પૂરું પ્રકાશિ ;
 ખરો બોલ લાગે મુણી ખૂબ આરો,
 નિરાળે જઈ તે શીએ શું નહારો. ૬
 નિરાળે ગુરૂને નડે કર્મ ફટ્યો ;
 છૂટે તો પછી માકડો જોઈ છૂટ્યો ;
 પિતાં માતને તે નહીં પુત્ર આરો,
 નિરાળે જઈ તે શીએ શું નહારો. ૭
 ઘણે જોર નિરાળમાં લાવી ધાલો,
 નહીં ઠીક શીએ રહે ઠોઠ ધાલો ;
 ભરે ભીખીને પેઠ કાં વેચી ભારો,
 નિરાળે જઈ તે શીએ શું નહારો. ૮

૩૦ ૬૦ ૩૦

પાઠ ૧૪. એક આનો કમાયો.

પત

સાદું

જીવણ—અલ્યા વનમાળી, આને આવે તો આપણે ઉભાણી જઈએ.

વનમાળી—ભાઈ, મારી કને પૈસા નથી.

જીવણ—નથી તો ચાલ્યું, હું આજ એક આનો કમાયો છું. તેનાં કેળાં, ખરફી, અને આદું લાવી આઈએ.

વનમાળી—આનો ક્યાંથી કમાયો, અલ્યા !

જીવણ—મારી પેલી ચોપડી હતી કે ની, તે કાશીઆને બે આને વેચી.

વનમાળી—એક આને તો એવી નવી મળે છે, તો તને બે આના શાના આપ્યા ?

જીવણ—એની તેને ખબર નથી. એવડા નાના બાળકને

ક્યાંથી ખબર પડે. મેં કહ્યું કે એના મને ત્રણ આના પડ્યા છે ત્યારે તેણે ખુશીથી બે આના આપ્યા.

વન૦—અરે લુચ્ચા, તો તો એક આને લીધી હતી ને ત્રણ આના કેમ કહ્યા? તે બાપડાને છેતર્યો.

જીવ૦—એમાં લુચ્ચો શાનો? મેં ત્રણ આના આપ્યા એમ ન કહ્યું હોય, તો તે મને બે આના આપે નહીં.

વન૦—જેણે તારાઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો તેને બે આર પૈસાસાઠ જૂઠું બોલી ઠગ્યો. જા તારું કાળું કર. લુચ્ચા, ઠગ, હું તારું મોં નહીં જોઉં. જા, તારા હરામના પૈસાની તુંજ ઉજાણી કર; હું કાશી-આને એ વાત કહીશ; એના તો આર પૈસા ગયા પણ તારી તો જન્મસુધી પત ગઈ. હવે તારું કહ્યું કોણ માનશે? ને તારો વિશ્વાસ કોણ કરશે? સૌ તને જૂઠો ને ઠગ કહીને કાઢી મૂકશે.

જીવ૦—ના બાઈના, મારી ફજેતી કરીશ માં; હુંજ કાશીઆને કહીશ, ને એનો આનો પાછો આપીશ.

વન૦—તો ઠીક ત્યારે, આ વખત હું કોઈને નહીં કહું; પણ હવે એવું કોઈ દહાડો કરીશ મા. મહેતાજી સાહેબે કહ્યું હતું કે સાટું સારું કરું એમ ક્યારે જાણવું કે વેચનાર ને લેનાર કોઈ છેતરાય નહીં, એ જૂલો ગયો? કોઈને છેતરવું એમાં ખરો નફો નથી, માટે ફરીથી એવું પાપ કરીશ મા.

પાઠ ૧૯. દેવ અને ગાડીવાનની વાત.

ખંત

ઉદ્યમ

એક માણસ ગાડું હાંકતો હાંકતો વગડામાંથી આવતો હતો, એવામાં બહુ લંડો અને ચીકણો કાદવ આપ્યો તેમાં ગાડાનું પૈડું ચોંટી બેઠું તે નીકળે નહીં. ઘણી વારસુધી વાટ જોઈ, પણ કોઈ માણસ ત્યાં આવ્યું નહીં, ત્યારે ગભરાઈને રોઈ પડ્યો, અને દેવને વિનવિ કરી કે મને સહાય થા, એટલે આકાશમાંથી વાણી થઈ કે તું મૂરખ જણાય છે, હાય પગ જોડીને ખેરી શું રહ્યો છે? ઊઠ, ને એક હાથે પૈડાને ટેકો દે, ને બીજા હાથે બળદને જોરથી હાંક, એટલે

હું તને મદદ કરીશ. જે માણસ આજસુ યદને ખેરી રહે છે તેને હું સહાય થતો નથી, પણ જે ઉદ્યમ કરે છે તેનેજ હું આશરો આપું છું. ગાડીવાને તેમ કહ્યું એટલે પૈડું નીકળ્યું, ને ગાડું ચાલવા માંડ્યું.

આ જોડી કાઢેલી વાતઉપરથી એમ સમજવું કે પોતાના કામ સારૂ બીજાઉપર ભરોસો રાખે છે, તેનું કામ બરાબર થતું નથી. પોતાનું કામ કરવાની ખંત તે પંડેજ રાખવી, બીજાઉપર જેમ થોડો આધાર રહે તેમ સારું. આપણું સારું કરવાની જેવી આપણને ગરજ છે તેવી બીજાને હોય નહીં. બીજું, પરમેશ્વરપર આધાર રાખીને જે ખેરી રહે છે તે બહુજ ખોટું કરે છે, ને પરમેશ્વરનો તે ગુનો કરે છે, કેમકે આજસુ થવાની પરમેશ્વરની આજ્ઞા નથી. જે મહેનત કરતું નથી, તેને તે સહાય થતો નથી. ઉદ્યમ કરે છે તેનુંજ તે બહુ કરે છે.

પાઠ ૧૬. કેલ.

તાપોડીઆં સોનેરી કુંકણી

એ જાડ જે દેશમાં તાપ પડે છે ત્યાં ઘણાં ઊગે છે. એનું થડ ખાર હાથમુધી ઉંચું હોય છે. એને મથાળે આસપાસ આઠ દસ પાંદડાંનો જથો હોય છે. એ પાંદડાં ઘણાં મોટાં હોય છે, ને તેની વચમાં જાડી દાંડી હોય છે. ઊગવા માંડ્યાપછી ઔદથી તે સોજ મહિનામુધીમાં ફળે છે, ને ફળ્યાપછી મરી જાય છે. પણ મુવા પેહેલાં તેની બાજુઓમાંથી પીલા કૂટે છે. કેળને એકજ લૂમ થાય છે, તેપર ૧૫૦ મુધી કેળાં હોય છે. એવું કહે છે કે એટલી ટુંકી મુદતમાં એટલો બધો મેવો બીજા કોઈ જાડપર થતો નથી. આ દેશમાં ઘણુંકરીને એને લોક પકવીને ખાય છે. કોઈવાર કાચાં કેળાંનું રાક કરે છે, કે તેને ખાશીને તેની પૂરીઓ કરીને ફરાળમાં ખાય છે. અમેરિકા ખંડના કેટલાએક લોકની મુખ્ય ખાવાની જાણસ કેળાં છે. કેળનાં પાંદડાંમાંથી તથા તેની દાંડીમાંથી રેસા નીકળે છે તેનાં સારાં દોરડાં વણાય છે.

કેળાંની જાતો ઘણી છે. તેમાંની બે જાત ધણુંકરીને ગુજરા-
તમાં થાય છે. એ બે જાતનાં નામ તાપોડીઆં ને સોનેરી છે.
તાપોડીઆં લાંબાં ને જાડી છાલનાં હોય છે. તેની વચ્ચમાં જાડી
નસ હોય છે. એને કોઈ લોક ખાંસડીઆં કેળાં કહે છે. સોનેરી
કેળાં જમ્મ નાનાં હોય છે, અને તેની છાળ પાતળી હોય છે. તેની
વચ્ચમાં જાડી નસ હોતી નથી. સોનેરી કેળાં સ્વાદે તાપોડીઆં કરતાં
સરસ હોય છે. કેટલેક ઢેકાણે સોનેરી કેળાં સારાં થતાં નથી. જ્યાં
ઊગે છે ત્યાં ખારે માસ આવતાં નથી. મુંબઈમાં લાલ તથા લીલી
છાલનાં કેળાં થાય છે. તે પાકે છે ત્યારે પણ તેની છાલ તેવીજ રહે
છે. એ બેમાંથી લાલ છાલનાં કેળાં બહુ સરસ હોય છે. પાકાં
કેળાંને ઝકવે છે. એ ઝકવેલાં કેળાં કોહોતાં નથી, ને જ્યારે જોઈ-
એ ત્યારે ખવાય છે. એને કુંકણી કેળાં કહે છે.

પાઠ ૧૭. વાંદરા.

નીજ

કાકું

પવાલું

ગરમ દેરામાં, એટલે જે દેરામાં તાપ બહુ પડે છે, ત્યાં વાંદરા
હોય છે. એ ઘણી જાતના હોય છે. આ દેરામાં ત્રણ જાતના થાય
છે, તેમાંના એક જાતના વાંદરાનાં મોં કાળાં હોય છે. ખીજી
જાતના આખે ડીલે કાળા હોય છે, ને તેમને નીલ વાંદરા કહે છે.
એ બેજાની પૂછડી બહુ લાંબી હોય છે. ત્રીજી જાતના વાંદરા થાય
છે તેમનાં મોંનો રંગ લાલ હોય છે, ને તેમનું કાકું ધણું મોટું
હોતું નથી. એ જાતને માકડાં કહે છે. વાંદરામાં કૂદવાનું જોર ધણું
હોય છે. એમનાં બચ્ચાં પોતાની મા મોટી મોટી ફાળ મારે છે,
ત્યારે તેમને પેટે વળગી રહે છે, ને કદી પડી જતાં નથી. વાંદરા
ધણુંકરીને ઝાડનાં પાંદડાં ને ફળ ખાઈને જીવે છે. પક્ષીનાં ઈંડાં
હાથ લાગે તો તે ખાય, ને ગામમાં રહેતા હોય, ને વખતે લોકનાં
ઘરમાં પેસવાનો લાગ ફાવે, તો રાંધેલું ધાન્ય કે કાચું અનાજ પણ

ખાઈ જાય. વાંદરામાં ધણું જોર હોય છે, ને કોઈવિધ માણસની સામા પણ થાય છે. વાંદરાનાં બચ્ચાંને પાળી કેટલાંએક માણસ તેમને નાચતાં ને રમતાં શીખવે છે.

ખીજાં બધાં જનાવરો કરતાં એના શરીરનો ઘાટ માણસના ઘાટ જોડે મળતો આવે છે. એશિઆની દક્ષિણમાંના બેટોમાં તથા આફ્રિકામાં કેટલીએક જાતના વાંદરા થાય છે, તેઓને પૂછડી નથી હોતી. તે બે પગે ચાલે છે. તે આડમાં પાંદડાંવાળી ઝળીઓમાં ઝૂંપડી કરી રહે છે. તેને આ બે ડીલે વાળ ધણા હોય છે, તો પણ અગ્નિથી માણસ આઘેથી જીવે તો બૂલમાં એને જંગલી માણસ જાણે.

એક વાર એક વાંદરાને વાહાણમાં બેસાડી વિલાયત લઈ ગયા હતા. તે વાહાણના પારવાસાથે હળી ગયો. તેને તેમનાં જવાં લગડાં પહેરવાં બહુ ગમે, તેમની સાથે બેશીને ખાય, ને પવાલે પાણી પીએ. વિલાયત પહોંચ્યાપછી થોડે દહોડે ટાઢથી તે બિચારો મરી ગયો ; પણ જો વાંદરાને ત્યાં સંભાળીને રાખ્યા હોય તો જીવે પાર.

પાઠ ૧૮. સ્વોદે તે પડે.

દાનત

ગીધ

ચાર ચોર હતા તેઓ એક મોટા શહેરમાં નગરશહેરને ઘેર ચોરી કરીને ધણો માલ લાવ્યા હતા, તે વહેંચી લેવાને એક આડીમાં પેઠા. ત્યાં તેમાંથી એક બોલ્યો કે ચોરી કરતાં આપણે ધણા દિવસ જીવ્ય એને તરસ વેડી છે, માટે આપણે આજ નિરાંતે ખાઈએ. એ વાત ખીજાને ગમી, તેથી બે જાણને કાંઈક ચોરીના માલમાંથી આપીને શહેરમાં મોકલ્યા. રસ્તામાં આવતાં તે બે ચોરના મનમાં વિચાર ઊઠ્યો કે આપણને ચોરી કરતાં કરતાં મરવાની વખત આવી પણ તાલિવાન થયા નહીં, ને આપણને મળેલો માલ ચારે ભાગે વહેંચેથી ઓછો આવશે, ને તેથી ચોરી કરવી આપણે કપાળે ચોંટી રહેશે, માટે ખીજા બેને મારી નાંખીએ તો આપણે બેને હમણા કરતાં બમણો ભાગ આવે. એવો વિચાર કરી કંદોઈની દુકાનેથી

બચ્ચી, જલેખી, વગેરે મીઠાઈ લઈને તેમાં ઝેર ધાણું. એવામાં પેલા ખીજા બે ચોર વગડામાં પેલા છે તેમના મનમાં પણ એવોજ વિચાર આવ્યો, ને ધાર્યું જો શહેરમાં જો ગયા છે તે ખાવાનું લઈ આવે, તેવાજ તરવારથી મારી નાંખવા. એટલામાં પેલા બે ખાવાનું લઈને આવ્યા, અને તેમની આગળ મૂક્યું. તેવાજ તરવારથી પેલાએ તેમને મારી નાંખ્યા. પછી ખુરા થઈને પેલી ઝેર ધાણેલી મીઠાઈ ખાધી, તેથી તે બે પણ મરી ગયા. એવી રીતે એક એકના ઊપર દાનત બગાડી ત્યારે તે સર્વનું મોત થયું, અને માલ માલને ઠેકાણે રહ્યો, ને ચોરનાં મડદાંને કાગડા, કૂતરાં, ને ગંધિ ફોલી ખાધાં. કહેવત છે કે “ ચોરનો માં ચંડાલે જાયને પાપી હાથ ધસતા જાય. ”

પાઠ ૧૯. માર્ચીનું વચ્ચું.

એક નાનું માખીનું બચ્ચું પોતાની માની જોડે બીંતપર બેઠું હતું. માને ત્યાંથી જવું પડ્યું તેથી જાતી વેળાએ બચ્ચાને કહ્યું, હું હમણાં આવું છું, તું અહીંજ બેસજો, હું આવું ત્યાંસુધી જઈશ માં.

બચ્ચે પૂછ્યું, કેમ વારે ખા ?

માખી કહે છે, જો, પેલું ઉકળતું તળાવ જોયું ? ચૂલાઊપર નહાવાનું પાણી ઉકળતું હતું, તેની જણી આંગળી કરી દેખાડીને કહ્યું કે એની પાસે જઈએ, તો મહા ખોટું થાય.

બચ્ચું.—કેમ એની કને જઈ તો શું ખોટું થાય ?

મા.—એમાં તું પડી જાય, ખાપુ; એમાં પડે તે મરી જાય છે; તું ત્યાં જઈશ માં.

બચ્ચું.—શાથી પડું મા ?

મા.—તે તો હું નથી જાણતી, પણ મેં એવું બહુ જોયું છે વાસ્તે કહું છું, માટે તારે માનવું. જો માખીનું બચ્ચું ત્યાં ગયું છે તે તેમાં પડી મુજે છે, કોઈએ ઉગર્યું નથી. બચ્ચાના મનમાં શીખામણ બાગી હશે એવું સમજીને તેની મા ઉડી ગઈ. પછી બચ્ચું માની શીખામણને હસવા લાગ્યું, ને પોતાના મનસાથે બોલ્યું કે આ

ડોશીને બહુજ ફિકર છે. જેમ જેમ એનાં વરસ વધે છે, તેમ તેમ અકલ ઘટે છે. તળાવકને જરા ઊંડું ને રમું, એમાં એના બાપની શી પુંજી જવાની હતી? શું મારે પાંખ નથી? ને ઉડતાં નથી આવડતું? ઘરડાં માણસને ડાહી ડાહી વાતો કરવાની ટેવ બહુ હોય છે, પણ તેમના કહ્યાપ્રમાણે કરવું મને કેમ ગમે? હું તો મારે ત્યાં જઈશ. જોઈ તો વાર શું થાય છે?

એમ કહીને ઉકળતા પાણીના ચરબણી ઉડ્યું; ત્યાં પહોંચતાંજ ઉની વરાળ લાગી કે તમર ખાઈ ચરમાં પડ્યું. મરતાં મરતાં બોલ્યું કે જે છોકરાં માખાપનું કહ્યું નથી કરતાં તે આમ દુઃખ પામે છે. અરે! મેં આ શી મૂરખાઈ કરી જે માની શીખામણ માની નહીં! માની હોત તો મારી આ વલે યાત નહીં.

નાદાન છોકરાંને મા, બાપ, મહેતાજી, કે ખીજું કોઈ સારી શીખામણ દે તે કડવી લાગે છે. પોતાને ડાહ્યાં ગણીને શીખામણ માનતાં નથી, ને પોતાની મરજીપ્રમાણે કરે છે, એવાં છોકરાં આ માખીના બચ્ચાની પેઠે દુખી થાય છે.

પાઠ ૨૦. માખીનું વચ્ચું.

ઉનામણો ચોટ ડાળવું તત્કાળ અંજાઈ વિનાશ
દોહરો.

માખી બોલી મુખયકી ખારા બચ્ચાપાસ,	
જઈ આવું હું જ્યાંસુધી ઉડીરા મા આકારા.	૧
ઉકળે છે ઊનામણો, જે તે પાસે જાય,	
ચૂકે કરતાં ચોટ તો, જીવનું જોખમ થાય.	૨
એમ કહી એ તો ગઈ, બચ્ચું બુદ્ધિ બાળ	
દિલમાં ડાહપણ ડોળવા તે લાગ્યું તત્કાળ.	૩
ઘરડાં તો વાતો ઘણી કરે વધારી વેહેમ.	
ઊડી કરતાં આટલે કહો મરીશ હું કેમ.	૪
એમ કહી ઊડી ગયું, પહોંચ્યું પાણી પાસ,	
અંજાઈ એમાં પડ્યું, વળતી થયું વિનાશ.	૫

ખોલ્યું મરતાં ખોલ તે, જે ચાલે આ ચાલ,
માને નહીં માખાપનું, તો તેના આ હાલ. ૬

૩૦ ૬૦ ૩૦

પાઠ ૨૧. સાચો છોકરા.—ભાગ ૧.

વર્ગ ભોગજોગે નંબર

કેશવલાલ કોઈ દહાડો જૂઠું ખોલ્યો હોય એવું કોઈને સાંભરતું નથી. તે રોજ સાચું ખોલે, ખોટું કામ કરે નહીં, ને અજાણતાં થઈ ગયું હોય તો કહ્યાવિના રહે નહીં. એની નિશાળમાં એવો ધારો હતો કે ભણતી વેળા કોઈએ જરા વાત ન કરવી. એ ધારો તેડે તેના નંબરમાં ૨૫ વધારે. કેશવલાલને તેના બાપે કહી મૂક્યું હતું કે આ મહિનામાં તારે નામ પેહેલું આવશે તો તને રમવાની નાનીસરખી ગાડી ને તેને જોડવાને લાકડાનો ઘોડો અપાવીશ.

નિશાળના વાડામાં લીમડાનું ઝાડ હતું. એ ઝાડની સામેની બારીઆગળ કેશવલાલનો વર્ગ બેસતો. ભોગજોગે એક દહાડે એક વાંદરી બચ્ચું પેટે વળગાડી લીમડાપર આવી બેઠી, ને આ ડાળેથી આ ડાળે કૂદે. એવામાં કેશવલાલે ચોપડીમાંથી મોં કાઢીને તેણીમેરં જોયું. વાત ન કરવાનો ધારો સરતમાં નહીં રહ્યાથી તેની પાસેના છોકરાને કહેવાઈ ગયું, નરોત્તમ જો જો, પેલી વાંદરી બચ્ચાને લઈ કેવી કૂદ કૂદ કરે છે.

નરોત્તમ હશીને ખોલ્યો, અરે! એ ક્યાંથી આવી! કેશવલાલે કહ્યું, ના રેહું બૂલ્યો, આપણે વાત ન કરવી જોઈએ.

એટલામાં વાંદરી હેઠે ઉતરી, ને બચ્ચું છૂટું પડી બારીબહાર ચાલ્યું. તે જોઈ નરોત્તમ ખોલ્યો, એ તો નિશાળે ભણવા આવે છે. એને આપણા પાસે બેસાડીશું. એની મા એને મૂકવા આવી હશે અરે? મહેતાજીએ એ સાંભળ્યું ને પૂછ્યું, તું વાત કરે છે કે ?

નરોત્તમે જવાબ દીધો, નાજી, મેં બહુ વાતો નથી કરી : એમ કહી નીચું ધાલી વાંચવા મંડ્યો. મહેતાજીએ કહ્યું, થોડી પણ કરી તો ખરી. તારા નંબરમાં ૨૫ ઉમેરીશ.

પાઠ ૨૨. સાચો છોકરો.—ભાગ ૨.

ટેબલ.

કેશવલાલને બાપની કહેલી રમવાની ગાડી ને ધોડે સાંભર્યાં તો ખરાં, પણ છાતી ચલાવીને સાચું બોલી ઉઠ્યો કે સાહેબ, મેં પણ રજાવિના વાત કરી, માફ કરજો.

મેહેતાજી બોલ્યા, મારા જાણ્યામાં નહોતું.

કેશવલાલે કહ્યું, મેં પેહેલી વાત કરી. હું બોલ્યો નહોત તો કદાપિ નરોત્તમ પણ વાત ન કરત. હું બૂલ્યો.

મેહેતાજી—તો તારા નંબરમાં પણ ૨૫ ઊમેરીશ. પણ તેં કશી વાત છાતી રાખ્યાવિના ખરેખરે કહી દીધું, તેથી તું સાચો છોકરો છે. છાતું રાખ્યું તે જૂઠું કહ્યાખરાબર છે. તેં ધારો તોડ્યો એ ખોટું કીધું, પણ પછી તેં માન્યું, એ બહુ સારું કર્યું.

કેશવલાલના નંબરમાં અગાઉ કોઈવાર ૨૫ ઊમેર્યા નહોતા, માટે આ વેળા તેને ધણી શરમ લાગી. ગાડી મળવાની હતી તે અર્થ, ને તેથી જ રમવાના વિચાર કર્યા હતા તે ફોકટ ગયા. તે સાંભર્યું તે વારે બહુ ખોટું લાગ્યું, ને રડવા જેવું મોઢું થયું, પણ ધારજી રાખી ગયો નહીં.

ત્યારકેડે કેટલેક દહોડે એવું બન્યું કે મેહેતાજી સાંજરે ઘેર જતી વેળા એક પાવલી નિરાળની ટેબલ ઊપર બૂલી ગયા. ખીજે દહોડે કેશવલાલે સૌથી પેહેલાં આવી નિરાળ ઉઘાડી. મેહેતાજી આવ્યા, ને જુએ છે તો પેલી પાવલી ટેબલ પર મળે નહીં. પડપૂછ કરી ત્યારે સૌ છોકરાએ કહ્યું, અમે લીધી નથી ને દીઠીએ નથી. અમે આવ્યા ત્યારે ટેબલ પર નહોતી. ત્યારે પૂછ્યું, આજ પેહેલું કોણ આવ્યું? સૌ બોલી ઉઠ્યા, કેશવલાલ, કેશવલાલ.

પાઠ ૨૩. સાચો છોકરો.—ભાગ ૩.

આજ

મેહેતાજીએ પૂછ્યું, કેશવલાલ, તે પાવલી દીઠી છે ?

કેશવલાલ—નાજી, હું એ પાવલીની વાત જાણતો નથી હું આવ્યો ત્યારે ટેબલ પર પાવલી નહોતી.

મેહેતાજી બોલ્યા, ઘણું નવાઈ જેવું, પણ હું તારી વાત માનું છું; મને તારો ભરોસો છે. તું નિત્ય સાચું બોલે છે, ને તે દહાડે તારો વાંક પડ્યો હતો તે પણ વગર પૂછે માન્યો હતો. વાર હું જોઈ છું, થોડી વારમાં જે હશે તે જણાશે.

છોકરાંને કોઈને ઝેર નહીં કે પાવલી કોણે લીધી હશે, મારું મારું એક એકને કહે કે એ તો નફી કેરાવલાલે તો નથીજ લીધી, તેને એવી ટેવ નથી. કાંઈ ખોટું કામ કોઈ ન જાણે એમ થયું હોય તો પણ તે કહી દે. જોની, તે દહાડે પેલી વાંદરીની વાતમાં કેવો સાચું બોલ્યો.

. નિરાળ છૂટવાની વેળા થઈ ત્યાંસુધી ચોર પકડાયો નહીં, પણ તે વારે જે માણસ નિરાળમાં પાણી ભરતો હતો, તેણે આવીને મેહેતાજીના હાથમાં પાવલી મૂકી. મેહેતાજીએ પૂછ્યું પાવલી કેવી? તેણે કહ્યું, હું સવારમાં આવ્યો ત્યારે એ ટેબલ પર પડેલી હતી. મેં જાણ્યું કોઈની પડી હશે માટે લઈ તમને ઘેર આપવા આવ્યો, પણ તે વારે તમે ઘેર નહોતા, માટે હવે અહીંઆં લાવ્યો. એ સાંભળી સૌ છોકરાં ઘણાં ખુશ થયાં.

કેરાવલાલની ભણી જોઈ મેહેતાજીએ કહ્યું, યે, જો, તું ખરો પડ્યો, તારે માથેથી આળ ઉતર્યું, હવે મને તારો પૂરો ભરોસો બેઠો. તારી સારી ચાલને લીધે પાવલી તને આપી દઈ છું. તારી આખર આથી ઘણી વધી. તારા બાપે તને ગાડી આપવાની કહી હતી તે ન અપાવી, કેમકે તારું નામ રૂપ નંબર ઉમેર્યાનેલીધે પેહેલું ન આવ્યું. પણ તે તારાં વખાણ કરે છે ને તારાપર બહુ ખુશ છે.

પાઠ ૨૪. બે બિલાડીઓ ને વાંદરો.

પંચાત આવકાર ન્યાય ત્રાજુડી
પક્ષાં બચકું ઇનસાફ કરગરી

એક ઠુકાણેથી બે બિલાડીઓ એક રોટલો લાવી. પણ વહે-
ચતાં વહેંચતાં તે વઢી પડી; પછી તે વઢવાડની પંચાત કરાવવામાટે
એક વાંદરાકને ગઈ, તેણે એમને આવકાર દીધો. બિલાડીઓ
બોલી ને આ રોટલાને વાસ્તે અમારે બે જણુવચ્ચે વાંધો પડ્યો છે,
મટે તમે જરા વચમાં પડીને એનો તોડ કાઢો તો સારું. વાંદરો
બોલ્યો, બલે બાઈઓ, તમે મારે ત્યાં ક્યાંથી! તમારો ન્યાય હું વાજખી
રીતે કરીશ, કશી ફિકર રાખશો મા. પછી પેલા રોટલાના બે કટકા
ક્યાં, ને એક ત્રાજુડીનાં *પક્ષાંમાં એકેકો કટકો નાંખ્યો, એટલે
એક પક્ષું નીચું નમ્યું. ત્યારે તેમાંનો કટકો કાઢીને તેમાંથી એક
બચકું ખાધું, પછી બાકીનો પાછો પેલાં પક્ષાંમાં મૂક્યો, ત્યારે પેલું
ખીજું પક્ષું નીચું નમ્યું, ત્યારે તેમાંનો કડકો લઈ કરડ્યો. ત્યારે તો
બિલાડીઓ મનમાં સમજી, ને વાંદરાને કહ્યું, બાઈ, હવે ને છે તે
અમને પાછો આપ, અમે અમારી મેજે સમજીશું. વાંદરે જવાબ
દીધો, બાઈઓ, જરા ધીરજ રાખો, ઇનસાફ ને રાહે ઇનસાફ થશે.
એમ કહી બેઉ કડકામાંથી વળી બચકાં ભર્યાં. બિલાડીઓએ

* પક્ષાં એટલે છાપડાં.

ગભરાઈને પેલા વાંદરાને કરગરીને કહ્યું ને બાઈ, કેમ કરતાં અમારે છૂટકો કર, ને આ ને કાંઈ યોડું ઘણું રહ્યું છે તે અમને પાછું આપ. પેલો કહે ને ના, એમ કેમ થાય? મેં આટલી વાર મેહેનત કરી તેનું મારે કાંઈ જોઈએ કે નહીં? માટે આ ને રહ્યું, એ તો મારી મેહેનતનું રહ્યું, એમાં તમારું કાંઈ લાગે વળગે નહીં. એટલું કહીને પેલા બાકીના કડકા ગટ કરી ગયો. પાઈરહીને માદું ઠાઉંકું રાખીને કહ્યું ને બેનો, તમારી પંચાત થઈ ચૂકી. હવે તમારે કરો વાંધો રહ્યો નથી. વાંધાનું ને મૂળ હતું, તેનો ઉપાય મેં તમારા દેખતાં કર્યો, તે તમે જાણો છો. હવે તમે સુખેથી ઘેર જાઓ; વળી કોઈ વખત આવું કામ હોય, તો મને બેલારાક સોંપજો. કહેવત છે કે “બેનો લડાઈમાં ત્રીજો રહી જાય.”

જીવ ૨૬. પ્રાણી.—ભાગ ૧.

પ્રાણી	પશુ	પંખી	માછલાં
ભૂકો	અટક્યાળાં		ઉન

મેહેતાજી—બાઈડા, બાઈડીઓ, છોકરાં, છોકરીઓ, એ પ્રાણી છે; એવિના ઈશ્વરે બીજા કયાં કયાં પ્રાણી કર્યાં છે ?

ગિરધર—પશુ, પંખી, માછલાં, ને કીડા.

મેહેતાજી—થોડાંક પશુનાં નામ દો.

પરશોતમ—ગાય, ઘોડા, ઘેટાં, બકરાં, કૂતરાં, બિલાડાં.

મેહેતાજી—ઠીક, એ તો તમે રાજ જુઓ છો તે, પણ જેનાં તમે નામ સાંભળ્યાં હોય. કે ચિત્રેલાં જોયાં હોય તેવાં થોડાંકનાં નામ દો.

ગિરધર—વાઘ, શીંછ, વાંદરાં.

મેહેતાજી—કોઈ કોઈ ગામમાં વાંદરાં ઘણાં હોય છે.

પરશોતમ—હાજી, હું અમદાવાદ ગયો હતો ત્યાં બહુ વાંદરાં જોયાં. ત્યાં તો વાંદરાં છાપરે છાપરે ફૂદે છે, ને નળીઆનો ભૂકો કરી નાંખે છે.

મેહેતાજી—બધાં જનાવરોમાં વાંદરાંનો ઘાટ માણસને બહુ મળતો આવે છે. વાંદરાં બહુ અટક્યાળાં હોય છે.

ગિરધર—સાટેજ અટક્યાળાં છોકરાંને વાંદરાં કહેતા હશે.

મેહેતાજી—એ તો ઠીક, પણ કહો, જોઈએ, માણસ અને પશુમાં શા ફેર છે ?

પરશોતમ—માણસને વાચ્યા છે.

મેહેતાજી—ખરું, ને ખીજે શો ફેર છે ?

ગિરધર—માણસને બે પગ છે ને પશુને ચાર.

પરશોતમ—પશુને પૂછું હોય છે.

મેહેતાજી—હા. પણ ધણાં પશુને છે ને માણસને નથી, એવું ખીજું શું છે ? મારી મરજી તમને વિચાર કરતાં શીખવવાની છે. તમે જાણતાં તો હરો કે માણસ પશુના જેવું નથી, પણ કેમ નથી ? બોલો.

રણછોડ—અંગરખું, ખંડી, પાધડી, ને જે ખીજું પહેરવાને જોઈએ, તે માણસને વેચાતું લેવું પડે છે, પણ પશુને કીલિ તો વાળ કે ઊન હોય છે, તેજ એનાં લગડાં. તેથી એમ કહીએ તો પણ ચાલિ કે તે લુગડાંસુઢાં જન્મે છે, ને તેઓને લગડાં તરફની હરકત પડતી નથી.

મેહેતાજી—ખરાખર, ખરી વાત.

પાઠ ૨૬. પ્રાણી.—ભાગ ૨.

સ્વાંટી રૂપાળા જ્ઞાન

મેહેતાજી—માણેકલાલ, હવે તું કહે. કયા જનાવરને કીલિ વાળ હોય છે ? ને કયાને કીલિ ઊન હોય છે ? થોડાનાં નામ દે એટલે બસ.

માણેકલાલ—ગાય અને ઘોડાને વાળ હોય છે, ને ઘેટાંને ઊન હોય છે. બકરાને કીલિ જે છે તે વાળકરતાં જાડા ને ઊનકરતાં પાતળા હોય છે.

મેહેતાજી—બહુ સારું, બિલાડીની ચામડીએ શું હોય છે ?

ગિરધર—વાળ, પણ ઘોડા કે ગાયના જેવા નથી, તેથી વધારે સુવાળા ને ઘટ છે, તેને સ્વાંટી કહે છે, નહીં સાહેબ ?

મેહેતાજી—હા, ને સસલાં, હરણ, ને ખીજાં કેટલાંક જનાવરને પણ સ્વાંટી હોય છે. કોઈ જનાવરને વાળ, ઊન, કે સ્વાંટી એમાંનું

કશું હોતું નથી. હાથીની આમડીએ આછા વાળ હોય છે, પણ તેમ તેની આમડીએ ઘણી જાડી હોય છે.

રણછોડ—વાઘને પણ રૂંકાડી હોય છે, નહીં સાહેબ ?

મેહેતાજી—ના, તે ટુંકા ને લીસા હોય છે માટે વાળ કહેવાય છે. વાઘના વાળ તો કાળા ચટાપટાવાળા ને રૂપાળા હોય છે. માણસ ને પશુમાં વધારે ફેર છે તે કોઈ જાણે છે ?

માણેકલાલ—હાજી, કોઈ કોઈ પશુને પગે ખરી હોય છે, જેમ ઘોડાને, ગાયને, ઘેટાંને. કોઈને પંજા હોય છે, જેમ કૂતરાને, બિલાડીને, ને વાઘને છે. કોઈ પશુના પગ આપણા જેવા નથી.

ગિરધર—પશુને હાથ નથી હોતા.

મેહેતાજી—ખરી વાત, કેટલાંએક પશુ પોતાના પગનાં આંગળાં ખાલવાના તથા બીજા કામમાં લાવે છે; જેમ કે બિલાડી, વાંદરો, શીંછ. એ પોતાનાં આંગળાં ને પગ હાથને કે કાણે કામમાં આણે છે.

માણેકલાલ—માણસ સીધાં બિભાં રહે છે, પણ તેમ પશુથી ઉંચું રહેવાતું નથી.

મેહેતાજી—ખરું. માણસ ને પશુ વચ્ચેના ઘણા ફેર તમે કહ્યા. ચાલો તે ફરીથી ગણી જઈએ.

ગિરધર—પશુને વાચા નથી. આપણે બે પગ અને તેમને ચાર પગ છે. તેમને શરીરનું ઢાંકણ હોય છે, એટલે તેમને વાળ, બિન, રૂંકાડી, કે જાડી આમડી હોય છે. તેમનાં માથાં આપણી પેઠે ઉભાં નથી.

મેહેતાજી—હજી એક વાત કહેવી રહી ગઈ છે, તે એ કે સર્વજ્ઞ સરજનાર જે પરમેશ્વર તેનું જ્ઞાન પશુને નથી.

પાઠ ૨૭. પ્રાણી ઉપર હેતુ રાખવા વિષે.

હથોડે અનર્થ પ્રભુ મુવાળો શૂળી ગલોલ નમેરી
મનહર છંદ.

ગમે તેમ રમે કોઈ સમે મન ભમે ત્યારે,

દયા તજી દમે પ્રાણીને પરોવી શૂળમાં ;

કાં તો પગ તોડ પછી છોડ, કાં તો આંખ કોડ,
 કાં તો મારે જોડ કે હથોડ દોડે ધૂળમાં ;
 એવો અનર્થ કરે અર્થ વિનાનો અતિ,
 અકલવિનાનો આગ મેલે આડ યૂગમાં ;
 તજે તમે તેવાં પાપ ઇશ્વરથી ડરી આપ,
 પ્રભુ પ્રીતે ધારો પ્રેમ પ્રાણીઓનાં કૂળમાં.

૩૦ ૬૦ ૬૧૦

ચરણાકુળક છંદ.

પગ પાંખોને પકડી તોડે, રાજી થઈ જોવાને છોડે ;
 કેક મુવાળે ફાંસો ધાણે, હાથ પગો તરફડતા ભાળે ;
 શૂળી કાંઠા સોયજકેરી, ધોચી હાથે ધરે નમેરી ;
 પંખીપર જે ગલોલ મારે, તે પાપી ચિતમાં ન વિચારે.

આજમ દુરગારામ મંદારામ.

પાઠ ૧૮. પાઘડી અને તોરો.—ભાગ ૧.

પેચ મશકરી વાદર ઓરવું સકંજો

ઇશ્વરલાલ કરીને એક છોકરો હશે, તે રોજ નિરાળે બાણવા જાય.
 એક દહાડે બિલાડી અને વાંદરાની જોડેલી વાત વાંચીને નિરાળેથી
 તરતજ ઘેર આવ્યો, અને લગડાં ઉતારી પોતાની પાઘડી ખીંટીપર
 મૂકતાં મનમાં વિચારવા લાગ્યો, કે બિલાડાં ને વાંદરાં જેમ વાતો કરે
 છે તેમ પાઘડી લગડાં વાતચીત કરતાં હોય તો કેવી મજે પડે ! એ-
 ટંકામાં પાઘડીના ઉપલા પેચને વાચા થઈ ને બોલ્યો કે હું તો પેહે-
 લાં આડને માથે બેસતો હતો, તે હવે તમારે માથે બેસું છું. તે સાં-
 બળીને ઇશ્વરલાલ તો હસવા મંજ્યો, અને અચરજ પામીને બોલ્યો
 કે એમ હોયજ નહીં, તમે તો મશકરી કરો છો. આડ કાંઈ પાઘ-
 ડી પહેરે ? આડને માથુંજ ક્યાં છે ? ત્યારે પાઘડી બોલી, શેઠ,
 તમે જાણતાજ નથી, હું આડપર હતી ત્યારે તો મને કપાસ
 કહેતા. એતરમાં અમે બહુ મજા કરતા, હીંચકા ખાતા ને રમતા.

વળતી તો અમે બહુ સોબતી એકડા થયા, તેવારે માથુસનું ધાતું ને ધાતું અમે રમતા હતા તેણીમેર દોડી આવ્યું; તેમાં બાઈડાઓ, છોકરા, છોડીઓ સૌ હતાં. અમે તો જાણ્યું કે તે બધાં અમારી સાથે હોંચવા ને રમવા આવતાં હશે, પણ તે તો ખોટું પડ્યું. એ બધાંની પછવાડે તો ચંદરગી ઝોળીઓ બાંધેલી હતી, તેમાં અમને પકડી પકડીને નાંખવા માંડ્યા. પછી સાંજ પડા કે મોટા ગાંસડા બાંધી વાડમાં લઈ ગયા. ત્યાં મોટા મોટા ઢગલા કરીને પછી એક ચરખો ફરતો હતો, તેમાં ઓરવા માંડ્યા એટલે અમારા સોબતી જે કપાસીઆ તેથી અમે તો છેક ઘૂટા પડ્યા. ત્યારપછી તો મોટા સકંજા ફરતા હતા તેમાં અમને નાંખ્યા, ને અમારાપર દરા બાર માણસો ચડીને ઊભા રહ્યા, અને અમને પગવતી દાખવા માંડ્યા. અમે તો જાણ્યું કે હવે તો ચગદાઈને મરી જઈશું. થોડી વારે ટાટમાં અમને બાંધ્યા, ને દોરડાથી ખૂબ કર્યા. એ ગાંસડીમાં અંધારું તો ખરું, પણ માંહેડેકાણેડેકાણે જાળીઆં હતાં, તેમાંથી અમે બહાર જોતા હતા.

પાઠ ૨૯. પાયડી અને તોરો.—ભાગ ૨.

ગુંગળાંબું વેડું તાંત પૂણી મળસકું સતરીઓ
કાંતબું આંટી વેપારી વણકર રંગરેજ કસુંબી

પછી તો અમને ગાડામાં બેસાડ્યા. તેમાં અથડાતા ફરતા રોહિરમાં આવ્યા. રસ્તે ટાટ વાપ, તડકો લાગે, ધૂળ ઊડે, તેથી અમે તો ગુંગળાઈ જઈએ. એવું એવું દુઃખ કેટલાક દહાડા વેઠ્યા-પછી અંતે અમારો બહાર નીકળવાનો વારો આવ્યો. અમે જે ગાંસડીમાં હતા તે છૂટી, એટલે થોડાં માણસો આવીને અમને લઈ ગયાં. તેમાં કેટલાંક તો દાઢીવાળાં, અને કેટલાંક તો દાઢીવિનાનાં હતાં. અમને પીંજરા કહેતા. તેમણે અમને તાંતપર ચડાવીને ખૂબ પીંજ્યા, ને ત્રપાટા મારી મારીને અમારી ધૂળકાઢી નાંખી. વળતી સળીપર ચડાવીને અમારી લાંબી ગોળ પૂણીઓ વણી. સવારે મોટા મળસ-

કામાં જીઠીને ચક્રે કે પોળને મોઢે સૂતરીઆકનેથી કેટલીક બાઈડીઓ આવીને અમને લઈ ગઈ. તેમણે આખો દહાડો રેંટીઆવતી અમને કાંતી કાંતીને અમારા લાંબા તાંતણા કરી નાંખ્યા. પછી અમારી આંટીઓ કરેલી હતી, તે વેપારી લઈ ગયા, અને વશુતારને ત્યાં આવી. તે વશુકરોએ અમને સાળપર ચડાવી વણ્યા, ત્યારે અમારો આવો લાંબો પાઘડીજેવો આકાર થયો. હવે અમને જરા નિરાંત વળી ખરી, કેમકે પછી તો અમને દુકાનની દોરીઓપર ચડીને ઘણા દહાડાલગી હીંચકા ખાવાનું મળ્યું. એ વેળા અમને ખેત-રની વાત યાદ આવી.

એક દિવસ તમે ને તમારો બાપ તે દુકાનપર આવી મને લઈ ગયા. મારી જાત ને માંહે પોત તમારા બાપને ગમ્યું.

એ બધી વાત ધ્યાન રાખીને ઈશ્વરલાલ સાંભળતો હતો તે બોલી બિઠ્યો, હારે હા, ખરી વાત. હવે મને સરત આવી. પછી બાપા તને રંગરેજને ઘેર રંગવા આપી આપ્યા, ને તું કસુંબી રંગાઈને આવી કે મેં બંધાવી, અને મારે માથે ધાલી.

પાઠ ૩૦. પાઘડી અને તોરો.--ભાગ ૩.

ઓળખાણ ચળકાટ એચિંતું ચાંચવે.

પાઘડી કેમ ચઢતે વાત સાંભળીને ઈશ્વરલાલ બહુ ખુશ થયો. પછી તે તોરો જોઈને કહેવા લાગ્યો કે આ તો કંઈ રૂનો થએલો હોય એવું જણાતું નથી. એની વાત તમે કોઈ જાણતા હો તો કહો ને? પાઘડી બોલી, ભાઈ, અમારે ને એને તો કંઈ આગલી ઓળખાણ નહોતી. પેલા વણકરને ત્યાં આવીને અમારી જોડે વણાયો ત્યારથી અમે એને જાણીએ છીએ. ત્યાર પહેલાંની વાત એની મરજીમાં આવે તો એ પોતે કહે.

એવું કહેતાં તોરાના બધા તારમાંથી ઝણઝણાટ કરીને અવાજ નીકળ્યો. તેથી ઈશ્વરલાલ તો ગભરાયો, અને તેમનું બેલતું કાંઈ સમજ્યો નહીં. ત્યારે તેણે કહ્યું કે તમે બધા સાથે બોલો છો, તેકરતાં

એકાદ જાણ તમારી વાત કહો તો ઠીક. તેપરથી છેક છેલ્લો તાર ખોલવા લાગ્યો કે અમે તો ઘણા કાળજગણ બોયમાં દટાઈ રહેલા હતા, તેવારે અમારામાં હમણાના સરખો અળકાટ કેરંગ હતો નહીં, પણ બંધે ધૂળ ધૂળ હતી. ક્યાંજગણ અમે તે ખાડામાં દટાઈ રહ્યા તે અમારાથી કહેવાય નહીં, કેમકે ત્યાં સુરજ ઉગતો નહીં, તો વરસ કેમ ગણીએ.

ઈશ્વરલાલ ખોલ્યો, હાય, હાય, એવા ખાડામાં અમે અંધારામાં કેમ રહેવાય ! હું તો ગુંગળાધને મરી જાઉં.

પણ પેલો તાર ખોલ્યો, અમને કંઈ લાગે નહીં તો; અમારે કંઈ આંખ, કાન, કે નાક છે ?

એમ કરતાં કરતાં એક દહાડા અમે રહેતા હતા ત્યાં ઓચિંતું અજવાળું પડ્યું. અમે મોં ઊંચું રાખી જોવા જતા હતા એટલામાં તો અમારાપર ધીમાધીમા ચાંચવાના ધા પડ્યા. પછી ફેટલાએક જાણે અમને ટોપલામાં ભરીને બહાર કાઢ્યા. બહાર નીકળ્યા ત્યારે એટલું બધું અજવાળું અમે દીઠું કે હવે તો આંધળા થઈશું એવું લાગ્યું.

પાઠ ૩૧. પાઘડી અને તોરો.—ભાગ ૪.

લંગડી ચીપ કાનસ જતરડો વેષ ચપટા મૂસ

પછી તો ખાંડી ખાંડીને અમારે ભૂકો કર્યો. ત્યારપછી અમારા-પર પાણી રેડ્યું; ત્યારે માટી, ધૂળ, વગેરે જે અમારા બાઈબંધ અમને વળગી રહ્યા હતા, તે અમારાથી નોખા પડ્યા.

વળતી અમને તો ભટ્ટીઉપર ચડાવ્યા, ત્યાં તો અમને તપાવી તપાવીને પાતળા પાણીજેવા કશી નાંખ્યા. પછી લાંબી લાંબી લોઢાની મૂસોમાં અમને રેડ્યા, એટલે અમે તો લાંબી લાકડીઓ જેવા થઈ ગયા, ત્યારે અમારું નામ રૂપાની લંગડી પડ્યું.

થોડે દિવસે અમારે ને સોનાને બાઈબંધાઈ થઈ. કોણે કરાવી અમે કેમ થઈ તે સાંભળજો. પોહોળી પાટાજેવી ચીપનો વેષ લઈને સોનું આવ્યું. પછી એક માણસે અમને કાનસવતી ખૂબ

ધશીને અમારાપર કાપા પાડ્યા ; પછી પેલા પાઠને અમારા-
પર લપેટી રાણુની દોરીવતો ખૂબ કશીને બાંધી લીધા, અને ફરીથી
દેવતામાં મૂક્યા. એમ કરતાં અમારે ને તેને તો સ્નેહ થયો. એવો
સ્નેહ બંધાયો કે અમને જતરડામાં ઘાલીને ખૂબ તાણ્યા તોપણ
અમે એક બીજાને છોડ્યા નહીં. પ્રીતની પ્રીત તો એવી જોઈએ,
કેમ, અહં કે નહીં, નાના શેઠ ! એમ કરતાં કરતાં અમારો બહુ ત્રીણો
તાર થયો, ત્યારે એરણુપર મૂકી હથોડાવતી સપડીને અમને સપટા
કર્યા.

પછી અમારે બીજા એકની જોડે ઓળખાણ થઈ. તેનું નામ
હીર હતું. અમને બે જણાને એક ફિરકીપર ચડાવીને દોરા આમળે
છે તેમ આમળી કાઢ્યા. હવે તો અમારું નામ બદલાઈ ગયું.
પેહેલાં તો અમે રૂપાની લગડી બાઈ કહેવાતા, પણ હવે તો અમારું
નામ કસબ બાઈ પડ્યું. પછી એક જગ્યા અમને પાઘડીની જોડે
રાત્રિપર ચડાવીને લગડાની પોંડે વણ્યા, ત્યારે અમારું નામ તોરૌ
પડ્યું. હજુએ કોઈ અમને કસબ પણ કહે છે.

પાઠ ૩૨. જૂઠું ન બોલવું.

નિર્દય અપલક્ષણ સલાહ જૂઠાણું

જૂઠું બોલવું એ મહા પાપ છે. પાપી ને નીચ માણસનું એ
મોટું અપલક્ષણ છે. જૂઠામાં ગણાવું એના જેવું શરમ ભરેલું
બીજું થોડુંજ છે. જૂઠાનો સૌએ ધિક્કાર કરવો જોઈએ. તેમજ
કોઈને ભરૌસો પડતો નથી; કોઈ વાર સાચું બોલે તો પણ કોઈ
માને નહીં.

હરેક જાતનું જૂઠાણું ધિક્કારવાજોગ છે. બીજાને નુકસાન
કરવાને જૂઠું બોલવું એ તો ઘણુંજ ખોટું છે. એ નિર્દય માણસનું
કામ છે. તમારો એક વાંક પડ્યો હોય તે ઠાંકવાને જૂઠું કહે ત્યારે
તમાગ બે વાંક થાય છે. પોતાનો માલ પાછો લેવાને કે એક બીજા-
નો ગુનો છાનો રાખવાને જૂઠું બોલવું, એ પણ બહુજ માફ છે.

જૂઠું તે જૂઠું છે, પછી ગમે તે મતલબથી કહો, માટે કદી જૂઠું બોલવું નહીં.

કોઈ નાનોમુનો વાંક જાણવામાં આવે કે તે હરખાતાં હરખાતા ઉધાડો કરવાની હું સલાહ નથી આપતો. એ તો નીચ સ્વભાવ છે. ત્યારે તો જેમ ઘટે તેમ કરવું. પણ તેવિધે કોઈ પૂછે ત્યારે તો ને ખરું હોય તેજ કહેવું, અથવા ચૂપ રહેવું, પણ જૂઠું કહેવું નહીં.

એ પણ તમારે ખૂબ યાદ રાખવું, કે મોટેથી જૂઠું બોલવું એ જેમ એક જાતનું જૂઠાણું છે, તેમજ ડોકી ધૂણાવીને અથવા ઈશારત કરીને ખીજના મનમાં ખોટી વાત ઉતારવી, એ પણ એક જાતનું જૂઠાણું છે. તમારા બોલવામાં જે અર્થ હોય, અથવા તમારા મનમાં કંઈ હોય, ને ખીજને કંઈ કહેવું, એ પણ જૂઠું બોલવું છે, ને તેટલુંજ ખોટું છે. છેતરવું એ પણ એક જાતનું જૂઠાણું છે, માટે તેમાં પણ તેટલુંજ પાપ છે.

પાઠ ૩૩. કૂતરો.— ભાગ ૧.

શીકું તકાવવું છલંગ માંચી અંગારા સાચવવું

કૂતરાને વાસ લેવાની શક્તિ ઘણી હોય છે. એક વખત એક માણસે લાડુનો દાખડો શીકાઉપર મૂક્યો હતો, તેની સોડમ કૂતરાને આવી હશે, તેથી પેલા શીકાતરફ તકાવીને છલંગ મારે. તે શીકું ઉંચું હતું, એટલે તેની છલંગ દાખડાસુધી પૂગે નહીં. ત્યારે ત્યાં એક માંચી પડેલી હશે, તે દાંતેદાંતે શીકાનીચે ધસડીને લાખ્યો, અને પછી તેઉપર ચડીને છલંગ મારી તે બરાબર શીકાને લાગી, ને દાખડો નીચે પડ્યો. પણ તેનું ઢાંકણું ઘીધેલું હતું, તેથી દાખડો પડ્યો તોપણ તે ઊઘડ્યું નહીં. પછી તે દાખડો ખસેડી ખસેડીને એક ભીંતપાસે લાખ્યો, ને ભીંતસાથે દાખડાને, રાખીને પોતાના પંજ-વતી, તથા દાંતવવી એટલી તો મેહેનત કરી કે છેલ્લે તે ઢાંકણું ઉધાડી માંહેના સઘળા લાડુ આઈ ગયો.

એક વખત લોટામાં દૂધ ઊનું કરવાને અંગારાઉપર મૂક્યું હતું, તેને

ધણી વાર થઈ ત્યારે દૂધ ઊનું થયું, ને પછી અંગારા ઓલાઈ ગયા, પણ દૂધ કોઈએ લીધું નહીં. ત્યાં એક કૂતરો આવ્યો તે લોટાના કાના મોંમાં ધાલીને લઈ ગયો. તે લોટોએ ગયો ને દૂધએ ગયું. એક વખત એક કૂતરો રોર સાત આઠેક આંડ ભરેલી હરો, તે કોથળી મોંમાં ધાલીને નાશી ગયો. તે જોઈ પાંચ છ માણસ તેની પછવાડે દોડ્યા, તો પણ તે કૂતરો ઝલાયો નહીં, ને ક્યાંક ભરાઈ ગયો, તે માલમએ ન પડ્યો. એટલી ભારે ચીજ જો કૂતરો લઈ જતાં ન દેખાયો હોત તો કૂતરો લઈ ગયો એવો વેહેમ આ દેરામાં કોઈને આવત નહીં. ખીજા દેરાના મોટા કૂતરા ૧૫—૨૦ રોરનો ખોળે ઈંચકી જાય છે.

પાઠ ૩૪. કૂતરો.— ભાગ ૨.

ઉગાર્યું આકાર ખુશામત

કૂતરા ધણી જાતના હોય છે. એક એક જાતના આકારમાં ને ઉંચાઈમાં ફેર છે એટલુંજ નહીં, પણ તેના સ્વભાવમાં પણ ફેર છે. કેટલાક પોતાના ધણીનું ઘર સાચવે છે, અને કોઈ અજાણ્યું માણસ ઘરઆગળ આવે કે બસવા માંડે, ને ધણીને એતાવે. કેટલાક દેરામાં કૂતરા પાણીમાં પેરીને ડૂબી ગએલાં માણસને બહાર કાઢે છે, ને આંધળા ધણીને દોરી લઈ જાય છે. કેટલાક તો વરૂ ને ખીજાં જતાવરસાથે લડાઈ કરીને પોતાના ધણીનો જીવ ઉગારે છે. એવા કૂતરા ધણીને ઘણો ગુણ કરે છે. કૂતરાંની બરદાશ રાખી હોય, ને સારી રીતે પાળ્યાં હોય, તો બહુ ગુણ કરે છે.

ખીજાં બધાં જતાવરેકરતાં કૂતરાંમાં વધારે અકલ હોય છે. પણ જોમ ધણી સરસ બુદ્ધિવાળા છોકરાને બણાવીએ નહીં તો મૂરખ રહે છે, અને નહાર માણસની સોબતથી છોકરાં બગડે છે, તેમજ આ દેરાનાં કૂતરાંને શીખવતા નથી, તેથી તેની અકલ આપણા જોવામાં આવતી નથી. એ કૂતરા જન્મથીજ નહારી સોબતમાં રહે છે તેથી નહાર થાય છે, કેમકે જેવી કૂતરી તેવાંજ તેનાં બચ્ચાં થાય છે. કુરકુરીઆને ઘરમાં રાખીને શીખવીને બરદાશ રાખી હોય, તો

ખહુ સારાં ને કામનાં થાય. એવાં શીખેલાં કૂતરાં જીવને ખુશ કરે છે, ને ખહુ વહાલાં લાગે છે. એવાં કૂતરાં પોતાના ધણીપર તથા ઘરનાં ખાનં સૌ માણસપર ઘણું હેત રાખે છે. પોતે દુઃખ ખમ પણ તેમને દુઃખ થવા દેતાં નથી. પાળેલાં કૂતરાંને ધણી મારે પણ તેની સામે થતાં નથી, ને તરત ઉલટાં લાડે છે, ને ખુશામત કરે છે. ધણી મરી જાય છે કે તેને દુઃખ થાય છે, ત્યારે તે ખહુ ઉદાસ થાય છે, ને ખાતાં નથી. ઘણે વરસે મળે તોએ આંગળી કાઢે છે. મા ને છોકરો ઘણાં વરસ જૂદાં પડી એકાએક ભેગાં થાય ત્યારે જીવું હેત દેખાડે છે, તેવું કૂતરો ધણીને ઘણે કાળે મળે છે ત્યારે દેખાડે છે.

પાઠ ૩૫. ઘાયલ કાવળી કરનાર.

હોજ ધોરીનસ હૃદય દાતરડું કાપણી મૂઠ સાવચેતી

એક વાર એતરમાં કાપણી કરતાં એક માણસને દાતરડું વાગ્યું, તેથી તેનો હાથ કપાયો. એ ધા એવો જખરો લાગ્યો કે તેની ધોરીનસ કપાઈ ગઈ. ધોરીનસ ઘણુંકરીને રારીરમાં ધણી જીંડી હોય છે, અને એ કપાય છે ત્યારે એમાંથી ધડધડ લોહી વહી જાય છે, કેમકે એ નળના જેવી છે. એક હોજમાંથી નળ મૂકેલો હોય, તે કૂટે તો તેમાંથી જેમ પાણી ધડધડ વહી જાય છે, તેમજ ધોરીનસમાંથી પણ લોહી વહી જાય છે. હોજને ડોકાણે હૃદય સમજવું, અને નળને ડોકાણે ધોરીનસ, એટલે હૃદયમાંથી લોહી ધોરીનસ વાટે વહે છે, માટે એ કપાય છે તો ઘણું લોહી નીકળે છે. એને બંધ કરવાનો ઉપાય એટલોજ છે કે કપાએલા ભાગ અને હૃદયની વચ્ચે દાખણ કરવું, કે તેથી કરીને તે ભાગની તરફ આવતું લોહી બંધ થાય.

પેલા માણસની ધોરીનસ કપાઈ હતી તેમાંથી ખૂબ લોહી વહી ગયું. તે જોઈને તેની આગળનાં માણસ ગભરાઈ ગયાં. કેટલાંક દોડદોડ કરવા મંડ્યાં, અને કેટલાંક તો મૂઠની પેટે ઊભાંજ થઈ રહ્યાં.

એવામાં એક જોરાવર અને ચંચળ છોડી દોડી આવી, અને પોતાના ચણિઆના નાડનો કકડો કાપીને તે પેલા ઘાની ઉપર ખેંચી બાંધી લીધો, તેથી લોહી નીકળતું બંધ થયું. તે છોકરીએ જો એમ ન કર્યું હોત, તો તે બિચારો મરણ પામત, માટે એવી વખતમાં સૌ જણે સાવચેતી રાખવી, અને તરત ઘટતો ઉપાય કરવો. તરત-બુદ્ધિના માણસથી એમ ઘણાના જીવ બચે છે.

પાઠ ૩૬. અનાજ.

મુખ્ય સાંઠા ટોચ કૃપા વીતવું

દેશ દેશમાં ત્યાંની હવાપ્રમાણે જાત જાતનાં અનાજ થાય છે. આ દેશમાં ઘઉં, ડાંગર, બાજરી, ને જીવાર, એ મુખ્ય છે. એના છોડ ઘણી વાતે મળતા છે. તે સૌના સાંઠા માહિયી પોચા અને પોલા હોય છે, તેનાં પાંતરાં લાંબાં ને સાંકડાં હોય છે, ને તેના દાણા ટોચજીપર જથાબંધ થાય છે. અનાજના છોડ એક જાતનું ઘાસ છે; એ છોડનો બાંધો ઘણી ચતુરાઈ ને વિચારથી કીધેલો જણાય છે. તેના સાંઠા હાલ છે તેથી વધારે પાતળા ને નબળા હોત, તો તે પવનથી બાગી જત, ને જો વધારે જડા ને મજબૂત હોત, તો તેમાં પક્ષી ને ખીજાં જનાવર રહેત, ને તેમાંનું અનાજ ખાઈ જત. અનાજ છોડપર હોય છે ત્યારે તેની આસપાસ એવાં ફોતરાં હોય છે કે તે સૂરજના તાપથી એકાએક સૂકાઈ જાય નહીં, ને ભીનારાથી જલદી કોહી જાય નહીં, ને કાપણી કરતી વેળા વેરાઈ જાય નહીં. જે દેશમાં અહીંના જેટલો તાપ પડતો નથી ત્યાં આ દેશના જેવાં અનાજ થતાં નથી, જેમ કે ડાંગર ઠંડા દેશમાં ઉગતી નથી, કેમકે એને જેટલું પાણી ને જેટલો તાપ જોઈએ છીએ તેટલો ત્યાં નથી. મકાઈ, જવ, અને ખીજાં કેટલાંક અનાજ ખીજા દેશમાં પાકે છે; પણ ઘઉં, ડાંગર, બાજરી, એ અનાજ મુખ્ય છે, તે સઘળા દેશના લોક ખાય છે. પોતાના દેશમાં ન પાકતાં હોય તો ખીજે દેશથી વેચાતાં લાવી ખાય છે. આપણા દેશમાં પણ અનાજ ઘણું

પાકે છે. તો જીવો, ઈશ્વરની આપણાઉપર કેવી કૃપા છે! માટે આપણે હમેશાં તેનાઉપર પ્રીતિ રાખવી અને તેની સેવા કરવી.

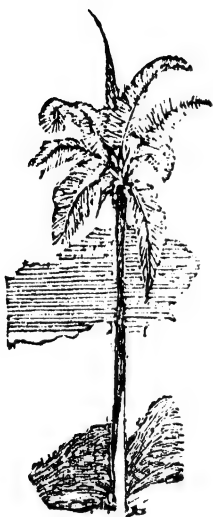
પાઠ ૩૭. જગકર્તાવિષે.

જગકર્તા પ્રૌઢ હય વાહન વૈમાન સાજ માનવી
ચોપાઈ.

જગકર્તાએ જગમાં જેહ,
ઉપજાવી વસ્તુઓ તેહ;
સુખ પામે તેથી સંસાર,
ગુણ ગણતાં નહીં પામે પાર.
પૃથ્વી પાણી પ્રૌઢ પાહાડ,
ઝાડીમાં જે ઝાઝાં ઝાડ;
ખગદો હય હાથી ખજવાન,
વાહન તે જેવાં વૈમાન.
ચંદ્ર સિંહ તારા ચળકાટ,
ઠીક ઠગવ્યો તેનો ઠાઠ.
સમા સમાના સુખનો સાજ,
ક્રીધો માનવીઓને કાજ.

ક૦ ૬૦ ૩૦

પાઠ ૩૮. નાળિયેરી.

ચિજાં ટટી આવલી

નાળિયેરીનું થડ ઉંચું, તેનાં પાંદડાં ઘણાં લાંબાં, તે ઠેક ટેચે હોય છે. એ પાંદડાં પક્ષીનાં પીછાંનાં ઘાટનાં, એટલે વચમાં દાંડા જેવી જડી નસ, ને તેની એ મેર લાંબી લાંબી પાતરીઓવાળાં હોય છે. લીલા નાળિયેરનું છોડું પીળું, સાફ, ને નરમ છે. તેને કાપે છે તો માંહેથી પાણી નીકળે છે, તે ઘણાં લોક પીએ છે. પાકેલાં નાળિયેરનું ઉપરનું છોડું ચીપ્પું હોય છે, તેનાં દોરડાં વણાય છે. તેનાં માંહેના ભાગમાં ટોપરું બાજે છે. તે આધામાં આવે છે. નાળિયેરની માંહેનું પાણી છેક સૂકાઈ જાય ત્યારે ટોપરાનો ગોટો બંધાય છે; તેવાં ટોપરાંને પીત્ર

ત્યારે તેમાંથી કોપરૈલ નીકળે છે, તે બાળવા વગેરેના કામમાં આવે છે. પીત્રતાં કૂચા રહે તેને બાળ કહે છે. તે દોરને ખવરાવે છે. નાળિયેરીનાં પાતરાંને ગુંથાને ટટીઓ કરે છે, તેને આવલી કહે છે. પાતરાંને ગુંથાને સાદડી પણ કરે છે.

નાળિયેરીનાં ઝાડમાંથી રસ નીકળે છે તેને તાડી કહે છે. એ તાડી થોડીવાર રાખીને પીએ તો ઠેક ચડે છે. તાડીનો દારૂ થાય છે. કેટલાક લોક તાડી ને દારૂ પીએ છે, તેથી પોતાની અકલ અને પૈસા ખુએ છે, ને પોતાના શરીરનોએ બગાડ કરે છે, તેથી તે નહીં પીધો હોય તો ઘણું સાફ. નાળિયેરીનું થડ માંહેથી પોચું હોય તેથી તે સહેલથી કોતરાય છે. તેને કોતરીને પાણી જવાની પરનાળ કરે છે.

પાઠ ૩૯. વલ્લભું ઘર.—ભાગ ૧.

કાસદ અંબાવાળો બેભાન

એક વાર મધરાતને શુમારે શહેરમાં બે સિપાઈ એક કાસદની જોડે એક શેરીમાંથી જતા હતા, તેવામાં એક સુતારના ઘરમાંથી ધુમાડો નીકળતો દીઠો. તે જોઈ પેલા સિપાઈઓએ ઘરનાં બારણાં ખૂબ ઠોક્યાં, ને ખૂબો પાડી, પણ ઘરમાંથી કોઈએ જવાબ દીધો નહીં. પણ તેમના ઘાંટાથી શેરીમાંનો એક ખીજો માણસ જાગી ઉઠ્યો, ને ઘસીને રસ્તામાં આવ્યો. એ પેલા બળતા ઘરના ધણીને ભાઈબંધ હતો. સૌએ મળી વળી ધણી ખૂબો પાડી, ને બારણાં ખખડાવ્યાં, પણ ઘરમાંથી સુતારે કે તેની બાઈડીએ સાંભળ્યું નહીં. ધુમાડો તો વધારે વધારે નીકળવા માંડ્યો, ને ઘરમાં મોટા મોટા ભડકા તથા ફડકડ અવાજ થતા હતા. સિપાઈ અંબાવાળાને તેડવા દોડ્યા. પેલો ભાઈબંધ એકલો રહ્યો, તે નીસરણી લાવ્યો. બળતા ઘરનાં બારણાં બારી સૌ બંધ હતાં, માટે નીસરણી માંડીને મેગની એક બારી ભાગી તે ઓરડામાં કૂદી પડ્યો. ત્યાં તે સુતાર, તેની બાઈડી, ને એક બાળક પથારીમાં ઉંઘતાં હતાં. આપ્તો ઓરડો ધુમાડાથી છેક ભરાઈ ગયો હતો, તેથી પેલાં સૂતેલાં સંધાઈને બેભાન થઈ ગયાં હતાં ; સુતારને ખૂબ દંડોળ્યો ને ઘસડીને બારીકને લઈ જઈ નીસરણી પરથી હેડે ઉતાર્યો. પછી તેની બાઈડીને ઉંચકી નીચે લઈ જઈ તેના વરનીપાસે બેસાડી. વળી બીજી વાર બળતામાં જઈ તેનાં બાળકને લાવ્યો.

પાઠ ૪૦. વલ્લભું ઘર.—ભાગ ૨.

જાગૃતિ

શૂર

સુતાર અને તેની વહુને તાજાં વાથી જાગૃતિ આવી, તેવાંજ આસપાસ જોઈને બેઉ ગભરાયાં, ને ખૂબો પાડી ઉઠ્યાં. છોકરાં, છોકરાં, એમ કહી ગાંડાજેવાં બારણાંભણી દોડ્યાં, પણ તે ઉઘડ્યાં નહીં ને ભાખ્યાંએ નહીં. નીસરણીએ ચડવા જાય છે તો બારી

સળગી હતી, ત્યારે ફરીને કમાડ ભાગવા માંડ્યાં, પણ ભાગ્યાં નહીં. ઘરમાં તો પેહેલો માળ તૂટી પડ્યો, ને મોટો ધડકો થયો. ખારીઆ ફડફડ ઊડી પડી, ને ચોમેરથી ભડકા બહાર નીકળ્યા. આવો રે! આવો રે! એમ ખૂમો પાડી બેભાન જવાં થઈ ગયાં. બેભાન થઈ જાય એમાં નવાઈએ શી! છ છોકરાં ઘરમાં રહેલાં હતાં. બંબાવાળા આવી પહોંચ્યા નહોતા, ને લોકો ભેગા થયા હતા તેમનાથી કાંઈ મદદ થઈ શકતી નહોતી. પેલા અંચળ ભાઈબંધને નિરાંત વળે નહીં, પણ તે ગભરાયો નહીં. તેનાં બાઈડી છોકરાં ત્યાં આવી ઉભાં હતાં, તોએ પણ તે લાઠિમાં પેસવાને પાછો હઠ્યો નહીં. તેમને જોઈ પોતાના ગરીબ મીત્રનાં છોકરાંને બચાવવાને વચારે શરૂ આવ્યું. પાડોશ-માંનાં સઘળાં ઘરમાં ફરી વળ્યો, પણ બળતા ઘરમાં ઉતરવાનો લાગ ફાટ્યો નહીં. જ્યાં લાગ ફૂલે એવું દીઠું, ત્યાં ગયો, પણ બંધેથી પાછા ફરવું પડ્યું. અંતે બળતા ઘરના પાછલા ભાગના વાડમાં જવાનો એક માર્ગ જડ્યો. પાડોશીના વાડાની ભીંત વચ્ચમાં હતી તેઉપર ચડી ત્યાં ઉતર્યો, એટલે ઉપરના ઓરડામાં છોકરાંને ચીસે ચીસ પાડી રડતાં સાંભળ્યાં.

પાઠ ૪૧. વળતું ઘર.—ભાગ ૩.

અણીશુદ્ધ ઉધરાણું ટીપ

ત્યારે તે હરખાઈને બોલ્યો, પ્રભુની કૃપાથી હજી તો એ જીવતાં રહ્યાં છે. એમ કહી પાંધરોજ એક ખારીઉપર ચડ્યો, પણ તે માં-હેથી ઘીઘેલી હતી. એક હડસેલો મારી ખારણું નીચે પાડ્યું, તેવાંજ બધાં છોકરાં તેની ભણી દોડી આવ્યાં. તેમનાં તનઉપર લૂગડાં પણ પૂરાં નહોતાં, ખીકથી થરથર ધૂનું ને એક એકઉપર પડે. આગ તો છેક આવી પહોંચી, અને ઓરડામાં અજવાળું અજવાળું થઈ ગયું, પણ પરમેશ્વરે તેમનો બચાવનાર મોકલ્યો હતો, તેણે ધીરજ, હિમત, ને ધુક્તિથી છ ફેરા ખાઈ એક પછી એક એ સૌને નીચે વા-ડામાં ઉતાર્યાં, ને ત્યાંથી બહાર મેદાનમાં લઈ ગયો. એ છોકરાંની

કોઈ તથા તેની દીકરી ધરમાં હતાં, તેમને પણ કાઢ્યાં. એ રીતે આ છાતીવાળા અને દયાળુ પુરૂષે અગિઆર માણસના અણીશુદ્ધ જીવ બિગાર્યા.

એમ સઘળાં માણસ બધ્યાં ખરાં, પણ હાહિ ઓલવાઈ નહીં, ને સર્વ બળી રાખ થઈ ગયું. બાપડા સુતારનાં લોઢાં, વાસણકૂસમ્બુ, રામરચીલાં, ઘણોદૂણી, લગડાંલતાં, સઘળું બળી ગયું. એકને એક લગડાંભેર બહાર નીકળ્યાં હતાં, તેસિવાય ખીજું કંઈ રહ્યું નહીં.

કોઈ દયાળુ પાડોશીએ તેમને ઘેર આણ્યાં, ને રોરીના લોકે મળી પહોરવા ઓઢવાને લગડાં આપ્યાં.

સવાર થઈ ત્યારે ઘણા લોક મળ્યા. ઉપલી વાત સાંભળી સૌને દયા આવી. તેમણે મળી સુતારને સાડા એક ટીપ કરી. જે પૈસા એકડા થયા તેમાંથી સુતારને એક નવું ધર બંધાવી આપ્યું. જે જે તેને તથા તેના કુટુંબને જોઈતું હતું તે લઈ આપ્યું. માયાળુ અને પરગણુ પાડોશીઓનાં ધરમાં થોડાંએક પખવાડીઆં રહ્યાં, પછી તે કુટુંબ નવા ધરમાં રહેવા ગયું. (ઉપલી વાત ખરેખરી બનેલી છે.)

ખાટ ૪૨. તપાસ કરવાની ટેવ.—ભાગ ૧.

જવાહિર દરબાર ઝાડો તપાસ સાક્ષી

પરમધરે સૌને બે આંખો આપી છે, પણ તેને ખરી રીતે વાપરતાં થોડાંનેજ આવડે છે. બે માણસ એકજ વસ્તુ જીએ પણ તેથી બેઉના મનપર જુદી જુદી અસર થાય છે, માટે જોવામાં ફેર છે. એવિધે એક વાત નીચે લખી છે.

એક ફકીર ચાલ્યો ચાલ્યો વગડામાં જતો હતો તેને એક વાણિ-ઓ સામો મળ્યો. ફકીરે તેને પૂછ્યું, શેક તમારું એકાદ ઉંઠ ખોવાયું છે? વેપારીએ કહ્યું, હા. ફકીરે કહ્યું, તેની જમણી આંખ ફટેલી છે, ને તે ડાબે પગે ખોડું છે, ખરી વાત કે? વેપારી બોલ્યો, હા. ફકીરે પૂછ્યું, તેનો આગલો એક દાંત પડી ગયો છે? વેપારીએ જવાબ દીધો, હા સાંધ. ફકીર બોલ્યો, તેને તમે એક મર મધ

લાયું છે, ને ખીજી મેર ધર્મ લાદ્યા છે, નહીં વાર ? વેપારીએ કહ્યું, ખરી વાત, મિયાં સહિય, તમે એને એટલું ધારી ધારીને જોયું છે ને પારખી રાખ્યું છે, તો હાંડો મને દેખાડો, તે કેણીમેર ગયું ને ક્યાં છે ?

કુકીરે જવાબ દીધો, રોડ, મેં તમારું ઉંટ જોયું નથી, ને તમે હાલ જે વાત કહી તેસિવાય ખીજા કોઇને મોટે એવી એની વાત સાંભળી પાડુ નથી. વાણિયાએ કહ્યું, એ વધું ગ્રહપણ તો જાણ્યું, એના ઉપર જવાહર હતું તે ક્યાં છે ? લાવને.

કુકીરે ખોલ્યો, શેડજી, મેં તમારા ઉંટને નથી જોયું, ને તમારું જવાહર પણ નથી જોયું. એમાંનું હું કાંઈ જાણતો નથી.

એ સાંભળીને વેપારીએ પોતાના માણસપાસે તેને પકડાવી દરબારમાં મોકલાવ્યો. દરબારમાં એનો ગ્રાંડે જોયો, ને ખીજી ધણીએ તપાસ કરી, પણ એની કનેથી કશું નીકળ્યું નહીં. એણે ચોરું કે એ જૂઠું ખોલ્યો એના સાક્ષી માગ્યા નહીં.

પાઠ ૪૩. તપાસ કરવાની ટેવ.—ભાગ ૨.

જાડુગર શાખાશી અનુમાન

કુકીરને જાડુગર જાણી સજ કરતા હતા તેવામાં તેણે દરબારને આપ્રમાણે કહ્યું.

તમને એટલી બધી નવાઈ લાગી, તે જોઈ મને ધણી રમૂજ પડી. તમે અચંબો પામો તેમાં ધણી નવાઈ નથી. હું વગડામાં એકલો ધણાં વરસ થયાં રહું છું, પણ વગડામાં તપાસી જોવાનું મને ધણું મજે છે. રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં મેં ઉંટનાં પગલાં જોયાં, પણ ત્યાં માણસનાં પગલાં નહોતાં તેઉપરથી મેં જાણ્યું કે એ એના ધણીક-નેથી નોડેલું છે. એના માર્ગના એકજ ગમનાં ગાડનાં પાંદડાં કર-ગેલાં હતાં તેપરથી મેં જાણ્યું કે તે એક આંખે કાણું હશે. તેનાં પ-ગલાંમાંનું એક એક આછું પરણું હતું તેપરથી મેં જાણ્યું કે તે પગે લંગડું હશે. તેણે જે પાંદડાં કરડ્યાં હતાં તેમાં

વચમાંનો થોડો ભાગ રહી ગયો હતો તેપરથી મેં ધારૂં કે તેનો આગલો એકાદ દાંત પડ્યો હશે. તેની એક પાસે ધઉં વેરાએલા હતા તે લઈ જવા કાઢીઓ ચડી હતી, ને ખીજી બાજુએ મધમાખી બમણતી હતી તેપરથી મેં જાણ્યું કે એને એક મેર ધઉં ને ખીજી મેર મધ લાગું હશે, અને કોઈ માણસ જોડે હરો નહીં, કેમકે હોય તો ધઉં વેરાય નહીં ને મધ ઢોળાય નહીં.

એ સાંભળી રાજાએ તેને શાબાશી આપી ને છોડી દીધો. આ ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે આપણે તપાસ કરી જોવાની ટેવ રાખવી ને હમેશાં તપાસ કરવી. તપાસ કરી જોવું એટલે સધાનું ધ્યાનમાં રાખી જોવું, ને તેમાંથી કામમાં આવે તેવું અનુમાન કરવું. કુકીર જે રસ્તેથી આવ્યો તેજ રસ્તેથી ખીજાં માણસ પણ આવ્યાં, ને તેમણે પણ ઉટનાં પગલાં દીઠાં હરો, અથવા ધ્યાન આપત તો જોત. તે કોઈએ પેલા વાણિયાને એમાંનું કશું કહ્યું નહીં, કેમકે તેમને તપાસ કરવાની ટેવ નહીં, માટે જોવા જોવામાં ધણો શ્રેર છે. ચિત્ત દબને જોવાની તથા તેઉપર વિચાર કરવાની ટેવ ધણી અપની છે, માટે સૌએ તેવી ટેવ પાડવી.

પાઠ ૪૪. ઘેટાં ને બકરાં.—ભાગ ૧.

આકડો

મેહેતાજી.—કેમ છોકરાં, આજ ક્યાં જનાવરની વાત કરીશું ?

વિઠ્ઠલ.—ઘેટાંની વાત કરો, સાહેબ.

રાંભુ.—ના સાહેબ, બકરાંની વાત કરોને.

મેહેતાજી.—ચાલો, ત્યારે એ બેઉની વાત કરીએ. જોઈએ એ બંને કઈવાતે મળતાં છે, ને કઈવાતમાં જુદાં પડે છે. જોઈ, કહો, ઘેટો ને બકરો કઈ વાતમાં મળતા આવે છે ?

વિઠ્ઠલ.—એ બેઉને ચાર ચાર પગ છે.

મેહેતાજી.—હા, ને ફૂતરાં બિલાડાંને પણ ચાર પગ છે, પણ બકરાના પગ ફૂતરાના કે બિલાડાના કરતાં ઘેટાની જોડે વધારે મળતા છે.

હરી.—બકરાના ને ઘેટાના પગને તળીએ ખરી હોય છે.

મેહેતાજી.—અરે, પણ ઘોડાને એ ખરી હોય છે, તોપણ બકરાની ખરી ઘોડાની ખરીબોડે નથી મળતી, પણ ઘેટાની ખરી બોડે મળે છે; વિચારો, એમ કેમ ?

કેશર.—બકરાની ખરીને વચમાંથી કાઢ છે, ને ઘેટાનીએ તેવી છે, પણ ઘોડાનીને એમ નથી.

મેહેતાજી.—વારકહો, ખીજી શી વાતમાં બકરાંને ઘેટાં મળતાં છે ?

રાંબુ.—મેહ ઘાસ ખાય છે.

દામોદર.—એ બંનેને શીંગડાં હોય છે.

કસન.—ના ના દામા, ઘેટાને શીંગડાં ન હોય; અરે કે મહીં, મેહેતાજી સાહેબ ?

મેહેતાજી.—કેટલીએક જાતના ઘેટાને શીંગડાં નથી હોતાં, ને કેટલીએક જાતના બકરાનેએ નથી હોતાં, તેથી તમારી બંનેની વાત છેક ખોટી નથી. કેટલાએક દેશમાં કોઈ ઘેટાને ત્રણ, ચાર, ને વખતે પાંચ શીંગડાં હોય છે. કેવી નવાઈની વાત !

છોકરાં.—હે ! પાંચ શીંગડાં ! એ તો મોટી નવાઈ !

મેહેતાજી.—હવે કહો છોકરાં, એ કઈકઈ વાતમાં નથી મળતાં ?

કસન.—ઘેટાને ડીસે ઝીન હોય છે; ને બકરાને ડીસે વાળ હોય છે.

હરી.—બકરો ડુંગરા ને એવી ખીજી હિંચી જ્યાએ ચડી શકે છે. ઘેટાથી એ બરાબર થતું નથી.

કેશર.—બકરાને દાઢી હોય છે, ને ઘેટાને નથી હોતી.

મેહેતાજી.—ખીજા કરામાં ફેર છે ?

વિઠ્ઠલ.—કેટલીએક વસ્તુ એવી છે કે તેને બકરો ખાય પણ ઘેટો તો ખાઉએ નહીં. બકરાં તો ને હોય તે ખાય, તેઉપર એક કહેવત છે કે “ઉટ મેલે બાકડો ને વકરો મેલે કાકરો.”

મેહેતાજી.—ખીજા કરામાં ફેર છે ?

છોકરાં.—નાજી, કાંઈ સાંભરતું નથી.

પાઠ ૪૯. ઘેટાં ને વકરાં.—ભાગ ૨.

મેઢાં

ચપળ

ઠરેલ

મેહતાજી.—અકલ કોનામાં વધરે હોય, બકરામાં કે ઘેટામાં ?
હરી.—ઓહો ! બકરામાં સાહેબ.

કેસર.—પણ મને મેઢા ગમે છે. એનાં બચ્ચાં કેવાં ગરીબ છે

મેહતાજી.—હા, સારાં છે, ને તને ગમે એમાં શી નવાઈ ! પણ
અકલ તો બકરામાં વધરે. બકરાને માણસ કેટલી કેટલી રમતો
શીખવે છે, પણ ઘેટું તો કાંઈ શીખે નહીં.

દામોદર.—ને ઘેટો બહુ ધીમો છે. બકરો તો ઘણો ચપળ ને
ઘેટો તો ટાઢો છે. ઘેટાથી ડુંગરપર બહુ નથી ચડાતું.

મેહતાજી.—બકરાંને તો ડુંગરમાં ફરવા ને કૂદવા સરખાં છે.
એનો ઘાટ ડુંગરપર ચડાય એવો છે. જીવી રીતે જીને જન્મારો
કાઢવો હોય. તેનું તેનાથી બની શકે એવો ઘાટ ઇશ્વરે સર્વનો ઘડ્યો
છે. ઘેટાંએ ડુંગરામાં ફરે, પણ બકરાંજોડાં નહીં. જે દેરામાં
ડુંગરા છે. ત્યાં નાનાં ઘેટાં થાય છે, તે ચપળ ને ઠરેલ પગનાં હોય છે.

હરી.—ઠરેલ પગનાં તે શું સાહેબ ?

મેહતાજી.—તેના પગ ખશી ન જાય ને ઢોકરાય નહીં. ભર-
વાડ એટલાં બધાં ઘેટાં શાસાઈ પાળતા હશે ?

હરી.—વેચવાસાઈ ને તેના દૂધને સાઈ.

કેસર.—ના જી, તેનું ઊન કાઢવાસારુ. વળી મુસલમાન,
ખ્રિસ્તી વગેરે લોકો તેને ખાવાને સારુ પાળે છે.

મેહતાજી.—કેસરનો જવાબ વધારે ખરો છે.

કસન.—હા જી, તમે એકવાર કહ્યું હતું કે ઊનનો મોટો વેપાર
ચાલે છે, ને તેના લાખો રૂપિયા ઉપજે છે. એટલા બધા ઊનને
શું કરતા હશે ?

મેહતાજી.—તેનાં લૂગડાં વણે છે. તમે કામળા, કામળીઓ તો
જેયાં હશે. એ ઊનનાં થાય છે, ને સારા ઝીણા ઊનનાં બહુ મોઢાં
લૂગડાં થાય છે. બનાત, શાલ એ બહુ મોઢી મળે છે, તે પણ ઊનની
થાય છે.

છોકરાં—એવું ઊન તો અમે નથી જોયું.

મેહતાજી.—એ ઝીણા ઊનથી હુંક ઘણી રહે છે, માટે જો આપણા ગરમ દેશનાં મેઢાંને એવું ઊન થાય, તો તે બિચારાં બકાઈ મરે. ત્યાં ટાઢ બહુ પડે ત્યાંનાં ઘેટાંને એવું ઊન હોય છે. ઘેટાંપરથી કાતર્યા પછી ઊનને સાફ કરે છે, રંગે છે, ને બીજી કેટલી મેહેનત કરે છે, ત્યારે લૂગડાં વણાય છે.

છોકરાં.—બકરાના વાળ કાંઈ કામમાં નહીં આવતા હોય ?

મેહતાજી.—નહીં કેમ ? કેટલાએક દેશના બકરાના નિમાળા સારા હોય છે, ને તેનું પણ સાઈ કાપડ બને છે.

પાઠ ૪૬. ગાયવિષે.

ગુણવાળી શીંગાળી ખડ પગાળી
ચોપાઈ.

- ગુણવાળી શીંગાળી ગાય, પાણી પીતી ને ખડ ખાય;
કેવો છે એનો આકાર, ચાર પગાળી આંચળ ચાર. ૧
- ફરીને પગ જો ખરીમાં ફાળ, ઘણો સૂંપાળી ભાળો ઘાટ;
પછવડે પૂછડે છે વાળ, નિત્ય ગોવાળ કરે સંભાળ. ૨
- હોક હલાવે બેઠી હોય, કાળી ધોળી રાતી હોય;
દોતાં દૂધ ભરું દેખાય, તેનાં દહીં માખણ ધી થાય. ૩
- પેંડા બરેલી ને દૂધપાક, ખાતાં ખીર ન લાગે થાક;
આમુદી ને બને શિખંડ, ઠરે પેટમાં ઉપજે ઠંડ. ૪

કં ૬૦ ૩૦

પાઠ ૪૭. ગરમ લૂગડાં.

ઘટ ગોકળગાય લાચાર

ઘેટાંને ટાઢ વાતી નથી, કેમકે તેના ડીલઉપર ઊન છે. તેમજ બિલાડી ને સસલાંનાં શરીરઉપર સ્વાંઠાં, માટે તેમને પણ ટાઢહુગાન કરતી નથી.

ધોડાને નિમાળા અને સુંદર ઓટલી છે, તે તેની ગરદનઉપર કેવી લપાડ છે ! અને જ્યારે તે કૂદે છે ત્યારે કેવી ઉંચા ઊછળે છે !

ગાયોની આમડી બડી હોય છે, ને તેનાઉપર ટુંકા ટુંકા વાળ ઉગેલા હોય છે, તેથી તેનું રક્ષણ થાય છે.

પંખીઓને પીછાં છે, તે ઘટ. સુવળાં, ને હુંકાણાં છે

ગોકળગાયને અને શંખલાને રહેવાને નાનું સરખું ઘર હોય છે. તેમાં તે ભગઈ જાય છે, તેથી તેમને જરા પણ ટાઢ પાતી નથી.

ત્યારે નાનાં નાનાં છોકરાંને ટાઢ ન વાય, માટે અવતરે ત્યારે એવું કંઈ ઢાંકવાને હોય છે કે નહીં ?

ના, કંઈજ નહીં, તેને તો ઢાંકણમાં નરી જાતળી ને સુવાળી આમડીજ છે. તેમાં જરા કાંઠો ભોંકાય તો લોહી નીકળે. નાનાં છોકરાં કેવાં લાચાર છે !

પણ નાનાં છોકરાંને તો ને જોઈએ તે છે. ઝભલું, ટોપી કરવાને રૂ જોઈએ તો તે ઝાડપર ઊગેલું તૈયાર છે. ગજાઆણી કે કિન ખાખની ટોપી જોઈએ તો તેને સાફ રેશમ તૈયાર છે. જોડીઓને સાફ આમડું જોઈએ તો તે પણ તૈયાર છે.

પરમેશ્વરે માણસને અકલ આપેલી છે, તેથી તે ને જોઈએ તે બનાવી રાકે છે, પણ પંખી, કૂતરાં, બિલાડાં માણસની પેઠે કાંતી કે વણી રાકેતાં નથી, માટે તે અવતરે છે ત્યારથીજ પરમેશ્વરે તેને લગડાં પહેરાવી મૂક્યાં છે. નાનાં છોકરાંનું શરીર ઊઘાડું ને કોમળ છે, તેનું કારણ હવે સાફ સમજશે કે તેમને ઓઢવા પહેરવાને ને લગડાં જોઈએ તે તેમનાં માખાપ આણી આપી રાકે છે.

પાઠ ૪૮. ગાજવીજ.

વેગ વાયુ મોજા ઝપકારો કઠારો.

અત્યા બાઈ, ઓટલી વારમાં આ શું થઈ ગયું ? જો તો ખરો, ગગનમાં સ્ફરજ વાદળાંથી છેક ઢંકાઈ ગયો. આજ તો બહુ કઠારો થાય છે, પવન તો મુઠ્ઠલ મળેજ નહીં. જોને, ઝાડનાં પાંદડા જરા

એ હસે છે ? વાદળ કેવું કાળું કાળું થઈ ગયું છે ! બહાર તો જો, કેવું અંધારું ધોર થઈ રહ્યું છે ! આ હમણાં અખકારો શેનો થયો વાર ? ઓરડામાં કેવું અજવાળું અજવાળું થઈ રહ્યું હતું ! ઝાઝી વાર રહ્યું નહીં, થયું ને તરત મટી ગયું. એ તે શું હશે વાર ? એ તો વીજળી. જો, વળી અખકારો થયો. એ ગડગડટ શેનો થાય છે ? જો, હવે તો મોટા મોટા કડાકા થાય છે. હા, એને વીજળીના કડાકા કહે છે. અધધધ ! હવે તો મોટ મોટા કડાકા થાય છે. હવે તો વળી વરસાદની ઝડી આવવા માંડી. ચાલો, આપણે વેહેલા વેહેલા ધોર જતા રહીએ, નહીં તો પલળીશું. એ તો ખરું, પણ આ તો મોટાં મોટાં ફોરાં પડ્યા માંડ્યાં. હવે તો જરા રહીને જઈએ તો સારું, આ આપડું હમણાં રહી જશે.

વીજળીનો વેગ ધણો હોય છે. વાયુમાંથી વીજળી સોંસરી ચાલી જાય છે, તેથી વાયુમાં પાણીના જેવા મોજા થાય છે, તે મોજા આપણા કાનમાં જઈને અથડાય છે, તેને લીધે મોટા ધડાકા સંભળાય છે. વીજળીથી થએલી ગર્જનાકરતાં એનું અજવાળું ધણુંજ ઉતાવળું ચાલે છે, માટે એનો અખકારો આપણને વેહેલા દેખાય છે, ને ગર્જના મોડી સંભળાય છે. ગાજવીજ સારીપેડે થાય છે ત્યારે ઠંડક થાય છે, ને વા ઓખો થાય છે.

પાઠ ૪૯. સાચવિષે શીસ્વામળ.

વચન

આંચ

કદી જૂઠું બોલવું નહીં. કોઈ વેળા તમે જોએલી કે સાંભળેલી વાત કહેવા માંડો, તો તે જેવી હોય તેવીજ કહેવી. તેમાં કંઈ વધતું ઓછું કરીને કહેવું નહીં. સામા ધણીને વાત સાંભળવાનો સ્વાદ પડે માટે તેમાં મીઠું મરચું ભભરાવીને કહેવી નહીં. માટે કદી કોઈ ટીકાણું હૈયેથી વાત જતી રહી હોય તો સારું કહી દેવું જો મને હમણાં સાંભરતી નથી. જેને સાચવેપર બાવ છે, તે તો મરાકરીમાં પણ જૂઠું બાવે નહીં.

પૂરો વિચાર કર્યાવિના કોઈની જોડે વચને બંધાવું નહીં. કોઈને તમે કદી વચન આપ્યું હોય કે હું તમારું કલાણું કામ કલાણી વેળાએ કરીશ, ને જો તે પ્રમાણે ન બની આવ્યું તો એ જૂઠું બોલ્યા-બરોબર થયું, કેમકે તમારું વચન તમે તોડ્યું.

તમારે હાથે કાંઈ બગાડ થયો હોય, ને તમારા જીવને ફિક્કર રહેતી હોય કે એ વાત જાણાશે તો મને માર પડશે, તોએ તે માન્યા-વગર રહેવું નહીં. તમારે હાથે ખોટું કામ થવાનો જો તમને ખરેખરો પસ્તાવો થતો હોય, ને પછી સંભાળી ચાલવાની ને તેવું ફરીને ન કરવાની ટેવ હોય, તો ઘણું કરીને કોઈ તમારા પર ખીજે કે તમને મારે નહીં. તમને સાચાબોલા જાણીને સામી તમારા ઉપર માયા રાખશે, ને મનમાં કહેશે કે એ જે કંઈ કહે તે માનીએ તો તેમાં કંઈ ખોટું નથી, કેમજે તેમને બરોસો પડી જવાનો જે મારની બીકથી પોતાનો વાંક સંતાડે એવી એ આસામી નથી. તમારો સૌને બરોસો પડશે, એથી તમને કાંઈ નુકસાન થવાનું નથી. કહેવત છે કે “સાચને ન લાગે ઝાંચ,” સાચાને કરો ભો નથી.

પાઠ ૬૦. સજગી ઉઠે ત્યારે શું કરવું.

કોઈને એવી ટેવ હોય છે કે પોતાનાં લગડાં સજગેલાં માલમ પડે કે તરત દોડાદોડ કરવા માંડે, ને ઘરમાંથી બહાર નીકળી ખૂંખૂંમ પાડે, પણ એ ઉપાય કાંઈ કામનો નથી. એવી રીતે દોડાદોડ કરવાથી સામાં વધારે લગડાં સજગી ઉઠે, ને બડકો થાય, ને તેથી હાથ, મોઢું કે ડીલ સઘળું બળી જાય. સૌથી સારો ઇલાજ એટલોજ કે જે છેડો કે કોર લગડાંની સજગી હોય તે હાથેવતી મસલી નાંખવી. તે કરતાં તે વધારે સજગી ગયું હોય, તો તે લગડું બને તો કાઢી નાંખવું, જેવુંકે ધોતીઈ, પિછોડી, પાઘડી; પણ અંગરખોજ સજગી ઉઠ્યો હોય ત્યારે લાંબા થઈને ભોંયપર સૂઈ જવું, ને આળોટવું. પાસે જો કાંઈ જાડું લગડું, કામળો, રોતરંજ, કે બીજું એવું જે કંઈ હોય તે પોતાને ડીલ લપેટી લેવું. એ પાસે ન હોય ત્યારે તો સજગેલાં

છેડો ભોંયસાથે મસળાને ઓલવી નાંખવો. એ પ્રમાણે કરશે તો તે બધું બળતું ઓલવાઈ જશે, અને ઘગડાં બળ્યાં તેકરતાં વધારે નુકસાન થશે નહીં, તથા પોતાની જાતે સહીસલામત રહેશે. જો કોઈ તે જગોએ હોય તો તેણે એટલું જ કરવું કે પેલાના પર રોતરંછ કે કામળાજીવું જડું ઘગડું નાંખવું, અને તે ન હોય, તો બળતાં ઘગડાં પર પોસો ભરીને ધૂળ નાંખવી, એટલે બળતું ઓલવાઈ જશે.

કોઈ કોઈ વાર રસોઈ કરતાં તેલનો પેણો ચૂલે હોય છે. તેમાં પાણીનો છાંટો પડ્યાથી ભડકો છે છે, તેથી માળ કે છાપંચે નીચાં હોય તે સળગે છે, ને આગ લાગે છે. એવી વખતે સાવચેતી રાખવી જોઈએ. ભડકો થયો, કે બને તો તરત પેણો હેડે ઉતારી નાંખવો, તેમ ન થાય તો ટોપલો ભરી ધૂળ કે માટી નાંખવી, એટલે તરત બળતું ઓલવાઈ જાય, અને વધારે નુકસાન નહીં થાય.

પાઠ ૬૧. એક સસલાની વાત.—ભાગ ૧.

નાજયું

આંધ્રણીશંકળી

એક બાઈડીએ એક નાનું સસલાનું બચ્ચું વેચાતું લીધું, ને તેની ટેવ ને તેનાં લક્ષણ જોવાને તેણે પાળ્યું. એ સસળી હતી. તે લીધી ત્યારે એવડી નાની હતી કે પોતાની ઝંજે આપ પીએ પણ નહીં. તેને બીક બહુ હતી તેથી પેલી બાઈ ખવરાવે તોપણ આપ નહીં. મહા મહેનતે તેને દૂધ ને પાણી પાતી. તે પણ તેના હોડે અને પંજા દૂધે ભીંજવે ત્યારે તે ચાટે. એમ ધીમે ધીમે જીગતીથી દૂધ પીવાની ટેવ પાડી. ત્યારપછી નાજયાજીવું કરી તેણેવતી પાય, તેની જોડે રમતાં શીખે, તેના ખોળામાં આવી બેસે, ને તે ઓલવે કે આવે. પોતાને ગમતું અણગમતું તથા ઈચ્છા પણ ઈશારતથી દેખાડતું હતું. રીસ આ રીતે દેખાડતું. પોતાના પાછલા પગ પર બેસી આગલા પગ હાથે નગાંરે વગાડતા હોઈએ તેની પેટે તે બાઈના હાથ પર મારતું. જો તે બાઈ ગણકારે નહીં, તો

ઓરડામાં ચારે મેર દોડે, ને આગલા પગ ભેરથી અફાળે. એ આબું ત્યારથીજ ઘણી ઉંચી ફાળ મારતું હતું.

ત્યારે સસલું મોટું થવા આબું ત્યારે તે બાઈ પોતાની નાની કૂતરીને તેની પાસે તેડી ગઈ. એ વખતે ખેડ એક બીજાને જોઈ ઘણાં ગભરાયાં. કૂતરી ઘણીજ બીની, સસલી પણ અચંપો પામીને ચોપાસ દોડવા મંડી. કોઈવાર તે બાઈની મેર જીએ, પૂછતું હોયની કે આ નવું કોણ આચું છે. કૂતરી પણ પગવચ્ચે પૂછડી ધાલી નાસાનાસ કરે. સસલી આમ આવે તો તે પેલી મેર નાસે. બીકથી આંકુળીકાંકુલી આમ જોય તેમ જોય.

પાઠ ૬૨. એક સસલાની વાત.—ભાગ ૨.

કૂતરી બીકથી આંકુળીકાંકુલી આમ જોય તેમ જોય. એમ કરતાં ખૂણામાં એક માચી દીડી તે તજે ભરાઈ ગઈ, ને ત્યાંથી કેમે કરી નીકળે નહીં, ત્યારે સસલી ખાવા વેળગી, તે જોઈ તેણે જરા છાતી ચલાવી. કૂતરી ધીમે ધીમે સસલીની પછવાડે વેગળી જઈ ખેડી તેનીજ સસલીએ પાછું ફરો તેની સામું જોયું, ત્યારે કૂતરીએ તેની સામું જોયું, ને એક બીજાને રમવા બોલાવતાં હોય, તેમ જોવા લાગ્યાં. તોપણ સસલી નજીક આવે કે કૂતરી નાસે. પછી સસલી થાકીને એક ખૂણે જઈ ખેડી; ત્યારે વળી કૂતરીને જરા હિંમત આવી, ને તે સસલીની પાસે હજવે હજવે ગઈ. એમ કરતાં બેનપણાં થયાં ને ખેડ ભેગાં રમવાં મંડ્યાં, ત્યારપછી રોજ ખેડ એક એક જોડે લાડ ને રમે.

એ સસલી એ બાઈજોડે હળી ગઈ હતી, પણ ઘરનાં કે બહારનાં બીજા કોઈકને જાણ નહીં, ને કોઈને છેડવા ન દે. તે બાઈને પર-ગામ જવાનું થયું ત્યાં જોડે એને લઈ જવાય એવું નહોતું, માટે તેને ગામ બહાર છોડી દીધો. ઘણું દહાડપછી તે બાઈ ત્યાંથી જતી હતી ત્યારે તેણે સાદ દીધો કે પેલી સસલી દોડી આવી, ને તેને વળગી બહુ લાડીને વહાલ દેખાડ્યું. બાઈ તેને પોતાની જોડે તેડીને

ગઈ, પણ જ્યારે તે રસ્તેથી જાય ત્યારે તેને બોલાવે. સસલી પણ જ્યાં હોય ત્યાંથી આવે.

સસલાસરખું જનાવર પણ ઉપકાર ને માયા જલતું નથી, તો એપરથી આપણે કેટલી આખી શીખામણુ લેવી જોઈએ! જનાવર તો એ સંભારે એટલું બસ છે, પણ આપણે તો તેનો બદલો વાળવો જોઈએ.

પાઠ ૬૩. શાઉડી.

સિસોળીઆં શાઉડી સાઘ ભાર ધોરવું દર

સિસોળીઆંવતી ઘણા છોકરા પાટલાપર લખે છે. એ તમે દીઠાં તો હશે. એ સિસોળીઆં શાઉડીનાં થાય છે. નાના છોકરા એવી વાત કરે છે કે ધીએ ઓપડીને રોટલાનો કકડો અને સિસોળીઉં ઘંટીતળે મૂકે તો તે વિચ્છાય, અને તેમાંથી બીજું સિસોળીઉં નીકળે, પણ એ તો ખોટી વાત છે. એમ કંઈ થાય? જેમ કપૂતર કે કાગડાનાં પીછાં હોય છે, તેમ એ શાઉડીનાં પીછાં છે. એમાં એકમાંથી બીજું કેમ નીકળે?

એ સિસોળીઆંને પીછાનાં જેવાં રૂવાં નથી હોતાં, પણ તે લીસું અને બે ગમ અણીવાળું હોય છે. તે અરધું કાળું અને અરધું ધોળું હોય છે. કાળી ગમનું બહુ અણીદાર, અને સફેદ ગમનું જરા યુરું હોય છે.

શાઉડીને આખે ડીલ સિસોળીઆં સિસોળીઆંજ હોય છે. જ્યારે શાઉડી રીસે જરાય છે, ત્યારે આ બધાં સિસોળીઆં ઉભાં કરીને અણીઓ આગળ કાઢે છે. કોઈ મારવા આવે તો તેની સામું

થવાને એની પાસે એ હથિઆર છે. શાહીની વાત કરે છે, ત્યારે લોકો કહે છે કે એ તો તીરની પેઠે પેલાં સિસોળીઆં ફેંકે છે, પણ એ વાત ખોટી છે.

સારી મોટી શાહી એકાદ ગજ લાંબી હોય છે. એનાં ફેટલાંક સિસોળીઆં તો અધગજના જેટલાં મોટાં હોય છે. એને ભુંડના જેવું લાંબું નાક હોય છે. તેવતી ભુંડની પેઠે ઘોરે છે. એ સસલાંની પેઠે દર ખોદે છે, એને આખો દહાડો તેમાંજ સૂઈ રહે છે, પણ રાતે બહાર નીકળે છે. મૂળીઆં, કળીઆં, અને કૂળ એ ખાય છે. એને પકડીને પાંજરામાં ઘાલીએ તો કંઈ ગરમડ ન કરતાં છાનીમાની રહે છે, પણ સેહેલથી પળાતી નથી.

પાઠ ૬૪. પૃથ્વી.

પ્રદક્ષિણા

જેઉપર આપણે રહીએ છીએ તે પૃથ્વી છે. એઉપર આપણી નજર પહોંચે ત્યાલગણુ જોયાથી ચપટી હોય એવું લાગે છે, પણ એવી કંઈ નથી, એ તો ગોળ દડાજેવી છે. એને કાંઈ આધાર એટલે ટેકા નથી; ગગનમાં સ્વજ ચંદ્રની પેઠે અધર રહેલી છે. એ મોટી છે ખરી, તોએ ઝડપથી ચાલનારં વાહાણુ ત્રણ ચાર મહિનામાં એની પ્રદક્ષિણા ફરી વળે છે. લોકો સમજે છે જે એ હાલ્યાંચાલ્યાવિના સ્થિર રહેલી છે, પણ એમ નથી. ગાડાનાં પૈડાંની પેઠે એ સદા ફરતીજ રહે છે. એનો એક ફેરો ચોવીસ કલાક કે સાઠ ઘડીમાં પૂરો થાય છે, અને એના ફરવાથી રાત ને દહાડો થાય છે. પૃથ્વીનું જે પાસું સ્વજભણી હોય છે, ત્યાં અજવાળું રહે છે; જે જેટલી વાર અજવાળું રહે છે તેટલીને દહાડો કહે છે. પણ જે પાસું સ્વજભણી નથી હોતું, ત્યાં અંધારું રહે છે, જે જેટલા વખતસુધી અંધારું રહે છે તેટલાને રાત કહે છે. જ્યારે આપણું અહીંયાં દહાડો હોય, ને સૌ પોતાપોતાનો ધંધો કરતા હોય, તે વખત આપણી નીચેના પૃથ્વીના બીજા પાસામાંના લોકને ત્યાં અંધારું ને રાત હોય છે, ને તે લોક ઉંધતા હોય છે. પૃથ્વી સ્વજની આસપાસ એક વરસમાં ફરી વળે છે.

પાઠ ૬૬. પૃથ્વી અને એનો નકશો.—ભાગ ૧.

સમુદ્ર ઉત્તર દક્ષિણ પૂર્વ પશ્ચિમ નકશો

પૃથ્વીનો આકાર લાડુ કે દડા જેવો છે ; અને એ દડામાં ધરતી ને પાણી એ બે છે. • પૃથ્વી પર ધણી જગ્યાએ પાણી છે તેને સમુદ્ર, સાગર, કે દરિયા કહે છે.

પૃથ્વીના ધણા ખંડ છે ; પણ પેહેલાં તો તમારે દિશાનાં નામ જાણવાં જોઈએ, અને તે દિશાઓ એટલે શું તે પણ સમજવું જોઈએ. ઊગમણ, આથમણ, ઉત્તર, ને દક્ષિણ, એ ચાર દિશા-એનાં નામ છે. આપણને નક્કી ખબર છે કે ગગનમાં સૂરજ કંઈ એક ને એક ઠેકાણે નિત્ય દીકામાં આવતો નથી ; સવારે જોઈએ તો એક ઠેકાણે દેખાય છે, બપોરે જોઈએ તો બીજે ઠેકાણે, અને સાંજે જોઈએ તો ત્રીજે ઠેકાણે દેખાય છે.

હવે જે ઠેકાણે સૂરજ સવારે પેહેલપેહેલો દીકામાં આવે છે, તેને ઊગમણી કે પૂર્વ દિશા કહે છે, ને જે ઠેકાણે સાંજે છેલ્લો દેખાય છે, તેને આથમણી કે પશ્ચિમ દિશા કહે છે. ઊગમણી દિશાજાણી જમણો હાથ ને આથમણી દિશાએ ડાબો હાથ રાખીને ઉભા રહીએ, તો જેણી મેર આપણું મોં આવે તેને ઉત્તર, ને જે તરફ આપણો વાંસો રહે છે તે દિશાને દક્ષિણ કહે છે.

આખી પૃથ્વીના, કે તેના કોઈક ભાગના, કે દેશના નમુનાને નકશો કહે છે.

આખી પૃથ્વીનો નકશો એક ગોળાઉપર કાઢ્યો હોય તો તેને જુગોળ એટલે પૃથ્વીનો ગોળો કહેવો.

પાઠ ૬૬. પૃથ્વી અને એનો નકશો.—ભાગ ૨.

નકશા એવી રીતે કાઢેલા હોય છે કે સામા મુક્યા હોય તો મથાળા-ભણી ઉત્તર દિશા આવે, નીચે દક્ષિણ દિશા, જમણા હાથ પર પૂર્વ દિશા, ને ડાબા હાથજાણી પશ્ચિમ એટલે આથમણી દિશા આવે છે.

આખી પૃથ્વીના નકશામાં મોટા મોટા ચાર કડકા પાડેલા હોય એવું દેખાય છે. એમનાં નામ યુરોપ, એશિયા, આફ્રિકા, ને અમેરિકા. આ ચારને પૃથ્વીના ખંડ કહે છે. આવીના એશિયા ખંડની નીચે જમણીતરફ મોટો મુલક એશિયાથી જુદો છે, તેને આસ્ટ્રેલિયા કહે છે. એની ચારે તરફ ફરતું પાણી છે માટે એને ખેટ કહે છે.

આફ્રિકા ને એશિયા એ એ એક ડોકાણે વળગેલા છે. આફ્રિકા એશિયાને વળગેલો ન હોય તો એ પણ આસ્ટ્રેલિયાની ખેટ ખેટ થઈ રહે. એક મોટો દરિયો વચ્ચેમાં આવ્યો છે તેને લીધે અમેરિકા બીજા બંધા ખંડથી અળગો પડી ગયો છે.

પૃથ્વીના નકશાભણી નજરે કર્યાથી વળી માલમ પડે છે કે આફ્રિકામાંહેલો ઘણો એક દેશ પૃથ્વીપર મધ્ય ભાગે છે, અને એજ રીતે એશિયામાંહેના કેટલાક મુલક છે. અમેરિકા ખંડ તો એક છેડાથી બીજા છેડાલગણ ઉત્તર દક્ષિણ લાંબો ને લાંબો ચાલ્યો ગયો છે.

યુરોપ અને એશિયા ખંડ તો ઉત્તર ભણીજ એમના એમ ચાલ્યા ગયા છે.

પાઠ ૬૭. ईश्वरनी स्तुति.

નિર્ધન	બખશિસ	સમર્થ	અધિક
યોગ્ય	જગજીવન	નીત	
દોહરા.			

જ્યારે ફરવા નીસરું બાહરે શું હૈર બજાર,
બહુ નિર્ધન નજરે પડે, દુખીઓ ચૌ સંસાર. ૧

જે બખશિસ મુજને કરે સમર્થ સરજનહાર,
તે સઘળાનો કેમ કરી માનીશ હું ઉપકાર. ૨

યોગ્ય નહીં તો પણ અધિક, આપું જગજીવન,
બહુ જુખ્યા ધર ધર ભમે, મુજને ખાવા અંન. ૩

ઓપાઈ.

ધરતી દરિઓ ને આકારા, તે તારી કીર્તિ પ્રકારા ;
 ન્યાં દેખું ત્યાં ભારી કામ, નહીં રે ફોકટ કંઈ પણ કામ. ૧
 જરા છે મોટા તારા આપ, પ્રભુ મુજને તું ભક્તિ આપ ;
 નીતિ સંગ સદાએ થાપ, અહીંનાં સંકટ સર્વે કાપ. ૨
 સત્યપ્રકારા.

પાઠ ૬૮. ઘડીઆઝની શીશી.

મામલતદાર

પહેરે

કચેરી

મામલતદારની કચેરીમાં કે બીજે કોઈ ઠેકાણે ન્યાં સિપાઈનો પહેરો રહે છે, ત્યાં ઘણુંકરીને વખત બાણવાને કાચની શીશીઓ હોય છે. તે બે નાની શીશીઓનાં મોં એકઠાં મેળવીને બનાવેલી હોય છે. તેને ફરતું લાકડાનું ચોકડું જોડેલું હોય છે. એ માંહેની એકમાં રેતી ભરેલી હોય છે. તે બે શીશીઓની વચ્ચે ઝીણા પેહવાનું પતરું મૂકેલું હોય છે. તે વાટે રેતી બીજી શીશીમાં પડે છે. એ ઘણુંકરીને રેતી એક કલાક સુધી ચાલે એટલી ભરેલી હોય છે. ઉપલી શીશી ખાલી થઈ કે ફરીથી તેને ફેરવી મૂકે છે. તે રેતી ફલવાઈને નીચલીમાં આવે છે. એ પ્રમાણે વારે ઘડીએ કરતું પડે છે. એવી શીશીઓ બધે ત્રણ ત્રણ કલાકની કે અરધા પા કલાકની જેવી ફેરવી હોય તેવી થાય.

પણ એમાં એટલી માથાફૂટ કે વખતે વખત શીશી ફેરવવી પડે. કોઈ અબજાણું માણસ આવીને જુએ તો તેને તો ખબર ન પડે કે એક વાગ્યો છે કે બાર. એ તો જે માણસ વારે ઘડીએ ફેરવીને કલાક નોંધી રાખતો હોય તેનેજ માલમ પડે, માટે એવી શીશીઓ મામલતદારની કચેરી વગેરે ન્યાં સિપાઈનો રાત દહાડો પહેરો રહેતો હોય ત્યાં, અથવા જે તપાસ રાખતા હોય તેનેજ ઘણી ખપ આવે છે. એવું છે તોપણ એ બહુ કામની ચીજ છે, કેમકે એના શુભારપરથી કેટલો વખત ગયો તે જણાય છે. જો તેમ નહીં તો

એટલું તો ખરું કે કલાક કે અરધો કલાક જોડલી વાર આપણે કામ કરવું હોય, તો તેની એનાથી ઠીક ખબર પડે છે.

કેટલા વાગ્યા તે જાણવાને તો મોટાં ને વાગતાં કે નાનાં ઘડી-આળ ખરું કામનાં છે.

પાઠ ૬૯. સાહેબ અને સિપાઈ.

પણે ખૂન ગીતા તકરાર અપમાન

ધોળકા પરગણામાં એક બે ગામની સીમનો ટંટો હતો. એક ગામવાળા કહે કે અમારા ગામની સીમ ઇહાંસુધી છે, અને ખીજા ગામવાળા કહે તમારી સીમ ઇહાંસુધી નથી, પણેસુધી છે. એ ટંટો પણ વરસસુધી ચાલ્યો, અને વરસો વરસ લડી મરતા હતા પછી સંવત ૧૯૧૨ ની સાલમાં એક સાહેબ તેનો નીકાલ કાઢવા ગયો. તેની સાથે એક કારકૂન અને કેટલાક સિપાઈ હતા, તેઓ સર્વે સીમઉપર ગયા, અને ત્યાં બેઠા ગામના લોકને બોલાવ્યા. પછી ત્યાં ઘણી તકરાર ચાલી, અને છેવટે એક ગામવાળા બોલ્યા કે જો ખીજા ગામવાળા ગીતાઉપર હાથ મૂકે તો અમારી તકરાર અમે છોડી દઈએ. સામાવાળાએ હા કહી, તેથી સાહેબે સિપાઈને કહ્યું, “તુમ ગાંવમેં જાકર કોઈ ખમનકે ઉદરમેં ગીતા લાઓ.” “બહુત અછા સાહેબ,” એમ કહીને તે ગામમાં દોડ્યો. પણ સાહેબે શું કહ્યું તે બરાબર સમજેલો નહીં, તેથી ભરવાડને ત્યાં જઈને એક ઘેટો લીધો, ને તે ભરવાડને માથે મૂકાવીને લાવ્યો, ને કહ્યું, “સાહેબ, મેં ઘેટા લાયા.” આ અચંબો જોઈને લોકે હસ્યા. અને સાહેબે તેને ઘણોજ ટપકો દીધો. એવી રીતે કામ કરવાને કોઈ કહે છે ત્યારે જો માણસ તે બરાબર સમજીને કરતો નથી, તે અપમાન પામે છે.

પાઠ ૬૦. કબૂતર.

એકાકાર શોક કલગીદાર લક્ષી ગિરેઆજ
લોટણુ યાહુ શિરાજી થરથરી

કબૂતર તરેહ તરેહનાં થાય છે. જંગલી કબૂતર રંગે આસમાની હોય છે. તેની છાતી ચળકતા લીલા રંગની, પાંખઉપર બે કાળા લિસોટા, ને પૂછડીનો છેડો કાળો હોય છે.

પાળેલાં કબૂતરોમાં લક્ષી, ગિરેઆજ, લોટણુ, યાહુ, શિરાજી, થર-થરી, ને કાસદીઆં કબૂતરની જાત હોય છે.

લક્ષી કબૂતર પોતાની પૂછડીનાં પીછાં ઉંચાં ને પોહોળાં કરીને મોરની પેઠે કળા કરે છે. પછી પોતાની ગરદન એટલી તો ઉંચી કરે છે કે ખીલેલી પૂછડી ને ગરદન એકાકાર થઈ જાય. એ રીતે કળા કરીને તે નાચે છે, ત્યારે બહુ રળિયામણું દેખાય છે. લક્ષી જોડાવિના રહે નહીં, ને જો એક મરી જાય તો બીજું પણ શોક કરીને મરી જાય.

ગિરેઆજ કબૂતરની પાંખ ઝાલાને ઉંચું ફેંક્યું હોય, તો ગોતાં ખાતું ખાતું નીચે આવે, ને ઉપર ચડે.

લોટણુ કબૂતર હાથમાં રાખીને થોડી વારસુધી હલાવ હલાવ કરીને પછી છોડી દીધું હોય, તો તે ભોંયઉપર ગુલાંટ ખાયા કરે છે. જો તેને કોઈ ઝાલી ન લે, તો લોટી લોટીને મરી જાય.

યાહુ કબૂતરનું ગળું જાડું હોય છે, ને તેની મરજીમાં આવે ત્યારે તે ધણુંજ ફૂલવે છે.

શિરાજી કબૂતરના માથાઉપર કલગીદાર ટોપી હોય છે. તે તેની ખુશીમાં આવે ત્યારે ઉંચી કરીને નાચે છે. વળી એની આંખનીચે માંસ વચ્ચેલું હોય છે, તેથી તે મોટી દેખાય છે. તેનાં પીછાં લીલા આસમાની રંગનાં હોય છે.

થરથરી એ લક્ષીના જેવુંજ હોય છે, પણ એની ગરદન લક્ષીની પેઠે પૂછડીની સાથે એકાકાર થઈ જતી નથી. નાચતી વખતે એની ડોક થરથર ધૂત્યા કરે છે, તેથી એનું નામ થરથરી પાડ્યું છે.

કાસદીઆં કપૂતરની આંખની ચોમર ધોળું પોહોળું કુંડાળું હોય છે, અને પાંખનાં પીછાં કાળારાપર હોય છે. એ કપૂતરને ગમે ત્યાં લઈ જઈને મૂકી દે, તો તે પોતાને ડોકાણે પાછું આવે. એતામાં એવો ગુણ છે, વાસ્તે કાગળ લખીને એની ડોકે ખાંધ્યો હોય, તો તે લઈને પોતાને ઠામે જાય છે. દહાડે ને રાત મળીને ૩૫૦ ગાઉ એ કપૂતર આવે છે.

પાઠ ૬૧. શરીરનાં અંગ—ભાગ ૧.

પોપરી મગજ થોભા

માણસ પગવડે ટટાર ઉભું રહે છે. એનું માથું બંને ખભાના વચ્ચે ડોકઉપર ટટાર રહે છે. એને બે હાથ, ને બે પગ છે. એ હાથવડે હરેક જણુસ ઝલે છે. એના પગનું તળીકું ભોંયને અડીને રહે છે. માથું જમણી ને ડાબી મેર ફરે છે. માથાનું તાળવું ને બોમીનો ઉપલો ભાગ એ સર્વેને પોપરી કહે છે, તેના ઉપર વાળ ઉગે છે. એ પોપરીની મહિ મગજ હોય છે. પોપરી જાણે તેનો દાખડો હોય એમ છે. એ હાડકાના દાખડાઉપર કંઈ થોડું ઘણું વાગે, તોપણ મોઢે મગજને જરાએ આંચ આવતી નથી.

મોઢિપર આંખો, નાક, મોઢું, હડપચી. અને અકેક પાસે ગાલ હોય છે. આંખઉપર પોપચાં છે; ને પોપચાંને પાંપણ છે, તેવડે આંખો મીચાય છે, અને ધૂળ, કચરો, વા, તથા અતિશે અજવાળાને આંખમાં જતાં એ બહુ ખાળી રાખે છે. આંખમાંથી જરા જરા પાણી નીકળે છે, તેથી ડોળા ઉપરથી ભીના રહે છે.

આંખોઉપર ભમર છે. તેથી ઉપર કપાલ આવ્યું. જે કંઈ પાસે હોય, તે માણસ આંખોવડે દેખે છે. અતિરોછેટ ન હોય તે પણ દેખાય છે. આંખોની વચ્ચે ને બે ગાલની વચ્ચે નાક છે. એમાંનાં બે કાણાં નસકોરાં કહે છે. નાકવડે વાસ માલમ પડે છે નાકની નીચે બાઈડીને જે વાળ ઉગે છે તે મૂછો કહેવાય છે. કોઈ તો મૂછોના થોભા રાખે છે. મોઢાની નીચે હડપચી છે.

પાઠ ૬૨. શરીરનાં અંગ.—ભાગ ૨.

રેશમું

રાક્ષી

તાળવું

મોઢાની માહે તાળવું, જીભ, ને દાંત રહેલા છે. દાંત એ ડાચામાં હારે હારે જડેલા હોય છે, ને તે એ હારો એક એકને લાગે છે. બધા દાંત એક તરેહના નથી. આગલા દાંત એકવડા, ને પાછલા એવડા છે તેને દાઢો કહે છે. આગલા દાંત કરડવાના કે ઝાલવાના કામમાં આવે છે. ચાર રાક્ષીઓ ફાડવાના કામમાં આવે છે. દાઢોવડે તો ચવાય છે. જેમ ઘંટીમાં દાણા દળાધને તેનો લોટ થાય છે, તેમ જ કાંઈ આધામાં આવે છે, તે દાઢતળે ચવાધને ઝીણું થાય છે. જે ચાવવાનું હોય તેને દાંતવચ્ચે વારે વારે જીભ લાવે છે, ને આપ્પા મોઢામાંથી લાળ છૂટે છે, તેની જોડે મળીને તેને વધારે ઝીણું ને સુવાળું કરે છે. પછી તે ગટ લધને ગળે ઉતરીને કોઠામાં જાય છે. આધેલું મોઢામાં હોય છે તેટલી વારમાં જીભ ને તાળવું તેનો સ્વાદ લે છે. મોઢું ખાલવાનું કામ પણ બજાવે છે. છાતીની નીચે જમણી બાજુએ ફેફસું છે, તેમાંથી શ્વાસ નીકળે છે. મોઢું, હોઠ, જીભ, દાંત, અને તાળવું, એ સૌવડે માણસની વાચા થાય છે.

માણસને નાકવડે વાસની ખબર પડે છે, જીભવડે સ્વાદ સમજાય છે, કાનવડે સંભળાય છે, આંખવડે હરેક વસ્તુનાં રૂપ, રંગ, ને હાલચાલની ખબર પડે છે. ખીજી વસ્તુને અડચાથી જે ગુણ માલમ પડે તે જાણવામાટે ચામડી કામમાં આવે છે. ઉપર લખ્યા પ્રમાણે વસ્તુનાં રૂપ, સ્વાદ, વાસ, વગેરે ગુણ જેથી માલમ પડે છે તેને ઇંદ્રીઓ કહે છે. માણસને પાંચ ઇંદ્રીઓ છે. તેમનાં નામ, આંખ, કાન, નાક, જીભ, અને ચામડી.

પાઠ ૬૩. વીડનો કૂતરો.

નધણીઆતું

ખીડ

એક કૂતરો ધાસની ગંજીઉપર બેઠો હતો. ત્યાં વગડામાં ધાસનું એક નધણીઆતું ખીડ હતું. ત્યાં એક બૂખી ગાય ધાસ ખાવાને

આવી તે જોઈને કૂતરો તેને ભસવા લાગ્યો, ને તે પાસે આવી, ત્યારે કરડવા દોડ્યો. ગાયે બહુએ કાલાવાલા કર્યા, પણ તે કૂતરાએ એક તરણ સરખું તેને ખાવા દીધું નહીં. ત્યારે ગાય નિગરા થઈને પાછી વળી, અને વળતી વેળા કહ્યું કે અરે નીચ, તું આ ધાસ ખાતો નથી, તને એ કશું અપનું નથી, તોપણ તું મને ખાવા નથી દેતો. તારા જોવો અદેખો મેં કોઈ દીઠો નથી. આવી રીતે અદેખાઈ કરે છે તેમાં પરમેશ્વર તારું શું બહું કરશે.

આ જોડી કાઢેલી વાતપરથી એવી શીખામણ લેવી કે આપણને કાંઈ અપ ન આવતું હોય, તે ખીજને વાવરવા દેવું. અદેખાઈ કરવી નહીં. ઉપલી વાતમાં કૂતરાએ કંઈ, તેમ કરવું નહીં. એ જો પોતાના ધણીનું ખીડ સાચવવા બેઠો હોત, અને ગાયને ધાસ ખાવા દીધું નહોત, તો વાજખી હતું. પણ પોતાને કામ ન લાગે એવી વસ્તુ, જે વાવરવાનો સઘળાનો હક સરખો, તે ખીજને વાવરવા દીધી નહીં. એ ધણું જ નીચ કામ કીધું. કોઈને સુખી જોઈને આપણે બળવું નહીં.

પાઠ ૬૪. ईश्वरનો उपकार.

કૂર	સોગન	ઉપદેશ	સુકૃત
હરી	પ્રતાપ	વસ્ત્ર	
	દોહરા.		

બહુ જન રસ્તામાં પડ્યા

દેખું ખુલ્લે અંગ,

મુજને સઘળા અંગપર

વસ્ત્ર મળે નવરંગ. ૧

કેટલા એક કંગાલને

નહોં રહેવા ધરખાર,

ધર રહેવા મુજને મળે,

સવા ખિજાનું સાર. ૨

ખીજી નાની વયથકી
શીખે કૂર વચન,
જૂઠા સોગન મુખ વદે,
દીસે પાપી જન.

૩

માન મળ્યું ઉપદેશથી
મુજને હરિ પ્રતાપ,
ડર રાખી સુકૃત કરે,
રાજી રહે પ્રભુ આપ.

૪

(સત્યપ્રકાશ.)

પાઠ ૬૯. સોનું ને રુપું—ભાગ ૧.

સિક્કા નરદમ વળાં ભાષા અડી

સોનું પાણું છે, ને તે રેતી તથા પથરામાંથી જડે છે. આફ્રિકા તથા અમેરિકા ખંડની કેટલીક નદીઓનાં તળીયામાંથી પણ નીકળે છે. વળી અમેરિકા ખંડમાં કાલિફોર્નિયા દેશ છે, તેમાંથી તથા આસ્ટ્રેલિયામાંથી થોડાં વરસ થયાં બહુ સોનું નીકળે છે. સોનું ધણુંજ નરમ છે, માટે એનાં વાસણુ વગેરે ઘાટ ઘડવા હોય ત્યારે તેમાં જરા તાંબુ કે રૂપું મિળી કઠણ કરે છે. તે ખીજી ઉપયોગમાં આવતું નથી.

નર્મ રૂપાના ગણી ઘણીવાર જડે છે. આપણા ડીલમાં જમ નસો પથરાએલી છે, તેવીજ રીતે ભોંયમાં નીચે ખડકમાં રૂપાનાં વળાં પથરાએલાં હોય છે. રૂપાની મોટી ખાણો અમેરિકા ખંડમાં છે. એ શોભિતી ધાતુ છે. એનું તોલ સોનાકરતાં અરધું છે, એટલે એક સોનાનો કુકડો લઘુએ, ને તેનાજ જેવડો રૂપાનો લઘુએ, તો રૂપાના કુકડાનું વજન સોનાના કુકડાકરતાં અરધું થશે. સોનાની પેટે રૂપું પણ નરમ છે. એ વેણું ધસાઈ ન જાય માટે આથરે ખારમે હિસ્સે તાંબું મેળવે છે. સિક્કો એટલે નાણું કરવામાં રૂપું ઘણું અપે છે. રૂપાનાં જાડાં પતરાં કરી તેના ગોળકુકડા કરે છે, પછી

તેને ખરા લોહાની એ અડીવચ્ચે દાખે છે. એમાંની એક અડી-
પર રાણી સાહેબનું ડોકું છે, ને ખીજીપર “ એક રૂપિયા,”
એમ અંગ્રેજી ભાષામાં લખેલું છે. એ છપાય એટલે રૂપિયા થાય.
રૂપિયાનું તોલ એક મુંબઈનો તોલો છે, એમાં દોઢેક આનો તાંબાનો
ભાગ છે.

પાઠ ૬૬. સોનું ને રૂપું.—ભાગ ૨.

આ દેશમાં જૈરાં તથા છોકરાં સોનારૂપાનાં ઘરેણાં બહુ ધાલે છે.
એ ચાલ સારો નથી. છોકરાંને ઘરેણાં કરાવે, ને લગડાં પહેરાવે નહીં,
અં કેહી ગાંડાઈ! હાથે સોનાની કે રૂપાની કંઠી, કોટમાં કંઠી, કેડમાં
કેદારો, ને લગડાં પહેરે નહીં! ઘરમાં ને બહાર નાગો નાગો દોડે, એ
કેવું સાઈ દેખાય! શિઆળામાં ટાઢે ધૂળે, ચોમાસામાં હવાએ માંદા
પડે, ને બિનાળામાં તડકે કાળા થાય, તોપણ જોઈએ તેવાં લગડાં કરાવે
નહીં, ને નાતમાં જમવા મોકલે ત્યારે ઘરેણાં ધાલે. જુઓ એ કયા
ડાહપણની રીત! તેને જોઈએ તેવું એટલે જખરું ને પુષ્ટી કરે એવું,
ખાવા પીવાનું આપવામાં, બિજાનાં ને જરૂરિઆત લગડાં પહેરાવ-
વામાં, અને બણાવવામાં તથા ચોપડી વેચાતી અપાવવામાં પૈસા ન
ખરચે, ને ઘરેણાં કરાવે, એ ગાંડી રીત છે. જૈરાંને ડીલે સોના
રૂપાનાં ઘરેણાં, ને ફાટાં તૂટાં ને મેલાં લગડાં એ કેવું ખોટું દેખાય છે?
નઠારાં ઘર, ને ઓઠવા પહેરવાને તથા ખાવા પીવાને દુઃખ ભોગવે,
ને પેટીમાં ઘરેણાં રાખે, એ કેવો ઉંધો ચાલ છે! પૈસાદાર લોકની
આઈડીઓને કદાપિ થોડાં ઘરેણાં શોભે, તેની ના નહીં, કેમકે તેમને
તેવાં લગડાં પહેરવાં બની રાકે છે, અને તેમને ખીજી બધી વાતે સુખ
છે. ખાતાં પીતાં વાવરતાં વધે તેનાં ઘરેણાં કરાવવાં, એ કદાપિ જરા
ઠીક હોય, પણ દુઃખ ભોગવીને ઘરેણાં કરાવવાં, એ મૂરખાઈ છે.
ખરચ કરતાં વધે તો પૈસા એકઠા કરવા, ને વ્યાજે મૂકવા કે તેનો વેપાર
કરવો. કરજ કરીને ઘરેણાં કરાવવાં એ તો ઘણીજ મૂરખાઈ છે.
પૈસાદારનાં છોકરાંને પણ ઘરેણાંથી વખતે નુકસાન થાય છે. * છોક-
રાંનાં ઘરેણાં ચોરવામાટે ઘણી વાર ચોર તેમને મારી નાંખે છે. કેટ-

લાએક મૂરખ લોકની બાઈડીઓનાં ઘરેણાં તોલમાં ઘણાં ભારે હોય છે, તેથી તેમનાં અંગ કંતાઈ જાય છે, ને નખળાં થઈ જાય છે ; એ સિવાય ઘરેણાં પહેરવાના બીજા ઘણા ગેરફાયદા છે.

પાઠ ૬૭. તાંબું ને લોહું.

ગંધક હથિઆર ભરતર ઘડતર પોલાદ

તાંબું ઘણા દેરાની જમીનમાંથી નીકળે છે. વિલાયતમાં કેટલીક તાંબાની ખાણો છે. તેમાંનું ઘણું ખરું તાંબું ગંધકનેડે મળેલું હોય છે. તેને તપાવી ગંધકને જૂદો પાડે છે. થોડાં વેરસઉપર આસ્ટ્રેલિઆમાંથી નરદમ તાંબું નીકળ્યું હતું.

બીજા ધાતુ કરતાં તાંબું માણસે પહેલું વાપરવા માંડ્યું હશે એવું જણાય છે, કેમકે ઘણાજ જૂના કાળમાં કાંસાનાં વાસણ અને હથિઆર કરતા હતા. તાંબામાં કઠઈનો ભેળ કરવાથી કાંસું થાય છે. કાંસું તાંબાની પેઠે કઠોતું નથી. સોનારૂપાકરતાં તાંબું બહુ સોંધું છે, કેમકે એ ઘણું મળે છે. એક તોલા સોનાનું રૂપું લઈએ તો આશરે પંદર તોલા આવે, ને તાંબું લઈએ તો આશરે હજાર તોલા આવે. તાંબાના પૈસા ને પાઈપણુ થાય છે. વાહાણને જીવડાં ન લાગે તથા પાણીમાં રહેલો ભાગ લીસો થાય, માટે તેની બેઝર તાંબાનાં પતરાં જોડે છે. એનાં પતરાં કેટલીક તરેહનાં કોતરવાનાં કામમાં પણ આવે છે.

સૌ ધાતુઓમાં લોહું ઘણુંજ ઉપયોગી છે, ને તે ઈશ્વરકૃપાથી ઘણુંજ જડે છે. ઘણા ખરા દેરામાં એ નીકળે છે. કેટલાએક પથરા રાતા દીસે છે, તે લોઢાને લીધે. એ બીજા ધાતુઓનેડે મળેલું હોય છે, તેથી જૂદું પાડવાને વિલાયતમાં નીચે લખ્યું છે તેમ કરે છે.

લોઢાના ઝીણા કકડા કરી ભઠ્ઠીમાં નાંખે છે, ને જોડે ચૂનાના પથરા ને વિલાયતી કોયલા નાંખે છે. પછી ભઠ્ઠીમાં બહુજ તાપ કરે. છે એથી લોઢું ઓગળી જાય છે : ને ભઠ્ઠીમાં તળે કાણું હોય છે

તેમાંથી લોઢાનો રસ નીચે વાસણમાં ઊતરી જાય છે, ને કચરો પથરા વગેરે ઉપર રહી જાય છે. તે રસ ઠરે છે ત્યારે એને ભરતરનું લોઢું કહે છે. એ સખત પણ અરડ છે. કઢાયાં વગેરે બીજાં સામાન લોઢાનો થાય છે.

એનો ઘાટ ઘડાય એવું કરવાસારે એને ફરીથી ગાળે છે, એને દૂધપાકની પેઠે ખૂબ હલાવે છે; છેલ્લે બહાર કાઢી ટાઢું પાડી મોટા હથોડાવતી ખૂબ ટીપે છે, ત્યારે એ ઘડતર લોઢું થાય છે. પછી તેના ખીજા, તાળાં, કડાં, વગેરે સામાન બને છે.

પાઠ ૬૮. તોલ તથા માપ.—ભાગ ૧.

કાટલાં	માપું	અધોળ	નવટાંક
ખાંડી	બેડીઉં	કળશી	ગજ

વેચવા સારવામાં બે રીત ચાલે છે. કેટલીક જાણસો તોળીને એને કેટલીક ભરીને અપાય છે. અનાજ, રૂં, ઘી, વગેરે ચીજોને તોલમંધ, ને તેજ, લૂગડાં, દૂધ, વગેરે, ભરતમંધ વેચાય છે. તોળવાને વાસ્તે કાટલાં બનાવેલાં હોય છે, એને ભરવાને વાસ્તે માપાં કે ગજ કરેલાં હોય છે.

કાટલાં ઘણા પ્રકારનાં હોય છે, અધોળી, નવટાંક, પાશિરો, અધ-શિરો, શેર, બશિરી, પાંચશિરી, અધમણ, મણ, વગેરે. પણ બધાં ગામનાં કાટલાં સરખાં નથી હોતાં; કોઈ ગામનો શેર નાનો ને કોઈ ગામનો મોટો. એનું તોલ અસલ પૈસાપરથી નીકળેલું છે, તેથી જ્યાં જવા પૈસા ત્યાં તેનું તોલ. એથી મોટી હરકત પડે છે માટે બધે એકસરખું તોલ હોય તો સારું. હાલમાં સર-કારી પૈસાપ્રમાણે આનું તોલ છે:—૧૩૧ પાઈ એટલે સાદા ચાર પૈસા ભારની એક અધોળી, અને એવી સોળ અધોળીનો એક શેર જાણ્યો. ચાળીરા શેરનો મણ થાય છે, તે તો સૌ જાણે છે. મણકરતાં વધારે જ તોલ થાય છે તેને ખાંડી, બેડીઉં, કળશી, હારો, ભાર, વગેરે નામ આપેલાં છે.

સોનું રૂપું તોળવાને રતી, વાલ, ગદિઆણો, અને તોલો હોય છે. એક ચણોડી અથવા ગુંજ એક રતી કહેવાય છે. તેઉપરથી ૩૨તીનો વાલ, ૧૬ વાલે ગદિઆણો, અને તોલાના બે ગદિઆણા થાય છે.

પાઠ ૬૯. તોલ તથા માપ.—ભાગ ૨.

મણિકો તસુ વીધાં વીરાવાશી વામ

દૂધ, તેલ, વગેરે પ્રવાહી પદાર્થો ભરવાને સાર વાસણુ કરેલાં હોય છે. શર માય એવું હોય તેને શરિઆ, મણુ માય તેને મણિકો કહે છે. એ શરિઆ અથવા મણિકામાંજે માય તેનું તોલ કરી જોઈએ તો શર કે મણુજ થાય.

પણુ લૂગડાં ભરવાને જે ગજ થાય છે તે લાકડાનો કે લોઢાનો કરે છે. ગજના તસુ ચોવીરા, અને એક તસુ બે આંગળો હોય છે. જેવી શરની માથાકૂટ આપણા દેશમાં તેવીજ ગજની છે. સુતારનો ગજ, દરજીનો ગજ, વગેરે જૂદા જૂદા માપના હોય છે. પણ ખરો સરકારી ગજ, જેને નવો ગજ કહે છે, તે બે ફુટનો થાય છે.

ખેતરનું માપ વીધાં ને વીરાવાશીથી ગણાય છે. જે ખેતર વીરા વીરાવાશી લાંબું ને વીરા વીરાવાશી પોહોળું હોય તે એક વીધું કહેવાય છે. બધે ઢેકાણે વીધાનું માપ સરખું નથી, તેથી કોઈ ઢેકાણે નાનાં વીધાં છે, ને કોઈ જગ્યાએ મોટાં છે. પણ સરકારી રાજમાં ગામે ગામનાં ખેતરો એક સરખે માપે માપેલાં છે તેને અંકર કહે છે.

ગામ ગામની વચ્ચે જે અંતર હોય છે તેને ગાઉએ માપે છે. અસલ ૨૦૦૦ વામનો એક ગાઉ ગણાતો, પણ હાલ તો ગાઉનું માપ નક્કી નથી. આ ગામથી તે ગામ આટલા ગાઉ છે એવું આશરે ડોકી બેસાડે છે. તેથી કોઈ ગાઉ નાના ને કોઈ ગાઉ મોટા હોય છે. સરકાર મેલથી અંતર માપે છે. ૮૮૦ વામનો એક મેલ છે.

કેટલાક લુચ્ચા દુકાનદાર અને ખીજા ધંધાદારીઓ આંધાં કાટલાં કે માપરાખીને ધરાકને છેતરે છે. એ કેવું ખાટું કરે છે! સારો માણસ એવું કદી કરે નહીં, કેમકે એ કામ ચોરી કર્યા જેવું છે. એથી લોકમાં

તેની આખરૂં જાય છે, ને સરકારમાં માલમ પડે છે ત્યારે તેઓ દંડાય છે ; પછી તેમનો કોઈ વિશ્વાસ કરતું નથી.

પાઠ ૭૦. વિવેક.—ભાગ ૧.

વિવેક મરજદા તોછડાઈ

માઆપે છોકરાંને નાનપણથી વિવેક રાખવાની ટેવ પાડવી. એ ચાલ જોવો માઆપમાં છોકરાં જુઓ છે તેવો તેમનામાં આવે છે. માઆપ કોઈ ઘેર આવે તેની સાથે જેમ ઘટે તેમ મરજદાથી બોલે ચાલે, તથા તેને જેમ ઘટે તેમ માત આપે, તે પ્રમાણે છોકરાં શીખે છે. જે ઘેર વિવેક કરવાની ચાલ નથી, તે ઘર મોટા કુળનું હોય તો પણ લોક તેનું માડું બોલે છે; અને જે ઘેર વિવેક કરવાની ચાલ છે, તે ઘર ગમે તેવું હોય, તો પણ લોક તેનું સાંઝે બોલે છે, અને વખાણ કરે છે. ખરે ખરે જોતાં જેને ઘેર જોવો વિવેક, તે પ્રમાણે તેનું કુળ ઉંચું, કે નીચું સમજવું. ઘેર આવે તેની સાથે સલુકાઈથી બોલવું ચાલવું એમાંજ વિવેક છે, એમ ન સમજવું. રસ્તે જતાં કોઈ સારો ઓળખીતો માણસ મળે, તો તેની સાથે અદબથી વરતવું. જેને જે રીતે ઘટે તેવી રીતે તેને નમવું. બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણને મળે તો તેણે નમસ્કાર કરવા. વાણિયા વાણિયાને મળે તો તેણે જોગોપાજ કરવા. શ્રાવક મળે તો તેમણે જુહાર કરવા. પટેલ, કણબી, કે ખીજી જાત મળે તો અરસપરસ રામ રામ કરવા. સાહેબ લોકોને, પારસીને, તથા ખ્રીસ્તમાનને આપણે સલામ કરવી. એ રીતે માન આપવાનો ધારો છે, અને તે રીતે ન ચાલીએ, તો તોછડાઈ માલમ પડે.

પાઠ ૭૧. વિવેક.—ભાગ ૨.

ચેષ્ટા વિવેકી અવિવેકી

હવે તમને વિવેકી ને અવિવેકી છોકરાં કેવાં થાય છે તેની એક બે વાત કહું છું, તે સાંભળીને સરતમાં રાખજો, અને બેમાં કેટલો

ફેર છે તે સાંભળીને વિવેકી થતાં શીખજો. એક વખત એક કૃષ્ણી-
આમાં બે ચાર છોકરા લપ્પોટે રમતા હતા. ત્યાં એક આંધળોડોસો
લાકડી ઝાલીને આવ્યો. તેણે પેલા છોકરાને બોલતા સાંભળીને પૂછ્યું
કે ભાઈ, આ કૃષ્ણીઆમાં બૂખાણુ શેઠનું ઘર છે તે ક્યાં છે? તે સાંભ-
ળીને એક છોકરો બોલ્યો કે ડાબે હાથે ચાલ્યા જાઓ. તે ડાબા
હાથને રરતે મોઠો ખાડો હતો, તેમાં તે બિચારા આંધળાને પાડવાના
મનસુઆથી પેલો છોકરો એમ બોલ્યો. એક બીજો છોકરે જાહેને તે
આંધળાની કાછડી કાઢી નાંખી. તે જાણીને પેલા આંધળાએ આણી-
મેર પેલીમેર લાકડી ડોકીને તેમને ધમકાવ્યા, પણ એક બીજો ગોવિંદ
કરીને આઠ નવ વરસનો છોકરો હતો, તેણે પેલા બે છોકરાને એવી ચેટા
કરતાં વાર્યાં. પણ તે મોટા છોકરા તેનું માને ! પેલે ગોવિંદે તે આંધ-
ળાને પૂછ્યું, ઘેલા કાકા, તમારે બૂખાણુ શેઠને ઘેર જવું છે, તો ચાલો
મારી સાથે. એમ કહીને પેલા ડોસાને આંગળીએ દોરી બૂખાણુ રોડ
બેઠા હતા ત્યાં લઈ ગયો.

પાઠ ૭૨. વિવેક.—ભાગ ૩.

નીવડયો

રસ્તે જતાં પેલા ડોસાએ ગોવિંદને પૂછ્યું, ભાઈ, તારું નામ શું ને
તું કેનો દીકરો તે કહે. મારું નામ ગોવિંદ, ને હું રામરાંકર ત્રવા-
ડીનો દીકરો. પછી ડોસાએ પૂછ્યું કે તું કઈ નિરાણે જાય છે?
તે કહે, હું લાલભાઈ મહેતાજીની નિરાણે જાઉં છું. ત્યારે તે
ડોસો કહે, તને આ વિવેક કરવાનું કોણે શીખ્યું? તે
કહે, એમાં શું શીખવાનું ! કોઈ કેવાએ ગરીબ અમારે ઘેર
આવે તો પણ મારા બાપ ઉભા થઈને તેને બારણાસુધી લેવા જાય,
તેને આવકાર દે, તથા તેનાં બાઈડી છોકરાંની ખબર પૂછે, ને કહે
કે “આજ ધન ભાગ્ય કે તમારાં પગલાં મારે ઘેર; મજસરખું
કામ કાજ કહેવું;” એ રીતે બોલીને તેને પાસે બેસાડે, જાય ત્યારે
પાન સોપારી આપે, ને ઘરના આંગણા સુધી વળાવવા જાય. મારી

મા પણ એમજ કરે છે. ત્યારે ડોસાએ પૂછ્યું કે પેલા ખીજ છોકરા નિરાળે જાય છે? તે કહે હા, તે પણ મારીજ નિરાળે આવે છે. પછી તે ડોસાએ ગોવિંદનાં બ્રહ્મણ્યેડ આગળ વખાણ કર્યો, ત્યારે બ્રહ્મણ્યેડે તેની આવી સારી ચાલ જોઈને તેને એક ખાંડનું રમકડું ખાવાને આપ્યું. હવે જુઓ, તે ગોવિંદ તથા એના સોબતી બધા એકજ નિરાળે જતા, પણ ગોવિંદ વિવેકી નીવડ્યો, કેમકે સારી શીખામણુને રીતભાત ધ્યાનમાં રાખતો; ખીજાએ તેમ ન કર્યું માટે નહારા નીકળ્યા.

પાઠ ૭૩. વિવેક.—ભાગ ૪.

કકળાણુ

માંડમાંડ

એક દહાડે રામદાસ કરીને એક વાણિયાં ખીજે ગામ તેના ઓળખીતાને ઘર મળવા ગયો. તેને ઘરે ગયો તો તેના બારણા આગળ ઘણાં છોકરાં રમતાં હતાં, તેથી તેને પેલાના ઘરમાં જવાનો રસ્તો કરવો બહુ કઠણ પડ્યો. ઘરમાં પેહો તો કોઈ નજરે પડ્યું નહીં. પછી તેણે હાંક મારીને પૂછ્યું કે ઘરમાં કોઈ છે કે? પણ જો છોકરાં રમતાં હતાં તેમાંથી કોઈએ જવાબ દીધો નહીં. છેલ્લે તે ચાલ્યો ચાલ્યો માંહે ગયો, તો ખાટલાઉપર તે ઓળખીતો પડેલો હતો, અને બાઈડી ઘરમાં બેઠેલી હતી. પણ તેને કોઈએ આવકાર સરખો દીધો નહીં. પેલા ઓળખીતાને તેણે પૂછ્યું કે શી ખબર છે? તો તેણે કાંઈ કહ્યું તે પેલાં છોકરાંના કકળાણમાં સંભળાયું નહીં. તેના હોઠ હાલતા હતા તેજ તેને જણાયા. પછી તે બાપડો ત્યાંથી રજા માગીને નીકળ્યો, પણ તેને કોઈએ માંડમાંડ પણ ન કહ્યું કે તમે જમવા રહો.

એ ઉપરથી તે વાણિયાના મનમાં આવ્યું કે છોકરાં અવિવેકી હોય તેમાં શી નવાઈ? કહેવત છે કે “ બાપ તેવા બેટા ને વડ તેવા ટેટા; ” તેમ જેનાં માબાપમાં બોલવા ચાલવાની ઠાવકાઈ કે રીત-ભાત ન મળે તો તેનાં છોકરાંમાં તે ક્યાંથી હોય? “ જેવાં માબાપ તેવાં છોકરાં.”

પાઠ ૭૪. વિવેક.—ભાગ ૬.

તે વાણિઆને બૂખ લાગી હતી તેથી એક ખીજા ભાઈમિધને ઘેર ગયો, તો તેના ઘરમાં પેસતાંજ એક આઠ નવ વરસનો છોકરો મળ્યો. તે છોકરો તો તેને આજખતોએ નહોતો, તોપણ કહ્યું કે આવો. તે વાણિઆ ઘરમાં ગયો તો એક પ્યાર તેર વરસની છાડી દીઠી, તે પણ તેને આજખતી નહોતી, તો પણ પાથરાણું પાથરીને તેને પેસાડ્યો. પાણીનો લોટો ભરીને તેની આગળ મૂક્યો. આ જોધને તે ઘણો રાજી થયો, ને પૂછ્યું, છાડી, તારા બાપ ક્યાં છે? તે કહે કે દુકાને ગયા છે, ને મારી મા ધોવા ગઈ છે. એમ કહીને પોતાના બાપને દુકાનેથી તેડી લાવવાસાથે પોતાના ભાઈને મોકલ્યો. પેલી છાડીએ પૂછ્યું કે બૂખ્યા હરો, જમવાનું તૈયાર છે, તમે નહાઓ એટલે હું કંસાર ને રાક કરી નાંખું છું. એમ કહીને મોટો જોટો કંસાર ભરડીને જરા વારમાં કરીને તેને જમાડ્યા, એટલે તેનો બાપ પણ આવ્યો. બંને જણ મળ્યા, બેઠ્યા, વાતચીત કરીને ઘરનાં છોકરાં છૈઆંની ખબર અંતર પૂછી. પછી ત્યાંથી તે નીકળ્યો તે પહેલે ઘેર પાછો ગયો, ને ત્યાંનાં છોકરાંને બોલાવીને તેમને શીખામણ દીધી કે તમારો બાપ માંધો છે ને તમે આટલું કકળાણ કરો તે ઠીક નહીં. વળી તેમના આગળ પેલા ખીજા ઘરનાં છોકરાંનાં વખાણ કરીને કહ્યું કે જુઓ, આ કેવાં ડહાં છોકરાં છે! ત્યારે તે શરમાઈ ગયાં. તેમાંનો મોટો છોકરો હતો તે બોલ્યો કે હવે અમે સારી રીતે વિવેકથી ચાલીશું.

પાઠ ૭૬. મિત્રાચારી.

કુશળતા કર આગમન મગન સહિત

પંડિતની મીત્રાચારીનો છાપો.

પંડિત મિત્રો મળે, વદે મુખ મહુરી વાણી ;

પ્રથમ દ્રશી પરણામ, પાપ ગંગાજળ પાણી ;

પછી સોપારી પાન, આપી કુરાળના પૂછે ;
કહે પછી કર જોડો, આગમન કારણ શું છે ?
કરો જ્ઞાન વાતચીત શાંત થઈ, સ્નેહ સહિત જૂઠા પડે ;
મન મગ્ન રહે મિત્રાઈમાં, પંડિતની પ્રીતિવડે.

મૂરખની મિત્રાચારીનો છપ્પો.

મૂરખ મિત્રો મળા, ગાળ દઈગિમત કરશે ;
મારો પરપર લાત, વાતમાં મશ્કરો ધરશે ;
મિત્રાચારી મૂલ, છેક પીશે ને પાશે ;
એલી બાજુ એલ, લડાલડો કરો ઘેર જશે ;
મૂખ મીઠાં ને મનમાં કપટ, રવારવ લગી સગાઈ છે ;
કદી જોખમકારી જીવને, મૂરખની મિત્રાઈ છે.

ક૦ ૬૦ ડા૦

પાઠ ૭૬. માછલી.

કરોડ રક્ષણ કુફો

માછલાંને પગ હોવા નથી. તેની પીઠમાં ગાંઠગાંઠવાળી કરોડ હોય છે. પાણીમાં વા છે તેનો તે શ્વાસ લે છે. આપણને જેમ દમ લેવાને નસકોરાં છે તેમ તેમને નથી, પણ તેના માથા નીચે લગડાની ઝાલર જેવું કાંઈ હોય છે તેવતી દમ લે છે. માછલાંને કુફો હોય છે તેમાં દમ ભરે છે, તેથી ફૂલે એટલે પાણી ઉપર તરી આવે છે, અને પાણીમાં જતું રહેવું હોય ત્યારે તેને દાખે છે, એટલે તળીએ જઈ પિસે છે. માછલાં બહુ ઇંડાં મૂકે છે. એક જાતની માછલી થાય છે. તે દર વખતે ૪૦ લાખ ઇંડાં મૂકે છે. એટલાં બચ્ચાં જીવે તો પારવિનાનાં થઈ પડે. પણ બીજી જાતની મા-

છલી એ ઇંડાને તથા બચ્ચાં નીકળે છે તેને ખાઈ જાય છે, તેથી ઘણાં વધી પડતાં નથી.

માછલાં ઘણું સાંભળે છે અને ઘણું દેખે છે, પણ તેને કાંઈ અવાજ કરવાની શક્તિ હોય એવું જણાતું નથી, કેમકે એક જાતનાં માછલાં કોઈ વખત દરિઆપર એટલાં આવે છે કે દરિઆમાં અધ-ગાઉમુધીમાં પાણીપર માછલાં થઈ રહે છે. પણ તેટલાં બધાં માછલાં છતાં તેનો કાંઈ અવાજ સંભળાતો નથી. તેથી તેને કંઈ અવાજ નહીં હોય એમ લાગે છે. માછલાં નાનાંમાં નાનાં આંગળીના ટેર-વા જેટલાં થાય છે, ને મોટાંમાં મોટાં ચાર પાંચ વામ થાય છે. માછ-લાને પણ અકલ હોય એમ લાગે છે. તે પોતાના રક્ષણ સાર તથા પોતાનાં ઇંડાં ચૂકવાની સારી જગ્યા ખોળી કાઢવાની બહુ ચિંતા રાખે છે, પણ ઇંડાં ચૂક્યાપછી તેની ફિકર તે જરા રાખતાં નથી. એક જાતની માછલી છે તે સમુદ્રના ખારા પાણીમાંથી જઈને નદીના ભાડાની* રેતીમાં ઇંડાં ચૂકે છે. વળી ખીજી જાતની એક માછલી સમુદ્રમાં જે નદી મળતી હોય તેમાં એકડો ગાઉ છે તે જગ્યાને ત્યાં ઇંડાં ચૂકીને પાછી દરિઆમાં આવે છે. કેટલીએક માછલીઓ એક સમુ-દ્રથી ખીજી સમુદ્રમાં વરસો વરસ જાય છે ને આવે છે.

ગ્રાઠ ૭૭. વરાળ ને ધુમાડો.—ભાગ ૧.

મેાતીઆ

મગન કરીને એક છોકરો હશે, તે એક દહાડે સવરે ઉડીને મેડેથી હેડે આવ્યો. તે વખત પરશાળમાં સગડીઉપર તપેલા ચૂકી હશે, તે જોઈને બોલ્યો, જીજી, આ ધુમાડો આમાંથી કેમ નીકળતો હશે વાઈ? એની મા બોલી, એ ધુમાડો ન હોય બાપુ, એ તો વરાળ કહેવાય. મગન બોલ્યો, ત્યારે દેખાય છે તો ધુમાડાજેવી. મા બોલી, ધુમાડાજેવી તો છેક નથી, કેમકે એ તો જોને ઘોળી છે, અને ધુમાડા તો ઘણો ખરો કાળો હોય.

* બાફું એટલે નદીનો રેતાળ કાંઠો.

મં—ત્યારે વરાળ તે શું હશે જી ?

જી—એ આ તપેલીમાંના ઉના પાણીમાંથી થાય છે. દીકરા.

મં—ઓહો ! પાણીનીએ કેટલી બધી જાણસો થતી દેખાય છે ! વાફ, ત્યારે આ લોટમાં ઠાઠું પાણી છે તેની વરાળ કેમ નહીં થતી હોય ?

જી—એમાંથીએ થાય છે તો ખરી, પણ તે ઘણીજ પાતળી ને થોડી હોય છે, તેથી દેખાતી નથી. ઠાઠ વધારે હોય ને વરાળ જરા ઉની હોય, તો તે ઠાઠી પડી જાય છે એટલે દેખાય છે. શિઆળામાં આપણે મજસકામાં ઉઠીને એટલે ઘાતણ કરવા ખેશીએ છીએ, ત્યારે મોઢામાંથી કેવી વરાળ નીકળે છે ! તે તેં દીઠી છે કે નહીં ?

મં—હા, જી, દીઠી છે.

જી—જો એથી પણ વધારે ઠાઠક લાગે, તો વરાળનું પાણી પણ થઈ જાય. જો હવે એનો તમારો તને દેખાડું. તપેલીઉપર આ નાની પીતળની તાસક ચત્તી ઢાંકીને એમાં ઠાઠું પાણી રેડ. જરા વાર રહેવા દઈને પાછી તાસક ઉપાડીને એની નીચે શું દેખાય છે તે જોજો.

મં—અરે બાપરે ! આ તો બહુ તપી ગઈ છે, મારી તો આંગળી-ઓ શત્રી, જી.

જી—આ લે, આ પોતીઆનો છેડો હાથમાં રાખીને ઉપાડ એટલે નહીં દાઝે.

મં—હા, જી, આ તો તેં કહ્યું તેજ થયું. તાસકની નીચે ત્રીણ ત્રીણ પાણીના મોતીઆ બાઝ્યા છે.

પાઠ ૭૮. વરાળ ને ધુમાડો.—ભાગ ૨.

જી—એ તાસકનીચે મોતીઆ કયા પાણીના થયા હશે વાફ, તે તું સમજ્યો બાઈ !

મં—હા, જી, આ, હું સમજ્યો. તપેલીમાંથી જે વરાળ નીકળતી હતી તેનું પાણી થઈ ગયું, ને તે બાઝ્યું હશે, કેમકે ઉપર ઠાઠ

પાણી રેડયું હતું તે તો કાંઈ નીચે ગયું હોય એવું દેખાતું નથી. આ તાસક નવી છે, એ કોઈ ઠેકાણે જરાએ કાણી નથી જે તેમાંથી પાણી ગળીને નીચે ઉતરે. પણ જીજી, એ વરાળનું પાણી શી રીતે થયું હશે, એમાં મને ગમ પડતી નથી.

જી—ભાઈ, તને સરત છે? તે પેહેલી તાસક ઝાલી હતી ત્યારે તે કેવી ઉગી લાગી હતી? એ વરાળમાંની ગરમી તાસકે ચૂશી લીધી તેથી તાસક ઉગી થઈ, અને વરાળમાંથી ગરમી ઓછી થઈ એટલે તેનું પાણી થયું. તે તાસકની વાંસે મોતીઆની પેઠે થઈને ચોંટી રહ્યું.

મ—વાર, ધુમાડાઉપર કદી યાળી ઢાંકી હોય, તો તેની નીચે પણ એવા ધુમાડાના મોતીઆ બાજતા હશે કે?

જી—ધુમાડો કંઈ પાણી નથી, એ તો કોયલાની રજ છે. આ યાળી ચૂલાઉપર ઉંધા ઢાંકીને નીચે છોડીઆં નાંખ, પણ પુંકીને બડકો ફરીરા માં. જરા વાર થઈ, હવે લાવીને જો.

મ—હા, ખરી વાત, યાળીમાં બધી મેરા ચોંટી છે.

જી—જેયું બેટા? આ મેથની રજ લાકડામાંથી ગરમીના જોરથી થઈ. એજ રીતે પાણીની વરાળ થાય છે, ને બંને ઉંચાં ચડે છે. ધુમાડો ઉંચો ચડીને ઠરે છે, ત્યારે પિઠીઆંને કે છાપરાને ચોંટી રહે છે, ને વરાળ તો ઉંચા ગગનમાં જાય છે, ને ત્યાં રહે છે.

મ—વાર જીજી, ગગનમાં વાદળું દેખાય છે, એ તે છૂટાં છૂટાં ફોરાં હશે, કે તપેલામાં કે ટાંકામાં પાણી ભરેલું હોય છે તેવું હશે?

જી—ફોરાં તો મોટાં હોય, અને એ તો ફરફરથીએ ઝીણી હોય છે. તે તે દહાડે વરાળમાં તપેલીમાંથી વરાળ નીકળતી નહોતી દીઠી, તેવાં વાદળાં હોય છે.

પાઠ ૭૯. વાદળાં ને વરસાદ.

એક દહાડો આખાડ મહિનામાં મગન ને એની મા મેડે બેઠાં હતાં. મા બારીકને બેઠી હતી તે બોલી, અલ્યા મગન, આમ આવ,

તને કાંઈ દેખાઈ. મગન દોડતો દોડતો ત્યાં આવ્યો. મા કહે, જો, આ વાદળું પડે છે. મગને બારીમાંથી આડું અવળું જોયું પણ વાદળું કાંઈ દીડું નહીં. પછી એની મા બોલી, તું આમ ફાંફાં કેમ મારે છે ! આઠડું મધું પડે છે તે હું દેખું છું ને.

મ૦—ક્યાં પડે છે ? વરસાદનાં ફોરાંચિનાં હું તો બાણી કશું દેખતો નથી.

જી૦—વારે ત્યારે વરસાદનાં ફોરાં ચેનાં હોય છે ?

મ૦—એ તો પાણીનાં હોય છે.

જી૦—અને વાદળાં ચેનાં હોય છે ?

મ૦—તમે તો મને એક વેળા કહ્યું હતું જે વાદળાંએ પાણીનાં ચાય છે.

જી૦—ત્યારે દીકરા, હવે સમજી રાખજો. વાદળાં પડે છે ત્યારે તે કાંઈ ઢગલા થઈને નથી પડતાં. વાદળાંનું પાણી છૂટું છૂટું થઈને પડે છે. ઘણું છૂટું ચાય છે, ત્યારે તે વરસાદની ફરફર કહેવાય છે. તેથી વધારે હોય તો છાંટા, ને તેથીએ વધારે હોય તો ફોરાં, અને એ બધાંને વરસાદ કહે છે.

મ૦—વારે, આ તો બહુ અચરજની વાત; ત્યારે વાદળું ભોંયપર પડે તેનું નામ વરસાદ, એમ કહ્યું.

જી૦—હા બેટા, એમજ. પાણી ગગનમાં ઉંચું રહેલું હોય, ને તે દેખાય, ત્યારે તેને વાદળું કહે છે, ને તેનુંતેજ પાણી ધરતીઉપર પડે ત્યારે વરસાદ કહેવાય.

પાઠ ૮૦. બિલાડી ને વગલું.

તાલ

શિરોઈ

એક દહાડો બિલાડીને મન થયું કે બગલાને જમવા તેડીને એની જરા ટેળ કરીએ. પછી તેને નોતરું દીધું ને તે આવીને બ્યારે ભાણાડપર બેટો ત્યારે છાછરી થાળીમાં ખીર પીરમેલી દીધી. બગલે ખીર ખાવાને ફાંફાં તો ઘણાંએ માર્યાં, પણ આંચ લાંખી, તેથી કાંઈ કાંચું નહીં, ને બિલાડી તો અપઅપ ખાવા મંડી ગઈ. તે માંહે માંહે

પેલા પરોણાને પૂછવી જાય કે કેમ, આજ કેવી મજા પડે છે? રસો-
ધનો કાંઈ તાલ આવ્યો છે કે નહીં? કેમ, કાંઈ આતા નથી વાર.
બગલું સમજી ગયું કે આ મારી મશ્કરી કરે છે; પણ ગમ આઈ
ગયું, ન જાણું અજાણું કરીને તે તક તો ચૂકવી, ને જાણે પોતાને
આધાની મજા પડી હોય એવું દેખાડ્યું. પછી ઘેર જતી વખત
બિલાડીને પાછું નોતરું દીધું કે કાલે મારે ત્યાં જમવા આવજો, અને
તેની સાથે એટલો આગ્રહ કર્યો જે બિલાડીને તે નોતરું માન્યાવગર
આણું નહીં.

બીજે દહોડે બિલાડી બગલાને ઘેર જમવા ગઈ ત્યાં તો એક
શિરોધમાં કેરીનો રસ ભરેલો દીડો. બિલાડી તો ટગર ટગર જુએ,
પણ એનું કાંઈ વળે નહીં. શિરોધનું ગળું લાંબું ને સાંકડું, તેથી
બિલાડીનું મોં માંહે પેસે નહીં, ને બગલું તો એની લાંબી આંચવડ
શિરોધમાંથી રસ કાઢી કાઢીને ખાતું જાય. પછી બિલાડીએ સાંકડું
જોધને મોં મલકાવીને કહું કે આજ તમે સ્વાદે જમો છો તેથી
હું રાજ થઈ બગલો બોલ્યો, કાલે તમારે ત્યાં જેવી મને મજા
પડી હતી, તેવી આજ તમને પડી હશે. બિલાડીએ એ વાત સાંભ-
ળીને મોં નીચું ધાણું, પણ મનમાં તો બહુજ દાઝ ચડી.

પાઠ ૮૧. જુગારી છોકરાવિષે.

છકેલ	ખતા	ભમેલ	ભૂત	કપૂત
ગોડીઆ	મનખા	જૂગડું		

પ્રમાણિક્ષા કર્દ.

છકેલ છેલ છોકરો. રંગાય ખાય ડોકરો,
જુગારી સંગ જાય તે, ખતા ધણાક ખાય તે,
ભમેલ જાણી ભૂત છે, પિતા કહે કપૂત છે;
ગમાર ચાર ગોડીઆ, પીટાય જેમ પોડીઆ.

ઓપાઈ.

જૂગટું છે તે દુર્ગુણ જાણુ, ઘણા લોકની થાયજ હાણુ.
માણસને એ વળગે સહી, પાછો તે તો જાયજ નહીં.
જૂગટું છે એ દુર્ગુણ સહી, એમાં કૃણ કાંઈપણ નહીં.
જે જન એને વળગી રહ્યો, તેનો મનખો એને ગયો.
અમરસી.

પાઠ ૮૨. કૂતરો અને તેનાં સગાંવહાલાં.

ભાગ ૧.

વણુજરે। પેઢી

એક વણુજરને ત્યાં મોતીઓ નામે પાળેલા કૂતરો હતો. તે એક દહાડે ઘેરથી થોડે છેડે ગયો, એટલે તેણે એક વર ને શિઆળ દીડાં. તેમનો તેને પેહેમ આપ્યો, તેથી તેણે જરા આપે રસ્તો લાધો. તે જોઈને તેને શિઆળે હાંકે મારી કે બાઈ, જરા આમ તો આવો, મારે કાંઈતમને વાત કહેવી છે. આપણે તો સગા થઈએ છીએ, તે તમે જાણો છો કે? હું અને આ વરનાઈ હમણા સગપણની વાતો કરતા હતા તેમાં પેઢી ગણતાં તો જણાય છે કે આપણે ત્રણે કુટુંબી છીએ. તે તમે નહીં જાણતા હો તો હું કહું છું. આપણે એક જાત છીએ, અને એક સમે આપણા બાપદાદા સાથેજ જંગલમાં વસતા હતા. પણ તમે માણસમાં જઈને વસ્યા, અને મારા ને વરના બાપદાદા વગડામાં રહ્યા. મારા બાપદાદા જરા વધારે ઉત્તરે વસ્યા તેથી ટાઢને લીધે ઠીંગણા થયા, ને ખોલમાં રહેવા લાગ્યા. ટાઢ ન વાય માટે અમારાઉપર જડાં રૂવાં ઉઘ્યાં, ને પૂછ-ડમાં વાળનો ગુછો થયો. પણ આપણું કુટુંબ અસજ એકજ. માટે આવો, આપણે હવે બાઈબંધી કરીએ. કેમ વરનાઈ, તમે શું કહો છો? તે કહે, મારે પણ એજ જોઈએ. પછી કૂતરે તેમનાં શરીર જોયાં, તો કેટલીક વાતમાં મળતાં દીડાં, તેથી સગપણ કબૂલ કર્યું ને બાઈબંધી કરી.

પાઠ ૮૩. કૂતરો અને તેનાં સગાંવહાલાં.

ભાગ ૨.

દેશત ભોળો ગોઠવું પરાયું

પછી જાણ દોરતો ફરવા નીકળ્યા. તેમને જોઈને નાનાં જનાવર સંતાઈ ગયાં, ને એક મેઢાંનું ટોળું તો જીવ લઈને નાહું. તે જોઈને કૂતરો ઘાતું અચરજ પામ્યો, તોપણ જૂદા પડતી વખતે કહ્યું કે બને ત્યારે મારે ઘેર પધારજો. ખીન્ને દહાડે સાંજે તે ભાઈ-બંધ કૂતરાને ત્યાં આપ્યા, અને અંધારૂં થયું ત્યાંસુધી રહ્યા. કૂતરે તેમને પોતાના આવાનામાંથી અવરાળું, ત્યારપછી તેઓ રામરામ કરી રજ માગીને ગયા. ખીન્ને દહાડે સવારે એક ફૂકડી અને તેનાં બે બચ્ચાં ખોવાયાં, તથા બે બકરાંને કોઈએ મારી આઘાં એવી ખૂમ પડી. પણ પેલા ભોળા કૂતરાને ભાઈબંધવિષે કાંઈ વેહેમ આવ્યો નહીં.

ખીન્ને દહાડે પેલાં બે સગાં પાછાં કૂતરાભાઈ પાસે આવ્યાં. તેને ખીન્ને દહાડે પણ એક ફૂકડી ને એક મેહું ખોવાયેલું જણાયું. ત્યારે મોતીઆને પોતાનાં નવાં સગાનો વેહેમ આવ્યો, ને પોતાના ધણીના હુકમવગર પરાયાં જનાવરને ઘરમાં તેડી લાવ્યો, તથા પસ્તાવા લાગ્યો. ત્રીજી સાંજે વહાલાં સગાં આવ્યાં, ત્યારે તેમને ઝાઝો આવકાર દીધો નહીં, ને કહ્યું કે આપા, તમારે આવવું હોય તો દિવસે આવો. ત્યારે તો કહે, અમને દિવસે નવરાશ નથી, તે કેમ કરીએ? તમને મળ્યાવગર તો ચાલે નહીં; એક દહાડો તમને ન દેખીએ તો અમારા જીવને ગોઠે નહીં.

પાઠ ૮૪. કૂતરો ને તેનાં સગાંવહાલાં.

ભાગ ૩.

કરતૂક મુદો દાવો સંબંધ

એ દિવસે તે વરૂ અને શિઆળને માંન આવકાર કીક ન મળ્યું તેથી થોડી વારમાં તરત તેઓ રજ લઈને નીકળ્યાં. તેમની પાછળ

પાછળ મોતીઓ પણ હળવે હળવે ગયો, અને છેટે રહી તેમનાં કર-
તુક જોતો હતો, એટલે વર એક બકરે પકડી લઇને નાહું. તે બકરે
બરાડવા માંડ્યું, એટલે કૂતરે પોતાના સગાને મુદ્દાસાથે પકડ્યો, ને
લડીને તેને છોડાવ્યું, અને તેને કહ્યું કે અરે અંડાળ, અરે
લુચ્ચા, તું મારી સાથે સગપણનો દાવો આપું કરવાને રાખે છે ! જા,
કાળું કર; મને તારૂં મોં દેખાડીશ નહીં.

કૂતરો પાછો વળીને આવતો હતો, તે વખતે શિઆળ કૂકડીના
ખડા આગળ ફાંફાં મારતો હતો. તે કૂતરાને દેખીને તેની પાસે
આવ્યો. કૂતરાની આંખ જરા રાતી જોઇને પગે લાગ્યો ને બોલ્યો,
મોતી બૂઘી, હું તો કરામાં નથી. વળી તેણે વરને કહ્યું, અલ્યા,
આ તં શું કહ્યું ? કુળને લાજ લગાડી. ત્યારે મોતીઓ બોલ્યો, જાઓ રે
લુચ્ચા, તમે બંને ખોટા છો. તમે બંને મારા કુટુંબી હસો, પણ તમારા ને
મારા સ્વભાવમાં ફેર છે, માટે તમારી દોસ્તી મારે ન જોઈએ. એમ
કહીને તેમને કાઢી ચૂક્યા.

એઉપરથી સાર એ જે કોઈ નવાં માણસ પોતાની મતલબ સાધ-
વાસારે આપણીસાથે સંબંધ કે દોસ્તી કરવા આવે, ને આપણાં
વખાણુ કરે તો તેમની સાથે સંબંધ કર્યા પહેલાં લાંબો વિચાર કરવો.

પાઠ ૮૬. પાંચ ઇંદ્રીઓની વાત.—ભાગ ૧.

ઉદાસ

સંતાપ

નાનો કરીને એક બાર તેર વરસનો છોકરો હશે. તેનો એક કાકો
હરજીવન નામે હતો, તે અમદાવાદ શહેરની પાસે નરોડા ગામમાં
નિશાળ માંડતો હતો. એક દહાડો એ એઉ જાણુ કોઈ નિશાળીઆને
સાર સ્લેટ ને ચોપડીઓ લેવાને અમદાવાદ ગયા. ત્યાંથી પીજે દહાડે
મોટા મળસૂકામાં ઘેર આવતા હતા. વાટે ચાલતાં નાનો કાંઈ બોલ
નહીં કે વાત ન કરે તેથી તેના કાકાએ પૂછ્યું, કેમ નાના, આજ તું
કાંઈ બોલતો નથી, જાનોમાનો ઉદાસની પેઠે ચાલ્યા કરે છે; શા
વિચારમાં છે ?

એ સાંભળીને નાનો બોલ્યો, કાંઈ નહીં કાકા, હું તો મારા મનમાં વિચારતો હતો કે આપણે પેલી સારી સારી હવેલીઓ જોતા આવ્યા તેવી એકાદ આપણને રહેવાને હોય, અને પેલી દુકાનોમાં જે સુંદર વસ્તુઓ જોઈતે બધી લેવાને આપણીકને પૈસા હોય, તો કેવું સાહે થાય; મને કાંઈ ચીજ લેવાનું મન તો થાય, પણ પાસે પાઈ સરખી-એ ન મળે તે શું કરું !

હરજી—આ શહેર જોઈને તારા મનને સંતાપ થયો, એથી મને જરા ખોટું લાગે છે, કેમકે તું જાણે છે કે જે કાંઈ આપણી પાસે છે, તે પરમેશ્વરે આપેલું છે, અને જે આપણને ધરાવત હોય, તેજ તે આપે છે. જો, તેણે શું શું આપેલું છે તેનો વિચાર કર. આજનો દહોડો કેવો રંગિઆમણો છે ! આકાશનો રંગ કેવો મજાનો છે ! કેવો થંડો વા વાય છે ! આ વાડપર કેવાં સુંદર ફૂલો આવી રહ્યાં છે ! તારી મરજીમાં આવે તો ચોડાં વીણી લે, હું ઉભો છું. એ ફૂલના કાંઈ પૈસા ખેસતા નથી.

નાનો—હા, એમાં શું ? બધાએ વાદળનો રંગ દેખે છે, જે જોને ફૂલ જોઈએ તે વીણી લે છે. એ સાંભળીને હરજી કાંઈ બોલ્યો નહીં.

પાઠ ૮૬. પાંચ હંદીઓનો વાત.—ભાગ ૨.

બીજે દહોડે નિરાળખંધ કાઢ્યા પછી હરજી નાનાને સાથે તેડીને ફરવા ગયો. ચાલતાં એક જાઉં નીકળી ગયા, ત્યારે રસ્તાપર એક ઝુંપડી આવી. તેના બારણામાં એક ડોશી બેઠી બેઠી કેઈ કામ કરતી હતી, અને તેની પાસે એક નાની છોકરી હાર ચુંથતી હતી.

હરજીએ જઈને પૂછ્યું, કેમ બાઈ, શું કરે છે ? સાજાં તાજાં તો છે ? ડોશી બોલી, હા. આવો બાઈ, આજ તમે ક્યાંથી ? હરજી બોલ્યો કે તમારી મીઠીની જોડે રમવાને અમારો નાનો આવ્યો છે. ડોશી બોલી, બહુ સાહે; ચાલો, મારી મીઠીને બે થડી ગમત થશે. અરે બિચારી મીઠી ! અંધાપો બહુ ખોટો !

આ રાખ્દ સાંભળીને નાનો મીઠીને પૂછવા મંડ્યો, મીઠી, તારાથી કંઈ દેખાતું નથી ? ઝાડ, ફૂલ, ખેતર, વાદળ, કંઈજ દેખાતું નથી ?

મીઠી કહે, ના ભાઈ, કંઈ દેખાતું નથી, થોડાં વરસ થયાં મારી આંખો ગમ્ છે.

નાનો—આ સાંભળીને મને બહુ દયા ઉપજે છે, મીઠી બાઈ, તારે મન તો સદા અધાર્જ તો !

મીઠી—શું કરીએ, લાચાર. મારી મોઠી મા કહે છે કે પરમેશ્વરે ધારણ હોય તે થાય, એમાં આપણું કંઈ ચાલતું નથી. જે ઈશ્વર કરે તે માથાપર. જે હું દેખતી નથી તોપણ કોઈ ગાય કે બેલે તે સાંભળું છું, જે તેથી માફ મન વાળું છું. કોઈ કોઈ વાર ફૂલ ના હાર પણ ગુંથું છું.

નાનો—પણ તારાથી દેખાય નહીં, ત્યારે હાર કેમ ગુંથાય ? જે હું આંખ મીચીને ગુંથવા માંડું તો જરા જરા ગુંથું, પણ ગાંઠ તો વળેજ નહીં.

મીઠી—મને ટેવ પડી છે, તે મારાથી તો થાય છે.

નાનો—પણ તમારે બહાર ફરવા જવું હોય ત્યારે કેમ કરો ?

મીઠી—આ અમારી ઝુપડીની આસપાસ જવું હોય, તો એકલી જાઉં. બીજે હાથ દબને ચાલું એટલે મને જાણાય કે હું ક્યાં છું, પણ આંખે જવું હોય તો મને મારી મોઠી મા દોરી જાય છે. રસ્તે ચાલતાં માણસ કે ઘોડા સામા મળે તે તો હું જાણું, કેમકે પગલાં વાગે તે સાંભળું.

નાનો—તમારી આંખનું કામ હાથ ને કાન કરે છે, કેમ વાફ ? પણ તમારાથી વંચાય તો નહીંજ તો ?

મીઠી—અરે ભાઈ, વંચાય ક્યાંથી ? વાંચતાં શીખી હોઉં તોપણ ન વંચાય. મને કંઈ દસકત દેખાય છે ?

નાનો—વાફ, ત્યારે હું તમને સારી વાતો ઓપડીમાંથી વાંચી સંભળાવું તો તે તમને ગમશે ? મને કાકાએ એક ઓપડી આપી છે, તેમાં બહુ મજેની વાતો છે.

મીઠી—ત્યારે ભાઈ, કોઈ દહાડે લાવીને જરા વાંચી સંભળાવો તો ખરા.

નાનો—ઠીક છે, હમણા તો હું કાકાસાથે ઘેર જઈએ છું. કાલે લઈને આવીશ.

પાઠ ૮૭. પાંચ ઇંદ્રીઓની વાત.—ભાગ ૩.

ભાગ્યવાન

પછી નાનો ને એનો કાકો રજા લઈને ઘરગમ વળ્યા. રસ્તે જતાં કાકાએ નાનાને પૂછ્યું, કેમ બાઈ, પેલી બિચારી મીઠીને તે જોઈ કે તેના કેવા હાલ છે ?

નાનો—હા કાકા, તે બિચારી બહુ પીડા પામે છે. પણ મારા મનમાં હમણા એક વાત આવી છે, તે તમે કહો તો હું તમને કહું.

હરજી—કહે બાઈ, શું છે ?

નાનો—કાલની વાત મને સાંભરી આવી છે. કાલે મારા મનમાં જે સંતાપ થતો હતો તે આજ મટ્યો. એ બિચારી મીઠીના કરતાં હું કેવો ભાગ્યવાન છું ? મને બધું દેખાય છે, તેનાથી કંઈ દેખાતું નથી.

હરજી—શાબાસ બાઈ, તારા મનમાં આ વિચાર આવ્યો, તેથી હું બહુ જ ખુશ થયો, પણ તું સમજ્યો કે તારે છે અને મીઠીને નથી, એવી શી વસ્તુ ?

નાનો—હા કાકા, આંખો ; મારે આંખો છે તેથી હું દેખું છું, તેને આંખો નથી તેથી તેને દેખાતું નથી.

હરજી—આંખ એ આપણો એક ઇંદ્રી છે. આંખવડે વંચાય છે, જીવાય છે, અને ઘણાં કામ થાય છે.

નાનો—પણ તેને આંખ નહોતી તોએ તે હાથેવતી હાર સુંઘી શકતી. તે કહે કે હાથ લગાડીને હું ઘણી જાણસો પારખું છું. ત્યારે હાથ એ પણ ઇંદ્રી કે નહીં ?

હરજી—હાથ ઇંદ્રી નથી, પણ તેની ને બાકીના સર્ગરની સામગ્રી એક ઇંદ્રી છે. હાથ લગાડીને આપણે ઘણું ઘણું જાણીએ

શીએ. કોઈવસ્તુ કહણકે પોચી, લાસી કે કરકરી હોય, તે હાથ ફેર-
વ્યાથી જણાય છે.

નાનો—હૈં કાકા, આપણે આંખો છે ત્યારે આપણી આમડીમાં
એ ગુણનો શો ખપ ? મીડીને તો જાણે આંખ ન મળે તેથી હાથ
ફેરવીને કંઈ જુએ કે જાણે.

હરજી—ખરી વાત. પણ ભાઈ, ઠાઠું કે ઊનું આંખે જણાય
નહીં. જો તારી આંગળાંની આમડીમાં એ ગુણ ન હોત તો ઘણાં
ખરાં કામ તારાથી થાત નહીં.

નાનો—એ તો ખરું, ત્યારે મારે હાથે ખાત્રી આવે છે, ત્યારે
તો એવલી મારાથી કલમ સરખી ઝલાતી નથી, ને ત્રાણું છું તો કંઈ
લાગતું નથી ; તેમજ જો મારા હાથમાં એ ઇંદ્રી ન હોય, ને ઊનું
ઊનું લઈને ખાઉં તો મારું મોઢું ખળી જાય, ને આંગળીને કંઈ ન
થાય. પણ વાર કાકા, એ ઇંદ્રી મારાં આંગળાંમાંજ છે કે બધે છે ?

હરજી—ના, તારા બધા ડીઝમાં છે. દેવતાતો આંગણે લઈ
તારા પગપર મુકે તો તું દાજે કે નહીં ? તેમજ જો એ કાકરો લઈને
તારા ગાલપર ફેરવે તો તને કાકરો લાગે કે નહીં ? પણ હાથમાં એ
લાગવાની ઇંદ્રીની શક્તિ વધારે છે, કેમકે ત્યાં તેનો વધારે ખપ
છે. આંગળાં કેટલાં બધાં કામમાં આવે છે, તે તું જાણે છે ?

નાનો—હા, એવડે તો ઘણાં કામ થાય છે. હવે હું સારી પેઠે
ઝમળ્યો પણ ખરો કે પરમેશ્વરે આપણને જોવાની ને લાગવાની
ઇંદ્રીઓ આપી છે તે બહુ કામની છે. પણ એવિના બીજી કોઈ
ઇંદ્રીઓ છે ?

હરજી—હા બહુ છે, નાના. પણ હવે તો ઘર આવ્યું માટે પછી
કહીશ. આજે શીખ્યો તે જૂઠતો માં.

પાઠ ૮૮. પાંચ ઇંદ્રીઓની વાત.—ભાગ ૪.

પછી નાનો પોતાની કબૂલતપ્રમાણે કાકાની રજા લઈ રોજ પેલી
મુંપડીએ જાય, અને મીડીને વાતો સંભળાવીને રાજી કરે. એક

દહાડો પાછો આવતાં રસ્તે ખેતરમાં એક છોકરાને ખેઠો ખેઠો રડતાં દીઠો; તે સાંભળીને નાનો તેની કને ગયો ને પૂછ્યું, અલ્યા, કેમ રડે છે? પણ પેલે છોકરે કંઈ જવાબ દીધો નહીં. ત્યારે ફરીથી પૂછ્યું, અલ્યા, તને ભૂખ લાગી છે, કે તું ભૂલો પડ્યો છે, કે તને થયું છે શું? બોલતો કેમ નથી? તોપણ તે છોકરે કંઈજ ઉત્તર વાળ્યો નહીં. તું ક્યાં રહે છે? ચાલ, તને તારે ઘરે તેડી જાઉં. એવું એવું કહીને ઘણી રીતે નાનાએ તેને પૂછ્યું, પણ તે તો કશું બોલે નહીં, ને તેના સામું ટગર ટગર જોયા કરે. ફેટકીક વારે પછી તેણે મોઢું ખતાવીને ડોકું ધૂણાવ્યું, ત્યારે નાનાએ જાણ્યું કે એ છોકરાથી બોલાવું નથી. તે છોકરે થાડે દૂર એક ખેતર હતું તેણીગમ આંગળી કરી.

પછી નાનાએ તેને પાંગોઠામાંથી ઝાલીને ઉઠાડવા માંડ્યો, એટલે તે તરત ઉભો થયો. તે બે જણા ચાલતા ચાલતા ગામમાં આવ્યા. નાનો દાડતો દોડતો એના કાકાપાસે ગયો, ને હાંફતો હાંફતો કહે કે કાકા, કાકા, આ છોકરાને તમે બોલાવશો? મેં તો બહુ માથાકોડ કરી, પણ મંદેથી ઉચ્ચાર સરખા કાઢતો નથી. ક્યારનો રો રો કરે છે.

હરજીએ બહાર આવીને પેલા છોકરાને હેતથી બાથમાં લીધો, ત્યારે તેણે પ્રથમની પેઠે મોઢું ખતાવીને ડોકું હલાવ્યું. તે જોઈને હરજી ભત્રિજાભણી જોઈ બોલ્યો કે આ તો ખેઠેરો ને મુંગો છે. નાનો કહે કે ખેઠેરો ને મુંગો તે કેવો હોય?

હરજી બોલ્યો કે આપણે જ બોલીએ તે જોનાથી સંભળાય નહીં તે ખેઠેરો કહેવાય, અને જોનાથી બોલાય નહીં તે મુંગો.

પાઠ ૮૨. પાંચ ઇંદ્રીઓનો વાત. — ભાગ ૬.

આસનાવાસના

સરગહસ્થ

કાકા ભત્રિજા પેલા છોકરાપાસે ખારણે ઉભા ઉભા વાત કરે છે એટલામાં એક બાઈડી ઉતાવળી ઉતાવળી એમની કને આવી, અને પેલા ખેઠેરા મુંગા છોકરાને બાથમાં લઈ લીધો, એટલે તે તરત છાનો રહી ગયો, અને રાજ થતો હોય એવો જણાયો. તે બાઈડી હરજીની

ગમ જનકને ખાલી કે હાય હાય ! મેં તો જનકજી કે મારો ધૈર્યીઓ ખોવાઈ ગયો. સાહે થયું કે તમારીકેને આપ્યો ! વાહે, તમે એની આસનાવાસના કરી તેથી તમારો મોટો પાડ થયો, બાઈ.

હરજી—નારે બાપા, એ તો હમણાજ મારા ભત્રિજાની જોડે આપ્યો. એને રસ્તામાં રોતો દેખી એ તેડી લાવ્યો. એને તમે દેખતાં નહીં હો ત્યારે તમને બહુ કાળ પડતી હશે.

બાઈડી—કાળ તો એટલાસાહે કે એ બેઠેરો ને મુંગા છે. વળી નાના બાળકજેટલી પણ એનામાં અકલ નથી. પણ હું એની કેટલી સંભાળ રાખું ? મારે નાનાં નાનાં બહુ છોકરાં છે.

હરજી—એને કંઈ જોઈએ કરીએ તો એ શી રીતે માગે ?

બાઈડી—જે કંઈ જોઈએ તેની ઇશારત કરે. બૂખ્યા થાય ત્યારે મોં ખતાવે; તરસ્યો થાય ત્યારે પાણીની ગોળી ખતાવે.

હરજી—તમે એને કંઈ બણાવતાં કેમ નથી ?

બાઈડી—કેમ બણાવાય, એ તો દોરજેવો છે ; કંઈ કહું તે સમજ નહીં.

આ વાત કરતાં કરતાં તે બાઈડીની આંખોમાંથી દડદડ આંસુ નીકળી પડ્યાં. તે જોઈને પેલા છોકરાનું મોં પણ ઉદાસ થઈ ગયું. કેમકે તે જાણતો હતો કે ત્યારે મારી માને કંઈ દુઃખ થાય છે, ત્યારે જ તે રડે છે. તેથી તે તેના મોંસામું જોવા મંડ્યો, એને પોતાના અંગરખાની આળેવણી તેની આંખો લોવા લાગ્યો.

આ જોઈને હરજીમેહતાને મનમાં લાગ્યું કે આપણે અહીં આં વિજાયતની પેઠે બેઠેરાં મુંગાંને શીખવવાની નિશાળો હોય તો કેવું સાહે ! ત્યાં હાથની ઇશારતથી છોકરાં વાતચીત કરતાં તથા વાંચતાં લખતાં કેવાં શીખે છે ! પરમેશ્વર કરે ને અહીં આંના સદ્ગુહર્યોના હૃદયમાં એવી નિશાળો કરવાનું આવે.

પાઠ ૯૦. પાંચ ઇંદ્રીઓની વાત.—ભાગ ૬.

નાનો આ બધું જોઈને એના કાકાને કહેવા લાગ્યો કે આ છોકરાની દશા તો પેલા ગિચારી મીઠીકરતાં પણ નઠારી છે. મીઠી તો દેખી

રાકતી નથી એટલુંજ, પણ આ બિચારાથી તો સંભળાતુંએ નથી ને બોળાતુંએ નથી.

હરજી—ખરી વાત નાના, દેખવું ને સંભળવું એ બંને વગર ચાલે નહીં. સંભળવું એ પણ ઇંદ્રીમાં ગણાય છે.

નાનો—પેલો આપડે છોકરો તો ખેલેરો છે, ને વળી મુંગો પણ છે; તેનાથી સંભળાતું નથી, તેમ બોલાતું પણ નથી, ત્યારે બોલતું એ પણ ઇંદ્રી છે ?

હરજી—ના, કેમકે બોલતાં તો આપણે શીખીએ ત્યારે આવડે, સંભળવાનું તેમ નથી. બ્યારથી અવતરે ત્યારથીજ જો ખેલેરો ન હોય તો સંભળી રહે.

નાનો—પણ આપણે બોલતાં ક્યાંથી શીખીએ છીએ ? આપણે આપણી મેળેજ બોલીએ છીએ, નહીં વાર ?

હરજી—તું એમ કેમ બોલે છે; નાનાં બાળક બોલતાં કેમ શીખે છે તે તું નથી જાણતો કે ? તું ને તારી બેન જે રાખ્દ બોલો છો, તે આપણો કાકો કેવો બોલતાં શીખે છે. જેમ આપણે ચોપડીમાંથી વાંચતાં શીખીએ છીએ તેમ બોલતાં શીખતા નથી, પણ ખીજા લોક જે કંઈ બોલે છે તે સંભળીને તેવું બોલવા માંડીએ છીએ. જો એકાદ નાના બાળકને ઊંડ જગ્યાએ જ્યાં વસ્તી ન હોય, ત્યાં એકલું રાખીએ તો તેને કંઈ બોલતાં આવડશે નહીં, પણ તેની આસપાસ જે ઘેર કે પંખી હશે, તેમને બોલતાં સંભળીને તેમના જેવો સાદ કાઢતાં અથવા બેં બેં કરતાં શીખશે. હવે જે છોકરાં જન્મથી ખેલેરાં હોય તે કંઈ સંભળે નહીં, ત્યારે સાદ કાઢતાં પણ ક્યાં શીખે ? તેમને આપણા જેવા લોક, જીમ, ને મૌં હોય છે, પણ તેનો કંઈ ઉપયોગ તેમનાથી થતો નથી, મોટેજ જે છોકરાં જન્મથી ખેલેરાં તે જન્મથી મુંગા પણ હોય છે.

પાઠ ૯૧. પાંચ ઇંદ્રીઓની વાત.—ભાગ ૭.

નાનો—અરે ખેલેરાની શી અવસ્થા ! તે બિચારાથી ગાયન કે રાગ કંઈ સંભળાય નહીં. લોક બોલે તે પણ સંભળાય નહીં. મને

તેની દેવી દયા આવે છે ! પણ વાર કાકા, જેમ મીઠી આંખને બદલે બીજી ઇંદ્રીઓથી કામ ચલાવે છે, તેમ એને કંઈ હશે કે નહીં ?

હરજી—હા, ખેડેરા ને મુંગા માણસને લાગવાની ઇંદ્રી અપ લાગે છે, તેમજ જોવાની એને બહુ કામ લાગે છે. ધ્યાન રાખીને તેમને જોવાની ટેવ પડે છે, તેથી લખતાં વાંચતાં તે વહેલા શીખે છે. હાથની ઇશિરતથી તે વાત પણ બહુ ઝડપથી કરે છે.

નાનો—વાર કાકા, આ તમે જે ઇંદ્રીઓ જણાવી તે કરતાં બીજી વધારે છે કે ?

હરજી—હા, બીજી બે છે, સ્વાદ અને વાસ. એવિંબે વધારે કહેવાની કંઈ જરૂર નથી, કેમકે કેરીનો સ્વાદ અને ગુલાબ કે મોગરાનો વાસ કેવો હોય છે, તે તું સહેજ જાણે છે.

નાનો—હા; એ બહુ મીઠા છે. એ ઇંદ્રીઓ કંઈ અપમાં આવે છે વાર ?

હરજી—જોવાની એને સાંભળવાની ઇંદ્રીઓ નેટલાં અપમાં આવે છે, નેટલાં તે આવતી નથી, તોપણ તેવગર ચાલે નહીં. કોઈ કોઈ વસ્તુ અવગુણ કરે એવી હોય, તો આપણે તે સ્વાદથી તરત જાણીએ છીએ. કેરી કે છાશ ઉતરી ગએલી હોય, તો તેના વાસથી કે સ્વાદથી આપણે ખબર પડે છે, માટે તે ખાતા નથી. અરે ભાઈ નાના, તને શી વાત કહું ! પરમેશ્વરે જે કંઈ આપણને આપેલું છે તે સમજીને આપણા ઉપયોગને માટેજ આપેલું છે. આંખ એને કાતવતી સારી નરસી બધી ચીજો જાણીએ છીએ. જીભે માયાળુ ને સારા રાખ્દો જોલીને બીજાને રાજી કરીએ, એને તેજ જીભે કહીએ, ગાળાગાળી, એને એવી બીજી નરસી વાતોએ થાય. પણ પરમેશ્વરે એ સૌ સાચાં કામને વાસ્તે આપેલાં છે, માટે જો તેમ ન કરતાં મોઢે માર્ગે વાપરીએ, તો તેનું કૃણ આપણે ભોગવ્યાવગર છૂટકો નથી.

પાઠ ૨૨. માવાપર હેન.

શિખર જવાળામુખી ચમત્કાર ખુણ ભકિતમાન હોવ

જે પાહાડના શિખરમાંથી ધુમાડો, બળતા પથરા, અને ઉનો ઓગળેલા રસ કોઈ વેળાએ ઘણા જોરથી નીકળે છે, તેને જવાળામુખી એટલે બળતો પાહાડ કહે છે. યુરોપમાંડના એક દેશમાં ઘણાં એક વરસઉપર પેહેલાં કદી ન થયેલો એવો જોરાવર ધડાકો એવા એક પાહાડમાંથી થયો, અને ધગધગતો રસ તેની ચોતરફથી સડસડ કરતો ઉતર્યો, તેથી આખાં ગામનાં ગામ નારા પામ્યાં. અંગારા અને રાખના ઊડવાથી આકાશ ભરાઈ ગયું. તે વેળાએ આસપાસનાં ગામના લોકો જે પોતાની મોઢી મોઢી જાણસોસુદાં જીવ લઇને નાઠા, તેમાં જે જીવાન ભાઈ હતા તે પોતાની પીઠઉપર ધણી જુદી તરેહની દોલત ઊંચકાને દોડ્યા. તે દોલત એવી હતી કે બીજા કરા ઉપાયથી કરી મળે નહીં: એ દોલત તેનાં માથાપ હતાં તેમને આંધે ખેસાડીને તેઓ નાઠા.

અં બે જાણાનું આચરણ જોઈને લોકોને ધણું અચરજ લાગ્યું. જે રસ્તે તે ગયા તે રસ્તે પરમશ્વરના કરવાથી એવું બન્યું કે આસપાસનું સર્વ બળી ગયું, પણ તે રસ્તે ઉનો રસ આવ્યો નહીં, તેથી તે લીલો ને લીલોજ રહ્યો. ત્યાંના લોકો અસાની હતા પણ તેમનાં મન આરાંહતાં, તેથી તેમણે માન્યું કે આ છોકરાઓના પુણ્યને લીધે ઈશ્વરી ચમત્કારથી આ જગ્યા ઉગરી, અને તે દહોડીથી “ભક્તિ-માનનું દોષ” એવું તે ડોકાણાનું નામ પડ્યું.

પાઠ ૯૩. કેફ.

નિંદા બિચરું બ્રાંતિ કીર્તિવંત કરંત રોષ શિર

ચોપાઈ.

નથી જગમાં કેશીની લાજ, કરી વિશ્વાસ ન સોંપે કાજ ;

નંગી અશીભી કેશી હોય, કન્યા તેને નવ દે કોય. ૧

સોબત કરતાં સૌ જન ડરે, રખે લોક નિંદા બિચરે ;

કદી વસ્તુ ચોરી લે કોય, કેશીને શિર બ્રાંતિ હોય. ૨

બહું મનુષ્ય હોય કીર્તિવંત, તરત ન કોઈ વિશ્વાસ કરંત ;

જે કોઈ કેશી વ્યસની થાય, પછી ધણો મનમાં પસ્તાય. ૩

કેના ઊપર કહે રોષ, રોગ તણે શિર દે છે દોષ ;

હોય એકલો ત્યાં લજવાય, વધવા નાત કરે ઉપાય. ૪

તેમાટે સૌ ચેતો ચિત્ત, ન કરો એવા નરથી પ્રીત ;

જે પરણી કેશીને નાર, તેના જીવતરને ધિકાર. ૫

કેશી વસ્તુનો ન કરો સંગ, ઉડી વળગશે આવી અંગ ;

સાપ, કેફ, ને જળની રેલ, તેની સાથે ન કરો એલ. ૬

પાઠ ૯૪. સાવરી પાળોમાં જોતી હતી.

હાણુ અવિચાર પડછાયો નિહાળવું
વખોડવું ભરાવ બડાઈ

કોઈ સાવરી પાણીમાં જોતી હતી, તે પાણીમાં પોતાનો પડછાયો પડેલો જોઈને ઘણી રાજી થઈ. પછી પગથી તે માથાસુધી નિહાળીને કહે છે:—આહા ! મારા માથાઉપરનાં શીંગડાંનો ભરાવ કેવો છે ! તેથી માઈ મેં ઘણું રોમે છે, એટલું કહેતાં તેની નજર તેના પગઉપર પડી. તે ઘણા પાતળા જોઈને કહે છે, મારે સઘળું સાઈ છે, પણ આ પાતળા પગે મને લજવી. મારા પગ એવા કયાં છે તે કરતાં મુઠ્ઠે ન હોત તો માઈ શરીર કેવું સાઈ દેખાત ! એમ વિચાર કરે છે, એટલે પાછળથી રિકારી કૂતરા દોડતા આવ્યા, તે જોઈને ત્યાંથી જીવ લઈને નાઠી, અને તેઓ તેને ન દેખે માટે ઝાડીમાં નાસવા લાગી. તેથી શીંગડાં એક ઝાડની ડાળીમાં ભરાયાં, તે કાઢવા માટે ઘણીએ ખેંચતાયુ કરા પણ નીકળ્યાં નહીં, ને કૂતરા આવી પહોંચ્યા તેમણે તેને પકડી અને મારવા માંડી. તે વખતે પોતાના મનમાં ખસ્તાવા લાગીને, ને પગને હું ધિક્કારતી હતી, અને કહેતી હતી કે તેઓ ન હોત તો સાઈ, તેજ પગે તો મને સંકટમાંથી કાઢી ; પણ ને શીંગડાંની હું બડાઈ કરતી હતી, તેણે મને દુઃખમાં નાખ્યા. એ શીંગડાં ન હોત તો કેવું સાઈ થાત ! કહેવત છે કે “ વચ્ચાળા મ્વીચ્છો દત્તિ વચ્ચે.” આ વાતપરથી સમજવું કે હરેક વસ્તુને વખોડતા પહેલાં આરોપેકે વિચાર કરવો જોઈએ, કેમકે અવિચારનેલીધે આપણે કેટલીક કાયદવાળી વાતને ધિક્કારીને તેની અવગણના કરી-એ છીએ, અને શોભાવાળી સીને જોઈને તેપર રાજી થઈએ છીએ, તો તેથી અને હાણુ થયાવિના રહેતી નથી.

પાઠ ૯૬. વ્યાકરણનો સાર.—ભાગ ૧.

નાન્યતર તિરાહીત સર્વનામ

પાછલી ચોપડીમાં તમે શીખી ગયા કે જે રાખદયક્રી કોઈ ચીજ કે માણસ ઓળખાય છે, તેને વ્યાકરણમાં નામ કહે છે. હવે એ નામ નરની પેઠે બોલાતાં હોય તો તે નરજાતિમાં ગણાય છે, જેમ બાઈડો, હાથી, લાકડું, રાજા. જે નારીની પેઠે બોલાતાં હોય, તો નારી-જાતિમાં ગણાય છે, જેમ બાઈડી, ચંદનધો, હરડે, ધજા. પણ એ બેમાંથી જ્યારે એક જાતનાં નથી હોતાં, ત્યારે તે નાન્યતર જાતિમાં ગણાય છે, જેમ ઘર, બારણું.

જ્યારે નામ એક જ વસ્તુ કે માણસને માટે હોય, ત્યારે તે એક વચ્ચનમાં કહેવાય છે; બહુને માટે હોય ત્યારે બહુવચનમાં કહેવાય છે. ધણાં નામ ફેટલીક વખતે એક વચ્ચન ને બહુવચનમાં સરખાંજ હોય છે, જેમ લોક, માણસ, ઘર. ફેટલીક વખતે તેનું બહુવચન કરવું હોય, ત્યારે ઓ લગાડ છે, જેમ લોકો; પણ ફેટલાંકને બહુવચનમાં ધણું અહં ઓ લાગે છે, જેમ છોકરા, છોકરીઓ.

સર્વનામ.

કેઈ વાત કરતાં વારેધડીએ તેનાં નામ બોલવાં પડે, તથા આપણે આપણાં કહેતાં આપણું નામ વારેધડીએ હેતું પડે તે ધણું ખોટું દેખાય છે, અને સાંભળનારને તથા કહેનારને પણ ગમતું નથી, અને એવી એવી બીજી પણ ફેટલાંક અડચણો છે, તે મટાડવા સાહે ફેટલાંક રાખદ કરવામાં આવે છે, તેને સર્વનામ કહે છે.

પાઠ ૯૬. વ્યાકરણનો સાર.—ભાગ ૨.

હું, તું, તે, અમે, તમે, તેઓ, આપણે, આપ, પોતે, એ બધાં પુરૂષ સર્વનામમાં ગણાય છે.

હું ને અમે, એ પહેલો પુરૂષ સર્વનામ કહેવાય છે. કોઈ વાર જ્યારે મામા ધણીને મેજીને બોલે, ત્યારે આપણે વાપરે છે, તે પણ

પેહેલો પુરૂષ જાણ્યો, કેમકે એ બધાં બોલનાર રાખસને બતાવે છે. તેમ તું અને તમે એ રાખ્દ જેની સાથે બોલીએ, તેને લાગે છે. બ્યારે સામા ધણીને ધણા માનથી કહેવું હોય, ત્યારે તમે ને બદલે આપ કહે, માટે તું, તમે, ને આપ રાખ્દ બીજો પુરૂષ સર્વનામ ગણાય છે. તિરાહોત માણસ, પ્રાણી, કે વસ્તુ જેને વિષે વાત કરતા હોઈએ, તે ત્રીજો પુરૂષ કહેવાય છે.

બોલનાર આસામી પોતાનું નામ બોલવાને બદલે હું કે અમે વાપરે છે. તુળશીદાસ બોલતો હોય, તો અમે નહીં કહેકે તુળશીદાસ ગામ જવાનો છે, પણ કહેશે કે હું ગામ જવાનો છું. જો એ ત્રણ સાથે બોલતા હોય તો કહેશે કે અમે ગામ જવાના છીએ; પણ જેને કહે છે તેસુધાં બોલવું હશે, તો કહેશે કે આપણે ગામ જવાના છીએ.

સામા એક કે ધણા જણને કંઈ કહેવું હોય, તો તું કે તમે કહેશે, જેમ, કસન, તું પેલાની પાસે જઈને ઉભો રહે. જો એકકરતાં વધારેને કહેવું હશે, તો કહેશે કે અધ્યા, કસન ને મોલી, તમે પેલાની પાસે જઈને ઉભા રહો. માન આપવા સાર એક જણને કહેવું હશે, તોએ તમે કહીને બોલાવશે, જેમ, આપા, તમે અહીં આવો. ધણું માન આપીને કહેવું હોય, તો આપ કહી બોલાવશે, જેમ, ગુરૂજી, આપ પધારો. પોતાથી હલકાને કે ધણા વહાલાને કહેવું હોય, ત્યારેજ તું કહે છે. પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરવામાં પણ ધણી ખર્ચ વાર તું વાપરવાની રીત છે.

જેને વિષે વાત કરતા હોય તેને બીજા પુરૂષમાં બોલે છે, જેમ, તે ઓઠલેથી પડી ગયો, તેથી તેનું માથું કૂટ્યું. ધણા હોય ત્યારે પણ તે કહે છે. સંદેહ ન રહે માટે બહુવચનમાં કોઈ ઉકાણે તેઓ વાપરવું વધારે ઠીક છે.

પાઠ ૯૭. જોડા.—ભાગ ૧.

તળી ખાલું નરી કાલખૂત ચ્યાર
મીરજી પિરોરી ચંપલ સપાટ મુગલાઈ

જોડા ધણુંકરીને ચામડાના થાય છે, ને એની તળી બળદ કે ભેં-
મના જોડા ચામડાની કરે છે. જોડાનું ઊપલું ચામડું અથવા જેને
ખાલું કહે છે, તે ત્રાછરડા, ઘેટા, કે બકરાના ચામડાનું થાય છે. પે-
હેલાં તો ચામડાપર જે વાળ હોય, તે સાફ કરવામાં આવે છે. પછી
તેની લીસી નરી તૈયાર થાય છે ; તે નરીના મોચી જોડા શીવે છે.
જોડાનું તળીડું તો આખા જોડા ચામડાસરખું જણાય છે, પણ
ધણું પડ જોડી તે બનાવેલું હોય છે. આપણા પગનીચે જે તળીડું
આવે છે તે અને ખીચું છેક નીચે છે તે બે તળાઆંવચે ચામડાના
કડકા મૂકીને કરાવતી વળગતી દીધા હોય છે. તળીઆંને
ઊપરના ચામડાની જોડે શીવી લેવાને કાલખૂતઉપર ચડાવે છે.
એ કાલખૂત જોડાના આકારનું હોય છે. મોચી સોયવતી જોડા
નથી શીવતો, પણ આરે કરીને પેહેલાં કાણાં કોચે છે, ને તેમાં
સોયાએકરીને શીવે છે. શીવવાની દોરીને પેહેલાં મીણુ પાય છે.
જોડાની એડીમાં ચામડાની બે ત્રણ ચકતીઓ મૂકીને શીવી લે છે,
તેથી એડી ઊંચી હોય છે. ધણુંકરીને સઘળા જોડાને આગળ
ચાંચ ને પાછળ ખડા હોય છે, ને મોંઆગળ ફૂલ હોય છે, તેની
રેશમ કે ચામડા કોર બાંધે છે.

જોડા ધણી તરૈહના થાય છે. તેમાં આ દેશમાં મીરજી, દખણી, મુગલાઈ, પિરોરી, ગામડીઆ, સપાટ, ને ચંપલ, એ ધણા
અરા વાપરવામાં આવે છે.

પાઠ ૯૮. જોડા.—ભાગ ૨.

ઉચલાવડું પાળ મુખતળી

મીરજીજોડાની ચાંચ ખોલી અને બે, ત્રણ, ચાર આંગળ
પોહોળી હોય છે. દખણી જોડાનું ખાલું સરખું પોહોળું હોય છે, ને

ચાંચ મગની શીંગ જીવી પાતળી હોય છે ; દુપ્પણી જોડાનું ખાલું કોથળીની પેઠે અવગું શીવીને પછી ઊથલાવી નાંખે છે, એટલે સવળું થાય છે. પિશોરી જોડો ખાલાના મોંઆગળથી સાંકડો થતો થતો ચાંચઆગળ ઘણો સાંકડો થઈ જાય છે. એની ચાંચ ઉંચી રહે છે, મીરજાઈની પેઠે ખેડેલી નથી હોતી. એ પણ ઉથલાવેલો હોય છે.

ગામડીઆ જોડાનું ખાલું એકસરખું પોહોળું ને પાંચ છ આંગળ લાંબું હોય છે. તેની ચાંચ જડી ને ટુંકી હોય છે. એ સમ્રળી જાતના જોડાને ખાલાને લગતી તળીઆઉપર બંધે ત્રણ ત્રણ આંગળ ઉંચી ચામડાની પાળ હોય છે, એ પાળની કોર બાંધેલી હોય છે. જો કોર બાંધેલી ન હોય તો એ પાળ વેહેલી ફાટી જાય. સપાટને ખાલાં ચામડાનાં હોય કે લૂગડાનાં હોય, પણ તેને ચાંચ, પાળ, કે ખડા કાંઈ ન હોય. અંપળને તળીઆં હોય ને અંગુઠા ને આંગળી મિરવવાને ચામડાના ગાળા હોય, પણ એને ખાલાં, ખડા, કે ચાંચ કાંઈ હોતું નથી.

જોડામાં પગનો મેલ તથા કાદવ ન લાગે તેથી માંહે જોડાના તળીઆના ઘાટની સુખતળી ધાલે છે. તે જ્યારે ગમે ત્યારે કાઢીને માંહે કાદવ કચરો ભેગો થઈ બેસી ગયો હોય તે ખંખેરી નંખાય. વળી એથી નીચલું ચામડું ખુંચે નહીં. જોડા આપણા પગનું રક્ષણ કરે છે. તે પહેર્યા હોય તો કાંટા ન ભાગે, પગનું તળીઉં ન ઘસાય, ને દાઝે નહીં. વળી પગે કાંકરા ન ખુંચે, પગને કચરો કે પાણી ન લાગે, ફોકર ન વાગે, ને જન જગાવર ન કરડે, માટે નાના મોટા સૌએ જોડા પહેરવા.

પાઠ ૯૨. કેફવિષે શીખામણ.

અશોક પિંડ બીચ કુઠામ કીચ કાયા ગરથ ગાંડ

પ્રમાણિકા હંદ.

ન કેરીં ચીજ પીજીએ, વીચારીં કામ કીજીએ ;

વધે વડાઈ લોકમાં, સદા વસો અશોકમાં ;

સવાદ કેફમાં કરો, વિચારજો નથી વસ્યો ;
 અમુખ થાય ઊલટું, સૂજે ન કામ સૂલટું ;
 અચીત માનજો ખરું, પહું છું વેણ પાધરું ;
 કરેજ કેફ જે ધણી, ઘટેજ બુદ્ધિ તેતણી ;
 ભરાય પિંડ પાપથી, છપાય કેફી છાપથી ;
 વિચારી કેફ છોડશે, પ્રમુજી ખ્યાર જોડશે.

ક્ર૦ ૬૦ ગ્ર૦

કુંડલીઓ.

ક્રીંધી કેફ નર કેફીએ, ચાલ્યો ચૌરા ખીચ,
 કામ કુકામ ગયો પડો, નહીં ચેત્યો તે નીચ,
 નહીં ચેત્યો તે નીચ, ક્રીચ લપટાણી કાયા,
 ગર્ય હતો જે ગાંઠ, મૂંરખ ખોઈ ખેડો માયા,
 કહે કવિ દલપતરામ, પદવી નિર્લજ શિર લીધો,
 કોઈ ધયો ફળેત, કેફ કેફીએ ક્રીંધી.

પાઠ ૧૦૦. માળસઉપર હેત રાખવાવિષે.

સાવું શત્રુતાઈ મિત્રતાઈ સદાઈ સજનાઈ
 ભેળવું વાસના સુખદાઈ દેષ

મનહર ઇંદ.

અરે બાઈભાઈતમે સર્વથી સગાઈસાહી
 રાખો તજી શત્રુતાઈ મિત્રતાઈ મનમાં ;
 જેવાં સગાં ખેન ભાઈસંપીને વસે સદાઈ,
 લડ્યાં ન કદી લડાઈજે જણાઈ જનમાં ;
 એવી સજનાઈસાહી લુચાઈડગાઈતજી,
 ભેળવી બલાઈતણી વાસના વચનમાં ;

મળે સુખદાઈ માન, ટળે દુઃખદાઈ દેખ,
માટે લો મીઠાઈ જીભે તેથી સુખ તનમાં.

૩૦ ૬૦ ૩૦

પાઠ ૧૦૧. દાડમ.

ખટખટ

ટાઠક

કોઈ ગામનો પટેલ પાસેના કસબામાં ગયો હતો. ત્યાંથી પાછો આવ્યો, તેવારે ત્રણ દાડમ લેતો આવ્યો. એને ત્રણ છોકરા હતા તેમને બોલાવીને એક એક આપ્યું. છોકરા હરખાતા હરખાતા જમને દોડી ગયા. ગામમાં દાડમ મળે નહીં, માટે કોઈ લાવે તો નવાઈ જેવાં ગણાય; વળી પટેલ ઘણાં મીઠાં બ્લેન્ડ વધારે મૂલ પરચી લાવ્યા હતા.

સાંજના સ્વામી વેળા થઈ, ત્યારે પટેલ છોકરાને પૂછ્યું, કેમ બાપુ, દાડમ કેવાં હતાં ? તમને ભાવ્યાં કે ?

વડાએ કહ્યું, બહુ સારાં હતાં, બાપા. મારા દાડમના ઠગિઆ તો મેં રાખી મેલ્યા છે. ચોમાસું આવશે ત્યારે તેને વાડામાં ચોપીરા કે આપણે ઘેર દાડમડી યાય.

પટેલ બોલ્યા, “ ઠીક કર્યું ખેટા, બહુ ડહપણનું કામ કર્યું ; સારા ખેડૂત હમેશાં આવતા વરસની ફિકર રાખે છે.”

બેજાએ કહ્યું, બાપા, હુંએ ડાહ્યો કે નહીં ? મોટા ભાઈએ છોડાં નાંખી દીધાં તે લાવી મેં ઘરમાં મેલ્યાં, કેમકે જીએ મને કહ્યું હતું કે એ આસડના કામમાં આવે છે. વળી મારે દાડમ પણ મેં વેચ્યું તેના એટલા પૈસા આવ્યા છે કે હું શહેરમાં જઈશ ત્યારે તેનાં ત્રણ ચાર દાડમ મળશે. ઠીક કે નહીં બાપા ? બાપે કહ્યું, ઠીક તો ખરે, પણ તું એમ કરે તે મને ગમે નહોં. છોકરાં સંભાળ રાખે એ તો ઠીક, પણ છોકરાં વેચી વેચી પૈસા જોડવાની ખટખટમાં ખરે એ નફારે. એથી તેઓ લોભીઓ યાય છે.

ત્રીજા છોકરાભણી જોઈને પટેલ બોલ્યા, મોહન, તે કેમ કહ્યું? મોહને જવાબ દીધો, બાપા, આપણી પાડોશમાં કાનજી કાકાનો દીકરો મોરાર આજ બે ત્રણ મહિના થયાં માંદો છે, ને તે કંઈ ખાઈ શકતો નથી, ને તરસ લાગી તરસ લાગી, બૂમ પાડ્યા કરે છે, તેને આપી આપ્યો. તેને એથી બહુ સુખ થશે, નહીં વાર બાપા? તે તો લેતો નહોતો, પણ તેના આટલાઉપર મેલી હું આવતો રહ્યો.

ત્યારે બાપે કહ્યું, કહો છોકરા, તમારામાંથી દાડમ સૌથી સારે માર્ગે કોણે વાપર્યું ?

સૌ બોલી ઉઠ્યા, મોહનભાઈએ, મોહનભાઈએ.

મોહન કાંઈ બોલ્યો નહીં. પણ તેની માએ પોતાની છાતીએ દાખી હરખથી બચ્ચીઓ કરી, ત્યારે તેને સો દાડમ આધાન્નટલી ટાઢક વળી.

પાઠ ૧૦૨. શિઆજ ને વકરો.

એક શિઆજ ને બકરો ચાલ્યા જતા હતા. તે દહોડે તાપ બહુ પડતો હતો તેથી બેઉ તરસ્યા થયા. પાણીની શોધ કરતા હતા, એટલે તેમણે એક ખાઈ દીધી; તેમાં પાણી હતું તે જોઈને બંને જાણે માંદે ભુસ્કો માર્યો. તે પાણી પાને તરસ મટાડી, પણ હવે કેમ બહાર નીકળવું તેનો મોટો વિચાર પડ્યો. તેમણે ઘણી જીગતી કરી પણ કાંઈ લાગ કાંઈ નહીં. છેલ્લે તે લુચ્ચા શિઆજે કહ્યું કે આપણે નીકળવાનો એક ઉપાય છે, તે એ કે તું તારા પાછલા પગઉપર ઉભો રહે, ને આગલા પગ ખાઈના કરાડાસાથે ટેકાવે, તો હું તારા શીંગડાં ઉપર ચડીને બહાર નીકળી જાઉં. હું ઉપર ગયો એટલે તારાં શીંગડાં ઝાલી ઉંચકી લેતાં મને કાંઈ વાર નથી. તે બોળે બકરે વાત ખરી માની, પણ એટલો વિચાર ન કર્યો કે શિઆજમાં મને ખેંચી કાઢવાને જોર નથી. પછી તે તેપ્રમાણે ઉભો રહ્યો, ને શિઆજ તેના શીંગડાંપર ચડીને કૂદકો મારી બહાર નીકળી ગયો. વળતી બકરો બોલ્યો કે મને ખેંચી લે. ત્યારે શિઆજે ઉતર દીધો કે

મૂરખા, તારો આઠનાં વરસ પાણીમાં ગયાં. જે તારી દાઢી વધી છે તેટલી અકલ વધી હોત તો તને વિચાર આવતજ કે તને કાઢતાં ઘણુંજ કઠણ પડે, માટે તારો જીવ ઉગારવાને મારો જીવ જેખમમાં નહીં નાંખું, તોપણ જે તું જીવતો રહ્યો તો મારી આઠલી શીખામણ પ્રમાણે ચાલજે કે કોઈ ખાડામાંથી બહાર કેમ નીકળાશે તેનો વિચાર કરીને માહે કૂદકો મારવો. એ શીખામણ ત્યાં એક ગાય બેઠી બેઠી સઘળું જેતી હતી તેણે સાંભળી, ત્યારે તે બોલી કે લુચ્ચા ને આપમતલખી શિઆળના જેવી પરમેશ્વર મને બુદ્ધિ નહીં આપો ; ગમે તો ભોળા ને મૂરખ બકરા જેવી બુદ્ધિ આપો, કેમકે લોક મને લુચ્ચો લેખે તેકરતાં મૂરખ લેખે તો ફિકર નહીં.

પાઠ ૧૦૩. એક પૈસાની વાત.—ભાગ ૧.

જે પૈસાની વાત કહું છું તે બીજા પૈસા તમે રોજ જુઓ છો તેજેજ હતો, પણ નવો તેથી ઉજળો ને ચળકતો હતો. પૈસો થયા પેહેલાં તે તાંબાનો કકડો હતો. જમીનમાંથી ખોદી લાવી તેને મોટી ભઠ્ઠીમાં ગાળ્યો ; ગાળીને તેનું જેઠ્ઠાં તેવું જાડું પતરું ઘડ્યું. એ પતરને ગોળ કાળીને તેપર સરકારી છાપ પાડી.

છાપ પાડવી એટલે એક ચીજને બીજી ચીજઉપર દાખો તેનો આકાર પાડવો. લેખણ કે બીજું કશું તમારી આમડીપર ચાંપરો, તો તમારી આમડીપર છાપ એટલે આકાર પડશે. તાંબાના ગોળ કકડા કરી તેપર સરકારી સિક્કેવતી છાપ પાડે ત્યારે તે પૈસો થાય.

એ પૈસાની એક છોકરાએ ગાંધીને હાટે જઈ કાળી દરાખ લીધી, તેથી તે પૈસો ગાંધીના ગલ્લામાં બીજા મેલા ને જૂના પૈસામાં પડ્યો. એવામાં એક માણસે આવી સાત પૈસાની શાકર લીધી ને ગાંધીના હાથમાં બે આની મેલી. ત્યારે ગાંધીએ એક પૈસો પાછો આપ્યો તે પેલો નવો હતો તેજ હાથ આપ્યો.

એ પૈસો નવો ન ચળકતો હતો તેથી તેણે વિચાર્યું કે એ પૈસો મારી કીકીને આપીશ, તો તે રાજી થશે. રસ્તામાં કોઈ ભાઈબંધ મળ્યો; તેની સાથે વાતો કરતો કરતો ચાલ્યો. ગજવામાં કાણું હશે તેમાંથી તે નીકળી પડ્યો, તેની કાંઈ ખબર રહી નહીં, તેથી ઘેર જઈને જીએ છે તો પૈસો મળે નહીં.

કેટલાંક છોકરાં નિશાળેથી છૂટીને તેજ રસ્તે રમતાં રમતાં ઘેર જતાં હતાં, તેમાંની ડાહી નામે છોડીની નજરે એ પૈસો પડ્યો. જીઓ! જીઓ! તે બોલી, આ શું છે? એમ કહી પૈસો ઘસકી લીધો.

હવે એ પૈસો કોનો એનાં તકરાર થવા માંડી. ડાહીએ કહ્યું, મને જડ્યો, માટે મારી પાસે રહે. બાળં બોલ્યાં, તને જડ્યો ખરો, પણ અમે તારીસાથે હતાં માટે અમારો પણ ભાગ. એના ચણા લઈ વહેંચી આઈએ.

ડાહીએ કહ્યું, એ તો ઠીક. પણ એ પૈસો આપણને જડ્યો માટે આપણે ન થઈ ગયો. એ મારોએ નહીં ને તમારોએ નહીં. કોઈનો પડી ગયો છે, માટે તેને શોધી કાઢીને આપીએ.

પાઠ ૧૦૪. એક પૈસાની વાત.—ભાગ ૨.

ઝુંટવણું

સંતોખણું

હરખાણું

નાથાએ કહ્યું, તે કોણ જાણે કોણ હશે. આપણે ક્યાંથી શોધી કાઢીએ?

ડાહી બોલી, ત્યારે હીંડો, મિહતાજીને પૂછીએ. ને તે હા કહે તો તેનું ખાવાનું લઈ વહેંચી આઈએ. પણ પેહેલાં કંઈ પૂછપાછ તો કરીએ. આ શરીમાં ઘેરેઘેર પૂછતાં જઈએ કે કોઈનો પૈસો ખોવાયો છે.

ડાહી હાથની ઓખી હતી, પણ તેના સાથી તેવા નહોતા. તે શરીના કોઈ માણસનો પૈસો ક્યો નહીં. ત્યારે સૌએ કહ્યું, હવે

પૈસો લાવ, ખાવાનું લઈ ખાઈએ. ડાહી ખોલી, જરા ધીરજ રાખો, કાલસુધી વાટ જોઈએ. જેનો ગયો હશે તે કદાપિ પૂછતો પૂછતો આવશે. એ કોઈને ગમ્યું નહીં, ને લડવા લાગ્યાં. સૌ મળી તેના હાથમાંથી પૈસો ઝુંટવવા મંડ્યાં. એટલામાં એક જણે આવીને પૂછ્યું, તમે કેમ વડો છો ? એ છોડીને શાસાઈ કાયર કરે છે ? નાથાએ જવાબ દીધો એક પૈસો રસ્તામાંથી જડ્યો તે પોતે રાખે છે. અમે જોડે હતા તોપણ ભાગ નથી આપતી.

ડાહી ખોલી, જુઓ ભાઈ, હું કહું છું કે તે અમારો કોઈનો નથી. અમને રસ્તામાંથી જડ્યો માટે એ ખોનાર ધણી જડે અથવા એમ નક્કી જણાય કે તે નહીં જડે ત્યાંસુધી હું રાખું.

પેલે માણસે કહ્યું, તું ભલી છોડી છે. જેણે એ પૈસો મારો તો નથી ? યોગ વારપર હું એ રસ્તેથી જતો હતો તેવારે મેં એક પૈસો પાડ્યો હતો. તે નવો ને ચળકતો હતો, ને હજી એ જોડે તો ઓળખ્યું.

તેવોજ ડાહીએ મૂઠી ઉઘાડી પૈસો દેખાડ્યો. તેણે કહ્યું, એજ મારો. તે રાખી મેલ્યો એ બહુ સાફ કર્યું. જડ્યો માટે તમારો થઈ ગયો એમ નથી ; ને એનો ધણી મળે એવું ત્યાંસુધી લાગે, ત્યાંસુધી તમારાથી ખરચાય પણ નહીં. હું એ પૈસો મારો દીકરીને આપવાનો હતો, પણ હમણા રસ્તામાં એક નાનો છોકરો મળ્યો તે જૂએ રૂએ છે. તેની મા એવી માંદી છે કે ઉઘાતું નથી. એ પૈસાનું તેને ખાવાનું અપાવીશ. તારે જેવું હોય તો હીંડ, અહીં પાસે છે. જે પૈસો તને જડ્યો, તેથી એક જૂએ મરતો છોકરો સંતોષાશે. એથી તું બહુ રાજ થઈશ, નહીં છોડી ?

ડાહી ધણી હરખાઈને તેનો જોડ ચાલા.

પાઠ ૧૦૯. એક પૈસાની વાત.—ભાગ ૩.

પેલો છોકરો ઉમા હતો ત્યાં આવી તેના હાથમાં પૈસો મેલ્યો. એ ડાહીએ નાનો હતો. તે પૈસો લઈ ખુરા થયો નહીં, કેમકે પૈસાનું

શું કરવું એની તેને ખબર નહોતી. તેણે કહ્યું, હું ધણો થાકી ગયો છું, જૂલો પડ્યો છું, ને મને જૂખ લાગી છે.

પેલા માણસે ડાહીને કહ્યું, યેન, મારે ઉતાવળનું કામ છે, માટે હું જઈ છું. તું એને કંઈ ખાવાનું અપાવજે, ને કોઈ જોડે ઘેર પહોંચતો કરજે. આવડે નાનો છોકરો વગળેથી નહોં આપ્યો હોય, કંઈ આટલામાંનો જ હશે. ડાહીએ કહ્યું ઠીક. વળતી તે છોકરાને ચોટામાં તેડી ગઈ. ચાલતાં ચાલતાં ડાહીએ પૂછ્યું, તારું નામ શું? છોકરે જવાબ દીધો, કાશીઓ.

ડાહી—તારા બાપનું નામ શું?

કાશીઓ—મને ખબર નથી.

ડાહી—તારું ઘર ક્યાં છે?

કાશીઓ—(રોધને) ઝાંપાની પેલીમર આધે. મારી મા ખાટલે પડી છે. હું જૂખ્યો બહુ થયો છું, માટે ખાવાનું રોધવા નીકળ્યું. હોંડતાં હોંડતાં જૂલો પડ્યો.

ડાહી—તારો બાપ ક્યાં છે?

કાશીઓ—મારે બાપ નથી. મા ખાટલે પડી છે. મને ઘેર કોણું પહોંચાડશે? (એમ કહી રોવા લાગ્યો.)

ડાહી—રોના, બાપુ, રોના, મારે ઘેર ચાલ; મારા બાપા બહુ સારા છે તે તને તારી માકને મેલી આવશે. જો આ પૈસો કેવો સારો છે? પેલી નેમચંદની દુકાન આવી, ત્યાંથી એના સેવમમરા લઈશું તે તું ખાજે, ને મારા બાપા આવે ત્યાંસુધી ઘેર રહીને થક ખાજે.

ડાહીએ પોતાની ઓઢણીને છેડે આંસુ લોહી નાંખ્યાં, ને નેમચંદની દુકાનેથી પેલા પૈસાના સેવમમરા અપાવ્યા.

એ રીતે એક છોકરાએ દરાખ લઈ ગાંધીને એક પૈસો આપ્યો, તે ગાંધીએ પોતાના ગલ્લામાં નાખ્યો, ને પછી પેલા માણસને આપ્યો; તેણે રસ્તામાં પાડ્યો; તે ડાહીને જડ્યો; ડાહીએ તેના ધણીને પાછો આપ્યો; તે ધણીએ ગરીબ કાશીઆને આપ્યો,

પછી કાશીએ તેના નેમચંદની દુકાનેથી સેવમમરા લીધા, ને પૈસો નેમચંદના ગદ્દામાં પડ્યો. ડાહી કાશીઆને પોતાને ઘેર તેડી ગઈ, ને ખેસાડ્યો. સેવમમરા ખાધા, પાણીપાણી પીધું, ને થોડીવાર થાક ખાધો, એટલે ડાહીનો ખાપ ઘેર આવ્યો. તેણે સર્વ વાત જાણી ત્યારે તે કાશીઆને તેની માકને મૂકી આવ્યો.

પાઠ ૧૦૬. અટકવાળો જીવો.

અડપલો	* ડારો	ડખી	જૂની	ધુંબ
શંકડો	ધીર	ચૂરા	ચશ્મા	ખાડાળાં

દોહરો.

- એક અડપલો છોકરો, જીવો જેનું નામ ;
અતિરો કરતો અડપલાં, જાણીએ સે જે ઠગ. ૧
- કાગળ કાં લેખણ છરો, જે જે વસ્તુ જોય ;
ઝાલે જૂની અડપથી હીરાજેવી હોય. ૨
- નાના કહી માને નહીં, કહ્યું ન ધારે કાન ;
એને પણ દિન એકમાં સર્વ વળા ગઈ સાન. ૩
- એસો ચશ્માં ડાખલી મેલી એડીઆ માળ ;
અતિ આનંદે અડપલે, તે લાધાં તડકાળ. ૪
- ચશ્માં નાક ચડાવીઆં, ખાડાળાં તે ખૂબ ;
ડાખલી લાધી દેખવા, ધારીને પગ ધુંબ. ૫
- હાલું ન હતું હાંકણું, જ્યારે કાધું જોર ;
ઊઘડતાં તે ઊછળ્યું, કીધો શોર બકોર. ૬
- આપ્પા મોંઝિપર પડી, તેમાંથી તપખીર ;
ફાંફાં મારે ફાંકડો, ધારી ન રાક્યો ધીર. ૭

* ડારો એટલે ધમકી. † ધુંબ એટલે ધબ. ‡ ખાડાળાં એટલે ચપટાં.

ચરમાં નાંખ્યાં ચોકમાં, છીં છીં છીંકો પાય ;
 થાક્યો તે થૂ થૂ કરી, જીવો રોતો જાય. ૮
 ચોળે ત્યાં તો ચોગણો, આંખે અંધો થાય ;
 ડોસે દીકા દીકરો, ચરમાંના ચુરાય. ૯
 ડોસે ડારો દઈ કલું, હસતું ને યઈ હાણુ ;
 લાડકડા એ લાગનો, જીવા છું તું જાણુ. ૧૦
 ચરમાં તો વરમાં થયાં, ડાખે વાળ્યો ઘાટ ;
 જીવે ફરીને જીવતાં ધડ્યો ન એવો ઘાટ. ૧૧

૬૦ ૬૦ ૬૦

પાટ ૧૦૭. ઘડીઆલ.—ભાગ ૧.

મેહેતાજી — કેરાવ-
 જાલ, તમે ઘડીઆળ
 દીડી છે ? તે તમને જો-
 તાં આવડે છે ?

કેરાવજાલ—હા જી,
 અમદાવાદ ગયો ત્યારે
 જોઈ હતી. તેપર અં-
 એજી આંકડા ૧, ૨,
 ૩, ૪, એવા આરલગી
 માંડેલા હતા. તેમાં નાનો
 ને મોટો એવા બે કાંટા
 ફરતા હતા. નાનો કાંટો
 ફરતો ફરતો જો આંકડા-
 પર આવે, તેટલા કલાક
 વાગ્યા એમ કહેવાય.

મેહેતાજી—ઠીક, પણ
 તમે બધાએ કાંઈ ઘડી-
 આળ દીધું નહીં હોય,

મોટા આ પાસે ચિત્ર છે તેઉપરથી હું તમને જોતાં શીખવું છું. જુઓ, આ ચિત્રમાં બેવડી લાટીથી ડુંડાણું પાડવું છે તેના બરાબર સાઠ ભાગ કરી તેપર પાંચ પાંચ ને અંતરે, ૫, ૧૦, ૧૫ એવા સાઠલગી નાના આંકડા મારેલા છે. એ ભાગ જમણેથી ડાબા ગણાય છે. બધા ઘડીઆળમાં કાંઈ એવા આંકડા મારેલા હોતા નથી, પણ મોટા આંકડા બારસુધી લખેલા છે તેવા હોય છે. પાંચ ભાગે ૧, દરો ૨, પંદરે ૩, એવા મોટા આંકડા મારેલા છે. મથાળે બાર લખેલા છે, જોયા, હરીલાલ ? આ ચિત્રમાં એવિના બીજું કંઈ છે કે ?

હરીલાલ—બે કાંટા પાડેલા છે સાહેબ, તેમાં એક લાંબો છે ને એક ટુંકો છે.

મહેતાજી—લાંબો કાંટો એક કલાકમાં બધું ડુંડાણું ફરી વળે છે. જો સાઠઆગળ હોય તો એક ભાગ ચાલતાં એક મિનિટ લાગે, બે ચાલતાં બે મિનિટ લાગે, અને એ રીતે જોડેલા ભાગ ચાલે તેટલા મિનિટ જાણવા. જો ૨૦ આગળ હોય તો ૬૦ થી નીકળ્યાને એને ફેરલી મિનિટ થઈ, ફેરાવલાલ ?

ફેરાવલાલ—૨૦ મિનિટ.

મહેતાજી—બહુ સારું, એ લાંબા કાંટાને મિનિટ કાંટો કહે છે. હવે મિનિટ કાંટો સાઠથી નીકળીને પાછો તે જગ્યાએ આવે છે, તેટલામાં ટુંકો કાંટો નાના પાંચડાઉપર અથવા મોટા એકડાઉપર આવે છે, તેમજ લાંબો પાછો બીજી વાર ૬૦ થી નીકળીને ત્યાંનો ત્યાં આવે છે, એટલે ટુંકો કાંટો નાના ૧૦ અથવા મોટા બગડા ઉપર આવે છે.

હવે જોણે બેઉ કાંટા બપોરે બરાબર બારઉપર છે, તો એક કલાકમાં લાંબો કાંટો ફરીને બારઉપર પાછો આવશે, ને ટુંકો મોટા એક આગળ આવશે, ત્યારે આપણે કહીએ કે એક વાગ્યો. તેમજ ટુંકો કાંટો મોટા બોગડાઉપર હોય ને લાંબો બારઉપર હોય, તો ચાર વાગ્યા એમ કહેવાય. ટુંકા કાંટાને કલાક કાંટો કહે છે, કેમકે તેથી કલાક માલમ પડે છે.

પાઠ ૧૦૮. ઘડીઆલ.—ભાગ ૨.

કેરાવલાલ—પણ સહિય, તમે કહ્યું તે રીતે તો અપોરથી કલાક ગણાય છે, અને મધરાતથી નથા ગણાતા.

મેહેતાજી—મધરાતે એ બેઉ કાંટા ક્યાં આવે છે વાર ?

કેરાવલાલ—અપોરપછી બાર કલાકે મધરાત, ત્યારે ટુંકો કાંટો બારથી નીકળીને પાછો ફરીને બારપર આવશે, અને લાંબો પણ ત્યાં, એટલે બારપર આવશે, એટલે બેઉ કાંટા પાછા બારઉપર એકઠા થશે.

મેહેતાજી—ત્યારે મધરાતપછી ફરીને કલાક એક, બે, ત્રણ એ રીતે ગણાશે. સોવીરાસુધી એકી વારે ગણવાને ઠેકાણું બે વાર બાર ગણાય છે.

હરીલાલ—એમ ગણતાં તો ચાર બે વાર વાગશે. ત્યારે આપણે કેમ જાણીએ કે કયા ચાર ?

મેહેતાજી—દિવસ હોય તો દિવસના ચાર કહેવાય, અને રાત હોય તો રાતના ચાર.

કેરાવલાલ—પણ બરાબર ચાર ન વાગ્યા હોય ત્યારે ?

મેહેતાજી—અહુ સારો સવાલ પૂછ્યો. જો કલાક કાંટો મોટા બાર અને એકની વચ્ચે હોય ત્યારે આપણે જાણીએ તો બરા કે બાર વાગી ગયા છે, પણ એક નથી વાગ્યો ; પછી નક્કી કરવાને મિનિટ કાંટો જોવો ; જો તે નાના ૩૬ ઉપર હોય તો બારની ઉપર છત્રીશ મિનિટ થયા એમ જાણવું.

કલાકના સાઠ મિનિટ, ત્યારે પા કલાકના ૧૫, અને અરધાના ત્રીશ થાય, માટે જો મિનિટ કાંટો નાના ૧૫ એટલે મોટા ૩ ઉપર હોય, તો સવા ચાર વાગ્યા કહેવાય—જો ૩૦ અથવા મોટા ૬ આગળ હોય, તો સાડા ચાર થયા ; જો ૪૫ અથવા મોટા ૯ ઉપર હોય, તો પોણા પાંચ કહેવાય.

ઘડીઆળ જોતાં ઝટ માલમ પડશે કે ૧૨ થી ૩ સુધી આખા ડુંડાણનો પા ભાગ છે, ૧૨ થી ૬ સુધી અરધો ભાગ છે, માટે

મિનિટ ગણ્યાવગર ૩૪ જોતાં ખખર પડશે કે પા, અગ્રહો, કે પોણા કલાક કયો છે.

હવે એના ઉપર ખીજી જોટલી વધારે મિનિટ હોય, તે ગણીને કહેતી. કલાક કાંટો ચાર ને પાંચની વચ્ચે હોય અગ્રે મિનિટ કાંટો પાંચીસ મિનિટ પર હોય, તો સાદા ચાર ને પાંચ મિનિટ કહેવાય છે, આગીરા પર હોય તો સાદા ચાર ને દસ કહેવાય.

પાઠ ૧૦૯. ઋતુઓનું વર્ણન.

શીતળ પાનખર તંબોળ શાલ સરોવર
વનસ્પતિ વણતોલ મલાર ખેતીકાર ચાખડીઓ

ઓપાઈ.

- શિઆળે શીતળ વા વાય, પાનખરે ધર્મ પેદા થાય ;
પાકે ગોળ કપાસ કઠોળ, તેલ ધરે ચાવે તંબોળ. ૧
- ધરે શરીરે ડગલી શાલ, ફાટે ગરીબ તણા પગ ગાલ ;
ઘટે દિવસ ઘણી મોટી રાત, તનમાં જોર મજે ભક્તી ભાત. ૨
- ઉનાળે ઉંડાં જળ જાય, નદી સરોવર જળ સૂકાય ;
પામે વનસ્પતિ સૌ પાન, કેમુડાં રૂડાં ગુણવાન. ૩
- સાગ હોજ કુતારા બાગ, ખારા ચંદન પંખા લાગ ;
બોલે કોયલ મીઠા બોલ, તાપ પડે તે તો વણતોલ. ૪
- ઓમાસું તો ખામું ખૂબ, દીસે દુનિઆ ડૂબાડૂબ ;
લોકે ઉચારે રાગ મલાર, ખેતર વાવે ખેતીકાર. ૫
- ચંપા ચંબેલી જૂંઠું જાય, ફૂલ ગુલાબ ભલાં ફૂલાય ;
છત્રી ઓમાસે સુખમાઠ, ચાખડીઓ હીંચોળા ખાઠ. ૬

પાઠ ૧૧૦. લાવરી અને તેનાં બચ્ચાં.—ભાગ ૧.

લણુવું

નચિંત

ફોકટ

એક લાવરી ને ખેતરમાં રહેતી હતી તે ખેતર પાકું એટલે તેને ચિંતા થઈ ને મારા બચ્ચાંને પાંખો આપ્યાપેહેલાં ને ખેતરવાળો ખેતર કાપવાને આવશે તો કેમ થશે ? પછી તે રોજ ચારે આણવા જાય, ત્યારે બચ્ચાંને કહેતી જાય ને મારી પડવાડે કોઈ કાંઈ બોલે, તો તે સઘળું માળે આવું ત્યારે મને કહેવું, હો. એક દિવસ ખેતરનો ધણી ખેતરમાં આવીને પોતાના છોકરાને કહે કે હું જાણું છું કે આ ખેતર પાકું, હવે લણવું જોઈએ. માટે તુ કાલે સવારમાં જમને આપણા આડોશીપાડોશીને કહી આવજે કે લણવાસાર આવે. આ સઘળું તે બચ્ચાંએ મા ઘેર આવી એટલે તેને કહ્યું, અને બોલ્યાં કે મા, હવે તું જમને ઉતાવળી અહીંઆંથી બીજે ડેકાણે લઈ જા. મા બોલી બચ્ચાં, નચિંત રહો, કાંકે ખેતરના ધણીએ ખેતર લણવાનો બરોસો પાડોશીઉપર રાખ્યો છે, તેથી હું જાણું છું ને કાલે કાપણી થશે નહીં. બીજે દિવસે લાવરીએ જતી વખત બચ્ચાંને રોજની પેઠે કહી મેલ્યું હતું, તેઉપરથી તે ખેતરનો ધણી શું બોલે છે તે સાંભળવાને ટાંબીને રહ્યાં હતાં. એટલામાં તે ખેતરનો ધણી આવ્યો, અને જને બો લાવ્યાં હતાં તેની વાટ જોઈ રહ્યો, પણ કોઈ આવ્યું નહીં, અને તડકો પણ થયો. ત્યારે તે છોકરાને કહે, ચારે પાડોશીઉપર વિધાસ રાખવામાં કાંઈ માલ નથી, માટે હવે તું એવું કર કે આપણાં સગાં અને બાઈભાંડુને જમને કહી આવ કે તે સવારમાં વેહેલાં ઉઠીને ખેતરની લણણી કરવાને મદદ આવે. તે સાંભળીને બચ્ચાં ધણાં બીનાં, અને મા આવી એટલે તેમણે તે સમાચાર માને કહ્યા. ત્યારે તે બોલી, એવું છે તો તમે બીજોમાં, શામાટે ને સગાંની ચિંતા રાખીને તેમનાં કામમાં પડે એવું બનવું કઠણ, માટે એ પણ એનું કહ્યું ફોકટ જશે.

પાઠ ૧૧૧. લાવરી અને તેનાં બચ્ચાં.--ભાગ ૨.

ધારણા

એવી રીતે અમ્યાંને ધારણા દીધી, અને ચારો ચરવા જતી વખત તેમને કહી મૂક્યું કે હવે આજ એ એતરવાળો ને બોલે તે મન દધને સાંભળજો, અને હું આવું ત્યારે મને કહેજો. ત્રીજે દહાડે એતરનો ધણી ઘણી વારસુધી સગાંવહાલાંની વાટ જોઈને પેશી રહ્યો, પણ તે કોઈ આવ્યું નહીં. પછી તે છોકરાને કહે કે કાંઈ ચિંતા નહીં, બીમા, કાલે સવારે દાતરડાં ચારાં તૈયાર કરી મેલજો, આપણે આપણે હાથેજ કાપીશું. એ બપોર અમ્યાંએ માને કહી, એટલે તે બોલી, અમ્યાં, હવે આપણે અહીંઆં રહેવું નહીં, શામાટે કે કોઈ માણસ પોતાનું કામ પંડે કરવાને નીકળે તો તે ઘણુંકરીને પાર પાડે. પછી તેણે પોતાનાં અમ્યાં ત્યાંથી તરત કાઢીને ખીજે ડેકાણે મેઘ્યાં. ખીજે દહાડે એતરનો ધણી અને તેનાં છોકરો એ જણે આવીને એતરની કાપણી કરી.

એ વાતઉપરથી સમજવું કે કાંઈ કામ કરવું હોય તે જાતે કરવું. ખીજને ભરોસે રહીએ કે તે આવીને કરશે તો તેમાં કંઈ વળે નહીં; કહેવત છે કે “આપ મુઆ વિના સ્વર્ગે ન જવાય.” તેમજ વળી ખીજ કહેવત છે કે “મેથ સમાન જલ નહીં, બને આપ સમાન બલ નહીં.” એટલે ખીજું ગમે તેટલું પાણી એતરમાં રેડે પણ વરસાદથી જેવું પાકે તેવું કરાથી ન પાકે, તેમ આપણું કામ કરવામાં પણ પોતાનું બળ અથવા પોતાની નજર જેટલું કરે છે તેટલું ખીજઉપર ભરોસો રાખ્યાથી થતું નથી.

પાઠ ૧૧૨. કવિતાની રીત.--ભાગ ૧.

ગુરુ લઘુ હસ્વ દીર્ઘ
થડકવું અનુસ્વાર ગણ માત્રા

કવિતા બનાવનારે પ્રથમ ગુરુ અને લઘુ એવા બે અક્ષરના બેઢ છે, તે જાણવા જોઈએ,

હરેક અક્ષરમાં કોઈ પણ સ્વર હોય છે, તેમાં જે અક્ષરમાં હ્રસ્વ સ્વર હોય, તે લઘુ અક્ષર કહેવાય, અને જેમાં દીર્ઘ સ્વર હોય, તે ગુરુ અક્ષર કહેવાય; જેમકે ક, કિ, કુ, એ લઘુ અક્ષર છે, અને કા, કી, કૃ, કે, કૈ, કો, કૌ, એટલા ગુરુ અક્ષર છે. વળી જ્ઞેડાક્ષરથી પહેલો લઘુ અક્ષર હોય, પણ તે થડકીને ખોલાતો હોય, તો તે ગુરુ અક્ષર કહેવાય; જેમકે પત્ર, ધર્મ; એમાં પપો તથા ધધો ગુરુ અક્ષર ગણાય છે, પણ ગળ્યો, મળ્યો, એમાં ગગો તથા મમો ગુરુ ગણાતા નથી, કેમકે તે થડકીને ખોલાતા નથી.

જે અક્ષરઉપર અનુસ્વાર હોય, તે પણ ગુરુ કહેવાય છે. લઘુની એક માત્રા ને ગુરુની બે માત્રા ગણાય છે.

આઠ ગણવિધે. — ત્રણ ત્રણ અક્ષરની વાત એક એક અક્ષરમાં સમન્નવવાસાર ત્રણ ત્રણ અક્ષરોના આઠ ગણ ડરાવેલા છે. તેની વિગત; ત્રણ ગુરુ અક્ષર હોય, તે ગણને મ; પહેલો લઘુ ને પછી બે ગુરુ અક્ષર હોય તે ગણને ય; પહેલો ને છેલ્લો ગુરુ અને વચ્ચેમાં એક લઘુ હોય તે ગણને ર; પહેલા બે લઘુ ને છેલ્લો એક ગુરુ હોય તે ગણને સ; પહેલા બે ગુરુ ને છેલ્લો એક લઘુ હોય તે ગણને ત; પહેલો ને છેલ્લો લઘુ ને વચ્ચે એક ગુરુ હોય તે ગણને જ; પહેલાં-ગુરુ ને પછી બે લઘુ હોય તે ગણને ભ; અને ત્રણ લઘુ અક્ષર હોય તે ગણને ન કહેવો.

પાઠ ૧૧૩. કવિતાની રીત. — ભાગ ૨.

છંદવિધે.

છંદ બે પ્રકારના છે, માત્રામેળ તથા અક્ષરમેળ. દોહરા, છપ્પા, ને એવા બીજા માત્રામેળ છંદો છે, અને ભુલંગી, પ્રમાણિકા, વગેરે અક્ષરમેળ છંદો ઘણા છે.

ઓપાઈ.

પંદર માત્રાનું એક પદ એવાં ચાર પદ મળીને એક ઓપાઈ થાય છે, કેમકે ઓ એટલે ચાર, અને પાઈ એટલે પગ. ધિગજમાં

તો ક્રકત એટલુંજ જાણવું હોય છે, પણ અંવિષેની જાણવાની વાત બાકી ઘણી રહી જાય છે.

ચોપાઈના હરએક પદમાં છેલ્લા ગુરુ તથા લઘુ એવા બે અક્ષર હોય, અને તે ચરણમાં પ્રથમ લઘુ અક્ષર કરીને પછી તેની જોડે મ ગણુ લાવવો નહીં, તથા પ્રથમ બે માત્રાઓ પછી ય ગણુ લાવવો નહીં, તથા પ્રથમ લઘુ અને ગુરુ અક્ષર કરીને તેની જોડે સ ગણુ લાવવો નહીં, તેનું નામ ચોપાઈ કહેવાય છે.

પાઠ ૧૧૪. કવિતાની રીત.—ભાગ ૩.

એજ રીતે હરેક છંદનાં વિસ્તારથી લક્ષણ લખતાં ઘણું લંબાણ થાય, માટે ટુંકામાં લક્ષણ બતાવીએ છીએ.

દોહરાવિષે.

દોહરાનું પહેલું તથા ત્રીજું ચરણ તેર માત્રાનું, અને બીજું તથા ચોથું અગિઆર અગિઆર માત્રાનું હોય છે. પણ તેમાં સઘળા ચરણમાં અગિઆરમી માત્રા લઘુ હોય, અને આઠમી માત્રાએ લગાર વિસામો હોય, એટલે આઠમી ને નવમી માત્રા મળીને ગુરુ થતો ન હોય, અને હરેક ચરણ આરંભતાં પહેલો લઘુ અને પછી મ ગણુ આવતો ન હોય, તેમજ ચરણ આરંભતાં ત્રણ માત્રા પછી ત ગણુ આવતો ન હોય, તે દોહરા છંદ કહેવાય.

છપ્પાવિષે.

છપ્પાનાં છ પદ હોય છે, તેમાં અગિઆર ને તેર, એ રીતે ચોવીશ ચોવીશ માત્રાનાં ચાર પદ, અને પંદર ને તેર એ રીતે અઠાવીશ અઠાવીશ માત્રાનાં બે પદ હોય છે.

ચરણાકુળ છંદ.

એ છંદના ચાર ચરણો છે, અને હરેક ચરણમાં સોળ માત્રાઓ, તેમાં છેલ્લા બે અક્ષર ગુરુ હોય છે.

બુઝંગી છંદ.

ચાર ચાર ય ગણનાં ચાર ચાર ચરણ હોય, તે બુઝંગી છંદ કહેવાય. એજ રીતે વર્ણમેળ છંદનાં લક્ષણમાં કંઈ વિશેષ જાણવાનું બાકી રહી જતું નથી, જે માત્રામેળમાં બાકી ધણું રહી જાય છે.

પાઠ ૧૧૯. કવિતાની રીત.—ભાગ ૪.

વિશ્રામ

અનુપ્રાસ

પ્રમાણિકા છંદ.

એક લઘુ અને એક ગુરુ એજ રીતે આઠ અક્ષર હરેક ચરણમાં હોય, તે પ્રમાણિકા છંદ અથવા નગસ્વરપિણી છંદ પણ કહેવાય છે.

મનહર છંદવિષે.

હરેક ચરણમાં એકત્રીસ અક્ષર હોય, તો છેલ્લા ગુરુ અક્ષર આવે, અને બત્રીસ હોય, તો છેલ્લા બે લઘુ આવે તેમાં આઠ આઠ અક્ષરે કંઈક વિશ્રામ હોય, એવા ચાર ચરણને મનહર છંદ અથવા કવિત પણ કહેવાય છે.

ઘડિવિન્દ છંદવિષે.

હરેક ચરણમાં સાત બ ગણ તથા બે ગુરુ, એ રીતે ત્રેવીસ ત્રેવીસ અક્ષરનાં ચાર ચરણ હોય તે ઘડિવિન્દ છંદ કહેવાય.

કુંડગિઆ છંદ.

પ્રથમ એકા દોહરો કરીને, પછી તેના ચોથા ચરણને ફરીથી બાકીને તેઉપર તેર માત્રાનું એક ચરણ આવે, અને પછી પણ અગિઆર ને તેર માત્રાનાં ત્રણ ચરણ આવે, અને દોહરાના પહેલા ચરણના શબ્દો છેલ્લી વારે આવે, તે કુંડગિઆ કહેવાય.

ત્રિભંગી છંદ.

દસ, આઠ, આઠ, જે છ એ રીતે બત્રીસ માત્રાનું હરએક ચરણ હોય, અને તેમાં ત્રણ ત્રણ ટોકાણે અનુપ્રાસ એટલે મળતા ઉચ્ચારના અક્ષરો હોય, તે ત્રિભંગી છંદ કહેવાય.

પાઠ ૧૧૬. પરમેશ્વરનાં ને માણસના બનાવેલા

ઘાટ,

કૌવત

પરમેશ્વરજી સરજી શકે છે. એટલે કંઈ નહીં હોય તેમાંથી તે પેદા કરી શકે છે. માણસ તેમ કરી શકતો નથી, મૂળમાં કંઈ નહોતું, તોપણ વસ્તુમાત્ર પરમેશ્વરે સરજી. પૃથ્વી, ચંદ્ર, સૂરજ, તારા, ને બીજાં બધું પરમેશ્વરે સરજ્યું છે.

પરમેશ્વરે જે ચીજો મૂળથી સરજી મૂકી છે, તેને તરેહ તરેહથી ગોઠવીને તથા મેળવીને માણસ નવા નવા ઘાટ કરે છે. કપાસના છોડથી રૂ કાઢે, તેનું સૂતર કાંતે, સૂતરનાં લગડાં વણે, તે લગડાં દરજી શીવે ત્યારે તેનો અંગરખો થાય. પાઘડી રંગે છે એ રંગ ઝાડમાંથી કે જીવજાતમાંથી નીકળે છે. પણ અંગરખું કે પાઘડીનો જરાએ જરા ભાગ આગળ પૃથ્વીમાં હતો, માણસે તેને માત્ર ગોઠવ્યા છે.

તેમજ જીવોમાં આંડ લઈએ. ભોંયમાં ઉગેલી શેરડીને ઉખેડે છે. તેના કટકા કરીને પીલીને રસ કાઢે છે. એ રસને વાસણમાં ભરીને ગાળે છે, પછી ઉકાળે છે, ને ઉકળતાં જેમ જેમ ઉપર મેલ આવતો જાય છે તેમ કાઢી નાંખે છે. પછી તેને ધીમે આંચે રાખે છે, એટલે તેમાંનું પાણી બળી જાય છે ને બાકી રહે છે તે આંડ. એ રીતે ઉકળતાં બરાબર નથી આવડતું, ત્યારે ગોળ થાય છે. આપણે કહીએ છીએ કે આંડ કે ગોળ આદમીએ કીધો, પણ એ તો શેરડીમાં હતાંજ, તેમાં પાણી ને કૂચા મળેલા હતા તે માણસે કાઢી નાંખ્યા, ને મીઠી વસ્તુ રાખી. એપ્રમાણે જે જે વસ્તુ છે તે સર્વ પરમેશ્વરે પેદા કરી છે, ને તેમાં સઘળા ગુણ પણ તેણેજ મૂક્યા છે. આદમી તો ગોઠવે છે, મેળવે છે, અથવા ઘાટ કે રૂપ બદલે છે.

પાઠ ૧૧૭. સંપવિષે.

મંત્રી	ચપ્પ	મહી	આદિક
નૃપ	નિજ	ભાત	પ્રધાન

છપ્પો.

સંવત તેર ત્રેપન સાજ વિક્રમની ન્યારે,
 દિલી આલાઉદ્દીન તખ્તપર બેઠો ત્યારે,
 મંત્રી મલિક જપ્પ અમલ કરવા રુચિ જોડી,
 વિજ્ઞ દર્ઠ માર્યો શાહ, શાહજહાં ચપ્પ ફોડી ;
 પણ એક માસ દિન પંચ સુખ ભોગવી ભૂટી રીતે મુખ્યો,
 તજ સંપ નહીં સુખ સંપજે, જરૂર વિચારીને બુદ્ધિઓ.
 દિલી આદિક દેશ, યયા જગામાં નૃપ જે જે,
 જેણે ન સેવ્યો સંપ, મુખ્યા વળુ મોતે તે તે ;
 કોઈને કુંવરે હણ્યો, હણ્યો કોઈને નિજ ભાતે,
 કોઈ પ્રધાને હણ્યો, હણ્યો કોઈને પિતું માતે ;
 શુભ રીતે સંપ ન સેવતે, રાજ્ય રંક પીડાય છે,
 ધનથી સુખ કોઈ નથી ધારતું, સંપ થકી સુખ થાય છે.

ક૦ ૬૦ ૩૦

પાઠ ૧૧૮. તેજાનાનાં જ્ઞાન.—ભાગ ૧.

પુશ્પોદાર

જયકૃષ્ણ, જયવંતી, તજ, લવંગ, અને એવી બીજી જાણસોને
 તેજના કહે છે. એ બધાંનો સ્વાદ સારો તીખાશપર અને પુશ્પોદાર
 હોય છે. જે દેશમાં ઘણો તાપ પડે છે ત્યાં તેજના પાકે છે.
 અરિઆ ખંડમાં, તથા એની દક્ષિણે જે બેઠે છે તેમાં, તથા
 અમેરિકા ખંડના વેસ્ટ ઇન્ડિઆ નામે ટાપુઓમાં તેજનાનાં ઝાડ
 ઘણાં થાય છે.

જયકુળનાં ઝાડનાં પાંદડાં ખાસાં લીલાં હોય છે તેથી, અને એને કુળના ઝૂમખા ને ઝૂમખા થાય છે તેથી એ ધણુંજ શાભિતું દેખાય છે. પણ ભ્યારે કુળ પાકે છે, ત્યારે તેનું ઉપલું છોડું ફાટે છે. અને તેમાંથી ચળકતા લાલ રંગની છાલ મીંજઉપર વીંટાએલી નજરે પડે છે. એ લાલ છાલને જાવંત્રી કહે છે. ભ્યારે જાવંત્રીને તડકે સુકવે છે ત્યારે તેનો રાતો રંગ બદલાઇને પિળારાપર થાય છે. જે મીંજની આસપાસ એ જાવંત્રી થાય છે તેને જયકુળ કહે છે.

લવંગનું ઝાડ જમકુળે એટલે જમરખીના ઝાડનેવું મોટું થાય છે, પણ તેના કરતાં વધારે દેખાવડું છે, કેમકે એના પાંદડાં હંમેશા લીલાં ને લીલાં રહે છે, અને એનાં ફૂલ ગુલાબી રંગનાં ગુચ્છદાર હોય છે. એ ફૂલની ફળીઓ ખીડાએલી ને ખીડાએલી ચૂટી લે છે અને પછી તેને સુકવે છે ત્યારે તેને લવંગ કહે છે.

પાઠ ૧૧૯. તેજાનાનાં ઝાડ.—ભાગ ૨.

બાદીઆન

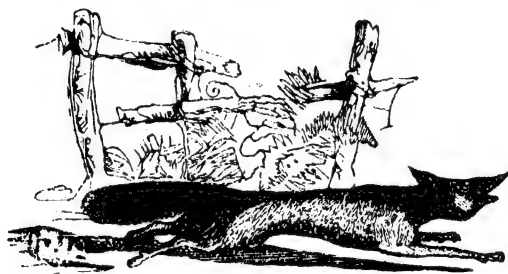
ભભકદાર

તજમાં જરા ગળપણ હોય છે. તજનું ઝાડ મોટું થાય છે, તેની છાલની તજ બને છે. સૌથી સારી તજ હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે લંકામાં નીપજે છે, અને તેની વાસ દોરને આવે છે એટલે ગમ્મ એવી વાડ હોય તે ભાગીને માહે પેમે છે અને ઝાડ ખાઈ જાય છે. મોટે ખેડૂતને ઘણી સંભાળ રાખવી પડે છે. તજના ઝાડનાં પાંદડાંનો રંગ બહુ ભભકદાર હોતો નથી. નવી કુંપળો નીકળે છે તે ગુલાબી રંગની હોય છે, ને તેની સ્ફરમ ઘણી સારી આવે છે. એની ડાળીઓ ત્રણ વરસની થાય છે એટલે છાલ ઉમેડી લે છે. છાલનાં ત્રણ પડ હોય છે, તેમાંનાં ઉપલાં બે તો કાઠો નાંખે છે અને માહેલું પડજ કામ લાગે છે. તેનો વાસ અને સ્વાદ બેઉ સારા હોય છે. એને સૂકવે છે ત્યારે લીલા રંગ જતા રહીને રાતો થાય છે, અને ગોળ બુંગળાં વળી જાય છે. તજનાં પાતરાંને તમાલપત્ર કહે છે,

વળી એક ખીજી જાતનો તેજનો થાય છે, તેને બાદીઆન કહે છે. એના આડને ધોળો મોર આવે છે. તેની સૂરમ બહુ મીઠી હોય છે. મોર ખરી જાય છે ત્યારે જંબુડા રંગના જીંડવા જેવું રહે છે, તે આડપરથી વીણી લઈને સૂકવે છે, ત્યારે તે કઠણ ને ઝાંખા લાલ રંગનાં થાય છે.

આ એને પાછલા પાઠપરથી માલમ પડે છે કે આડનાં જૂદાં જૂદાં અંગમાંથી જૂદો જૂદો તેજનો થાય છે. જાયફળ તે મીઠું છે, એને તેપરની છાલ તે જાવંત્રી છે. આડનું ખીલ્યાવગરનું ફૂલ તે લવંગ, એને છાલ તે તજ છે. તેમજ જીંડવાનાં બાદીઆન થાય છે.

પાટ ૧૨૦. લોકડો.—ભાગ ૧.

છટકીજવું શિકારી આણીદાર

લોકડીને ફતરાની ગોડે ચાર પગ હોય છે. એ બધા દેશોમાં હોય છે. એનો રંગ ભૂરો ને મોં ભૂંગળી જેવું હોય છે. એના કાન આણીદાર હોય છે. તેની પૂછડી મીઠી, ને તેપર વાળનો બારો હોય છે, તે વાળમાં ધોળી છાંટ હોય છે. તેનું રહેવાનું ઠેકાણું કોતર કે ખોલ હોય છે, ને કેટલાક પથરાની નીચે આ બાદીને રહે છે. તે સંધ્યાકાળ પેહેલાં ઝાતું બહાર નીકળતી નથી, પણ આખી રાત તો

તેની જ. એતરમાં જઈને દાણા ખાય; નાનાં જનાવર, ઉંદર, કોલ, પૂકડા, ચકલી, ખીસકોલી, આમાચેણ, સસલાં, અને પંખી, એ એનો શિકાર છે. તેને કૂળ બહુ ભાવે છે. તે કૂતરાની પેઠે સસલા પાછળ પડીને તેમને પકડે છે. લોકડી કૂકડાનો બહુ શિકાર કરે છે, ને લાગ આવે તો એનાં બચ્ચાંને પણ લઈ જાય છે. વળી બગાડ કરનારાં જનાવરોનો નારા કરે છે. એનો શિકાર કરવાને જો કોઈ એની પાછળ પડે તો એ બહુ દોડે છે. લોકડીની પાછળ કોઈ શિકારી લાગ્યો હોય તો તેના હાથમાંથી છટકી જવામાં, તથા કાંઈ જનાવરોનો શિકાર કરવામાં તે ઘણી ખબરદાર, તેથી લોકોમાં એની પકાઈનાં ઘણાં વખાણુ થાય છે. એમ કહેવાય છે કે લોકડીના જેવું ખીજું કોઈ જનાવર ખંધું નથી.

પાઠ ૧૨૧. લોકડી.—ભાગ ૨.

લોકડીની પકાઈની વાતો ઘણીએક છે તેમાંની એક નીચે લખી છે.

એક સાહેબ શિકાર કરવા ગયો હતો, ત્યાં તેણે એક લોકડી દીડી તેની પાછળ કૂતરાને લઈને દોડ્યો, પણ તે એક ડુંગરની કઢણના કોરે આવે, ને ત્યાંથી ક્યાં જતી રહે તે કાંઈ માલમ પડે નહી. એ રીત ઘણી વખત થયું. વળી તેની પાછળ કૂતરા દોડ્યા દોડ્યા જોરભેર ધસ્યા જાય, તે પેલા કઢણની કોરઆગળ નીચે સેંકડો હાથ ઉંડી ખો હતી તેમાં પડી મરી જતા તેથી પાછા આવતા નહીં, ને પેલી લોકડી તો વળી નજરે પડતી ત્યારે પેલા સાહેબે વિચાર્યું કે એ શું હશે, કૂતરા ફરીને આવતા નથી ને આ પાછી આવે છે.

છેલ્લે તેણે ત્યાં જઈને જોયું તો તે કઢણતળે તે લોકડીની ખોલ દીડી. તે કઢણમાં એક વેલો ઉગેલો તે ખોલસુધી નીચે ઉતરેલો હતો. તે ઝાલીને લોકડી નીચે ઉતરી પડે, ને ન્યારે ઉપર આવવું હોય ત્યારે તે વેલો ઝાલીને ચડી આવે. તે જોઈને તે સાહેબે પેલો

વેલો કાપી નાંખ્યો. પછી લોંકડી વેલો ઝાલી નીચે ઉતરવા ગઈ, એટલે તે વેલો હાથમાં ન આપ્યાથી પેલી ખોમાં જ્યાં કૂતરા પડીને મુઆ હતા તેમાં પડીને મરી ગઈ. લોંકડી ગમે તેવી પક્ષ હોય તોપણ કાળા માથાના માનવીઆગળ તેનું કશું ચાલે નહીં.

પાઠ ૧૨૨. મહાસાગર.

કાંઠો હિંદી આટલાંટિક પાસિફિક
રોકડું મહાસાગર સાગર

પૃથ્વીઉપર પાણી ઘણું ડેકાણું છે, અને તે એના ગોળાને આરે મેર વીંટી વળેલું છે. એ સર્વે પાણીવાળી જગ્યાને સાગર, સમુદ્ર, કે દરીઆ કહે છે. દરીઆની છોજો જે ડેકાણું ભોંયની કોરસાથે અથગય છે, તે કોરને કિનારો કે કાંઠો કહે છે. એ કાંઠો છોડીને દરીઆ કદી વધતો નથી, ને જો તે વધે તો આખી પૃથ્વી ડૂબી જાય, ને સર્વે દેશમાં જળ જળ થઈ રહે.

દરીઆનું પાણી ખાઈ છે. ખાવાની જાણસીમાં મીઠું નાંખે છે તે દરીઆના પાણીથી થાય છે, પણ એ પાણી પીવાજન્ય નથી.

આપણને પીવામાટે તો મીઠું પાણી પરમેશ્વરે વરસાદ, નદી, તળાવ ને કૂવામાં આપેલું હોય છે.

પોણાક ભાગની પૃથ્વીઉપર દરીઆનું પાણી પથરાયેલું છે.

પાણીના મોટા ભાગનું નામ મહાસાગર પાડ્યું છે. એવા મહાસાગર પાંચ છે. તેમનાં નામ, હિંદી, પાસિફિક, આટલાંટિક, ઉત્તર, ને દક્ષિણ મહાસાગર. આ સૌ મહાસાગરમાં પાસિફિક મોટામાં મોટો છે. એણે પૃથ્વીનાં અર્ધાંક ગોળાની જગ્યા રાકી છે. મહાસાગરથી, નાના હોય તેને સાગર કહેવાની રીત રાખી છે.

પાઠ ૧૨૩. દરીઆમાંહેના ચમત્કાર.

ખોલું વમળ વેટોળીઓ કંઠાળ
રાંખલા ભરતી ઓટ

દરીઆમાં ઘણા ચમત્કાર રહેલા છે. એમાં પરવાળાના ત્રીણા જીવડ થાય છે, તે પોતાને રહેવાને સાર મધપુડાનાં જ્યાં ધર બાંધે છે. તેના પછી વધી વધીને ધીમે ધીમે મોટા મોટા ડુંગર ને બેટ થઈ જાય છે. તેની ઉપર પછી માણસ આવીને વસે છે. દરીઆમાં એવા નવા બેટ હાલ ઘણા પેદા થાય છે. મધપુડાના ખોખાજીવી વાદળી તામે જે જાણસ થાય છે, તે પણ એક જાતના કીડા કૂરે છે. તે જીવડ પણ દરીઆમાં રહે છે. દરીઆમાં ફેટલેકડેકાણે પાણીના ભમરા એટલે વમળ થાય છે. વળી વંટોળીઆના જોરથી થએલા પાણીના થાંભલા દેખાય છે, અને એવા એવા ઘણા ચમત્કાર દી-ઠામાં આવે છે.

દરીઆનું પાણી ધરતીભણી ચડતું ચડતું ફેટલી વારલગણ આવે છે. પછી તે બધું ઉતરતું જાય છે. એવું રોજ બે વાર થાય છે. એને ભરતી ઓટ કહે છે. જે દેરા દરીઆને કાઠિ હોય છે, તેને કંઠાળ કહે છે. દરીઆ કાઠિ રાંખલા ને છીપો પડેલાં જણાય છે. તેમાં જીવડા રહે છે. એ એમનાં રહેવાનાં ધર સમજવાં. એ રાંખલા ને છીપો દરીઆને તળીએથી છોળોને જોરે ઘસડાઈને કાઠે આવે છે. વળી દરીઆમાં એવી પણ છીપો પાકે છે કે તે ચીરે છે ત્યારે તેમાંથી મોતી નીકળે છે, પણ દરીઆમાં બધે એવી છીપો થતી નથી. કોઈ કોઈ ડેકાણે જ નીકળે છે.

પાઠ ૧૨૪. ઘર.

ડેરા તંબુ બાંડ વેહેવાંરીઓ
દીવાનખાનું અનુકુલ

ફેટલાએક વગડાના લોકોને ઘર હોતાં નથી. તેઓ આંડતળે કે કોતરમાં રહે છે. એથી ઓછા જંગલી લોક આડની ડાળીઓની

હુંપડી કરે છે. ડાળીઓને એક એકપર ઢાળે છે, છાપરાસર ખું કરે છે, ને તેમાં રહે છે. કેટલાએક ટાઢના દેશોમાં જંગલી લોક ભોંયમાં ખાડા ખોદી તેમાં રહે છે. એ ખાડા જનાવરને રહેવા લાયક હોય છે, માણસને રહેવાનેગ કહેવાય નહીં. કેટલાક લોક પોતાનાં ઢોર અકરાં, ઘેરાં, તથા તેમની પેદાસપર જીવે છે. તેઓ એકની એક જગ્યામાં રહેતા નથી, પણ જ્યાં ઘાસ ચારો મળે ત્યાં ફરતાં ફરે છે. એક ઠેકાણે ઘાસ ચારો ખૂટ્યો, કે બીજે ઠેકાણે જાય છે, માટે માઠી, ચૂનો, લાકડાં કે પથરાનાં ઘર બાંધી રહેવું તેમને અનુકુળ પડતું નથી, કેમકે એવાં ઘર પોતાની સાથે જ્યાં જાય ત્યાં લઈ જવાય નહીં. એવા લોક ડેરા તંબુમાં રહે છે. તે લુગડાના થાય છે. તેને જડા મજબુત વાંસના ટેકાવતી ઉભા કરે છે, ને આસપાસ લાકડાની ખુંટીઓ દાઢી તેની જોડે બાંધી લે છે.

પણ ધણીજ નવાઈ જોવાં ઘર કેટલાએક ચીનના લોકના છે. ચીન દેશના મોટાં મોટાં બારાંમાં લાખો માણસ મોટી હોડીઓપર ઘર બાંધી રહે છે, ત્યાં એવાં હજારો ધર પાણીમાં તરતાં રહે છે.

જે દેશમાંના લોક વિદ્યા અન કળામાં હુશયાર હોય ત્યાંજ સારાં ઘર બંધાય છે, કેમકે સારાં ઘર બાંધવાં એ અઘરું કામ છે. મોટાં ને સારાં ઘર બાંધવામાં ઘણા પૈસા જોઈએ છીએ, માટે ગરીબ દેશમાં સારાં ઘર બંધાતાં નથી.

પાઠ ૧૨૬. છાપવાની કલા.

કળા યંત્ર પ્રતિ મુદ્રાછાપ શિળાછાપ

પુસ્તકો છાપવાની કળા માલમ પડ્યાને સુમારે ચારસેં વરસ થયા છે. એ કળા પ્રથમ વિલાયતમાં નીકળી. હાલ આપણા મુલકમાં છાપલ છીદડી છાપવાને છાપા જેવાં લાકડાનાં બીબાં રાખે છે, તેવાં અસલ લાકડાનાં બીબાંમાં અક્ષર કોતરીને તેપર સાઈ ચોપડી ફાગળ દાખતા, તેથી ચોપડીઓ છપાતી; પણ તે ઘણાં ખેડોળ અને

બારે થતાં, અને તેવતી જે પુસ્તક છપાતાં તે પણ કાળાં ને તરેહવાર થતાં. એ ચોપડીઓ આપણે તો જોવી ગમે નહીં, પણ તે દહાડાના લોક તો તે જોઈને ઘણા રાજી થતા.

પણ થોડા દિવસમાં એ કળાનો સુધારો થયો. લાકડાનાં બીબાંને બદલે ધાતુનાં બીબાં બનાવ્યાં, અને તે ઝીણાં, સારાં, ને શોભતાં કર્યાં, તેથી સારાં પુસ્તક છપાવા લાગ્યાં.

એક એક અક્ષરનું એક એક બીજું હોય છે, તેમાંથી લઈને જે શબ્દ ગોઠવવો હોય, તે ગોઠવે. એવા શબ્દોની હારો ગોઠવી તેપર શાઈ ફેરવીને કોરો કાગળ દાખે કે અક્ષર છપાઈ રહે. એવી રીતે છાપેલ કાગળનાં પાનાં પાડીને એકઠાં બાંધે, ત્યારે તેનું પુસ્તક થાય.

જેમ જેમ છાપવાની કળામાં વધારો થતો ગયો, તેમ તેમ તેને સાઈ જે કાગળ જોઈએ તે પણ સારા ઉંચા કરતા ગયા, કેમકે પેહેલાં જે કાગળ વાપરતા તે બહુ જડા ને નમ્બરા હતા.

ન્યાં પુસ્તક વગેરે છપાય છે તે છાપવાનું કહેવાય છે. છાપવાના સંસ્કારી એકદમ એક લખેલા કાગળની બે ત્રણ હજાર કે જોઈએ તેટલી નકલ થાય છે; અને એક ચોપડી લખતાં જેટલી વાર લાગે તેટલી વારમાં તો તેની હજારો ચોપડીઓ તે યંત્રથી તૈયાર થાય. એ યંત્ર એવી ઝડપથી ચાલે છે કે જે પુસ્તકની એક પ્રત ઉતારી સેતાં છ મહિના લાગે તેજ પુસ્તકની દસ હજાર પ્રત છ દહાડામાં છપાઈ શકે છે.

ધાતુનાં બીબાંથી છપાય છે તેને બીબાં કે મુદ્રાછાપ કહે છે, પણ બીજી એક હિકમત પથરાથી છાપવાની છે તેને શિળાછાપ અટલે પથરાછાપ કહે છે.

પાઠ ૧૨૬.—પ્રભુનાં કૃત્ય.

શ્રેષ્ઠ

કૃત્ય

નિર્જીવ

આ દુનિઆમાં જોડલી ચીજો આપણે જોઈએ છીએ તેના ત્રણ વર્ગ ગણાય છે. એક તો જેને જીવ છે ને જે જ્યાં ગમે ત્યાં ફરે હરે છે, તેને પ્રાણી કહે છે. તે શ્વાસ લે છે, ખાય છે, ને પીએ છે. પ્રાણીમાં પણ ધણી જાત છે, તેમાંનાં કેટલાંક પ્રાણીમાં રહે છે. માણસ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે.

શ્વાસ, ખાડ, વેલા વગેરે જે ભોંયમાં ઉગે છે, ને ચોંટી રહે છે, તેને વનસ્પતિ કહે છે. તે જ્યારે કરમાય કે સુકાય છે, ને વધતાં નથી, ત્યારે તેને મુએલાં ખાડ કહે છે. વનસ્પતિ પ્રાણીની ગોડ એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જઈ શકે નહીં, ને જે ડોકાણે ઉગ્યાં હોય, તેથી તે ડોકાણે જ રહે. જનાવરની પેઠે ખાડને કાંઈ વેદના કે પીડા થાય છે કે નહીં તે કંઈ જણાતું નથી.

પથ્થર, પ્રાણી વગેરે જે જે પદાર્થમાં મુદ્દલ જીવ નથી, તે ત્રીજા વર્ગમાં ગણાય છે. એને પદાર્થ કહે છે. તે જ્યાં પડ્યા હોય ત્યાંથી પોતાની મેળે ખસતા નથી, તેમ તે વધતાએ નથી. માણસ તો પથ્થરના, માટીના, કે લાકડાના ઘોડા, હાથી વગેરે ધણી રમતને વાસ્તે કરી શકે છે, પણ તેમાં તેનાથી જીવ મૂકાતો નથી; તેથી તે કાંઈ ખરેખર પાતળા ઘોડા હાથીની પેઠે હાલી કે ચાલી શકતાં નથી. એ નિર્જીવ છે.

પાઠ ૧૨૭. ટંટો પતાવનાર.—ભાગ ૧.

અંગડો

પરીક્ષા

પંચ

અમદાવાદમાં એક સમે છોડીઓની મોટી પરીક્ષા થઈ, તે વખતે અખરદાર ને ડાહી છોડીઓને સારાં સારાં ઈનામ મળ્યાં. ઈનામ લઈને ઘેર જતાં રસ્તે કેટલીએક છોડીઓ વચ્ચે તકરાર ચાલી. એક બોલી મને સારું ઈનામ મળ્યું. બીજી બોલી, ના, મારી ઓપડી સારી

છે. એ ઝગડો પતાવવાને સૌ છોડીઆ આટલે ખેઠી, ત્યાં પંચમાં એમ ઠણું કે રાધાની ઈનામની ચોપડી સૌકરતાં સરસ છે. એ ડરાવથી ફેટલાએક છોડીઆનાં મન નારાજ થયાં. કોઈ કહે કે, શું, એના કરતાં હું આછા જવાબ દઉં છું? લલિતા કહે આવોની, મારી જોડે એ રાધા પરીક્ષા તો આપે? જુઓ ખેનો, પહેલો નંબર ઘણીવાર કોનો હોય છે, એનો કે મારો? સાહે કોણ વાંચે છે? પાર્વતી નામે એક આગશુ છોડી હતી, તે બોલી, ખેન, એ ચોપડી તો તને આપવી ઘટતી હતી. એક ઠાવકી છોડી રેવા હતી તે બોલી, હું તો મારે ખરે દશે તે કહેવાની; હા, લલિતા રાધાકરતાં હુશયાર તો ખરી, પણ એના જેવી ડાહી ને ઠાવકી નહીં. લલિતાનો તો બહુએ વાર વાંક પડે છે, ઘણીએ વાર મેહેતાજીને એની કુર્યાદ જાય છે, પણ રાધાને કોઈ દહાડો કરો ગુનો કરતાં કે મસ્તી કરતાં જોઈ નથી. એ ચોપડી કોઈ જોડે ટેરો કરતી નથી. કોઈછેડે કે દુઃખ દે, તો પણ સાંખી રહે. કોઈ દહાડો જેને જૂઠું તો બોલવુંજ નહીં. મેહેતાજીએ ઈનામ આપતી વખતે કહ્યુંજ તો કે તારી અખરદારી ને ભલમનસાધને માટે તને સૌથી સારીને મોટી ચોપડી આપી છે.

પાઠ ૧૨૮. ટંટો પતાવનાર.—ભાગ ૨.

ઉપરાય

એ સાંભળીને પાર્વતી બોલી, હા રેવા તને રાધાનું બહુ લાગે છે. રાધા બધી વાતે ડાહી છે, પણ તે નિરાજમાંજ. એ સૌ મેહેતાજીને દેખાડવાને ને તેનાં વહાલાં થવાને. નિરાજ બહાર નીકળીએ એટલે તો સૌએ સરખાં. રેવા બોલી, અલી, જરા વિચારીને તો બોલ. છેકજ જૂઠું? કહે, કયે દહાડે એણે રસ્તામાં ખોટું કામ કીધું? ખોટું બોલતાં જરાએ લાજતી નથી? રેવા એની મેનપણીનું ઉપરાયું એનીને વધારે બોલત તો ખરી, પણ એટલામાં રાધાએ આવીને વારી, અને તેના મોઢાપર હાથ મૂકી બોલતી બંધ પાડીને પોતાની ચોપડી લલિતાના હાથમાં આપી અને તેની પોતે લઈ દોડી ગઈ.

બધી છોડીઓ જોઈ રહીને ચુપાચુપ થઈ ગઈ. લલિતા અને પાર્વતી તો ઝંખવાણાંજ પડી ગયાં. રેવા બોલી, લો જુઓ, તમારામાં કોઈ શધાના જેવું છે? હવે કરાનો વાંધો રહ્યો? તમે કોઈ એવું કરો? સૌ બોલી ઉઠ્યાં, ધન છે બાવા એને! એનાં જેવાં થોડાંજ છોકરાં હશે. લલિતાના મન પર એથી ઘણાંજ અસર થઈ. તે દહાડી તોણે પોતાની સઘળી ભુંડી ચાક છોડી દીધી. ત્યારપછી નિરાળમાં કુટુંબી દેટા ઓછા થઈ ગયા, અને મહેતાજીપાસે ઝાઝી કૃપાદ જાય નહીં. એનું કારણ મહેતાજીએ પૂછ્યું, ત્યારે લલિતાએ ઉપલી બધી વાત માંડીને કહી.

પાઠ ૧૨૨. મંજવાલુ ઘર.

સંધિવા સલેખમા વીનું

કાદવવાળી જગ્યાપાસે એક ઘર હતું તેનું બૌંયતળીઉં એટલું તો નીચું કે વરસાદમાં તેના રસોડામાં તસુ તસુ પાણી થઈ જાય. એવા ઘરમાં બાઈ પોતાના કુટુંબસુદાં રહે. તેને મળવાને એક દહાડો એક તેની બેનપણી પરગામથી આવી. તેણે ખપ્પર અંતર પૂછી ત્યારે તે બોલી, અરે બેન, શી વાત કહું, આ ઘરજ અમને સેહેતું નથી. જે વારથી અમે રહેવા આવીયાં છીએ તે વારથી વૈદનો પગ તો અમારા ઘરમાંથી નીકળતોજ નથી. આ છોકરાના બાપને સંધિવા થયો છે, અને તેથી તેનું બધું શરીર રહી જશે એવો ભો લાગે છે. મને તો રોજ સલેખમા થાય છે, અને બંને છોકરાંની તો શી અવસ્થા કહું! એમનાં ગળાં તો ઓમાસુ બેડું કે સૂજે છે. વળી ગયા કાર્તિકમાં તો અમે બધાં તાવે માદાં પડ્યાં હતાં તેથી બે છોકરાં ને એક આકર મરી ગયો. બાઈ, અમારા દહાડા વાંકા છે; અમને ગ્રહપીડા નડે છે.

આ બધું સાંભળીને પેલી બેનપણી કહેવા લાગી, મારી બાઈ, એમાં દહાડા વાંકા શેના? તમે જાતેજ સમજતાં નથી જે આવા

ધરમાં રહીને તે કોણ સુખી થાય ? તમે દેખતાં નથી કે કને તો ક્રી-
ચડની જગ્યા છે ? હું તો જાણું છું કે તમે અહીં રહેશો તો કદીએ
સુખી રહેવાનાં નથી.

પેલી ધરવાળી બોલી, જો તમને એમજ લાગે છે, તો હું કલિની
કલિ આ ધરમાંથી નીકળું, પણ બાઈ, જ્યાં જઈશું ત્યાં નસીબ તો
એ ડગલાં આગળનું આગળ. તેની બેનપણીએ કહ્યું, એ તો ખરું,
પણ દેખતી આંખમાં ધૂળ કોણ નાખવા દે, બાઈ ? આપણા પર
જ્યારે દુઃખ પડે ત્યારે તે ટાળવાનો ઉપાય કરવો, કેમકે પરમેશ્વરે આ-
પણને અકલ આપી છે. એવી ઘણી રીતે વીનવીને સમજાવી, ત્યારે
તે બાઈ ત્યાંથી નીકળી બીજા સારા ધરમાં રહેવા ગઈ, એટલે તેના
વરનો સંધિવા મટ્યો, અને તે ને તેનાં છોકરાં સૌ સુખી થયાં.

પાઠ ૧૩૦. ગુજરાત.—ભાગ ૧.

નામિએ

ગુજરાત પ્રાંતની પૂર્વ દિશાએ માળવા પ્રાંત તથા પ્લાનદેશ છે ;
ઉત્તર દિશાએ રજપૂતસ્થાન પ્રાંત, કચ્છની ખાડી, નેરણ છે ; પશ્ચિમે
દરિયો આવ્યો છે ; અને દક્ષિણમાં દરિયો તથા કોકણ છે. ગુજરાત
પ્રાંતની ઉત્તર દક્ષિણ લંબાઈ ૩૨૦ મૈલની ગણાય છે, તથા પૂર્વ
પશ્ચિમ પોહોળાઈ સરેરાશ ૩૬૦ મૈલની લેખાય છે, ગુજરાતની આ-
થમણી દિશામાં જ કકડાને ત્રણ દિશાએ દરિયો ફરી વળ્યો છે, તેને
કાઠિઆવાડ કહે છે.

ગુજરાતમાં નામિઆ પહાડ પાવાગઢ, ગિરનાર, શેત્રુંજી વગેરે છે.
પાવાગઢને ચાંપાનેર કરીને અસલ એક મોટું શહેર હતું, પણ હમ-
ણા તો ત્યાં થોડીજ વસ્તી છે. ગિરનારપાસે જીનાગઢ નામે શહેર છે.
શેત્રુંજીપાસે પાલીતાણા નામે ગામ છે. પાલીતાણાના કુંગરઉપર જૈન
ધર્મી એટલે આવકનાં મોટાં મોટાં રણિઆમણાં દેરાં છે.

મોટી મોટી નદીઓ નર્મદા, તાપી, મહી, સાવરમતી, ને ભાદર
છે. એવિના બીજી નાની છે. એ નદીઓમાંની પેહલી ચાર ખ-

ખાતના અખાતને જહને મળે છે. ગુજરાતમાં ફેરલેક ડેકાણે પાણીની ધણી તંગાસ છે. મહીની ઉત્તરમાં આગળ જતાં રેતાળ ભોંય આવે છે, ત્યાં એંશી એંશી સો સો હાથ ઉંડા ફૂવા ખાદીએ તેજ પાણી નીકળે.

એ દેરાની ધણીખરી જમીન રેતાળ છે. ઘઉં, બાજરી, જીર, ડાંગર, કોદરા, બેંદી, બાવડો, તથા કઢોળમાં ચણા, તુવર, મગ, અડદ, એ સર્વે નીપજે છે. કમાસ પણ ભર્યતરફ તથા કાઠિઆવાડમાં થાય છે. કાઠિઆવાડી ઘોડા પંકાય છે; તેમજ કડી પરગણાના બળદ પણ સરસ ગણાય છે.

પાઠ ૧૩૧. ગુજરાત.—ભાગ ૨.

શોભાયમાન ધિત્રોકો છલો સંસ્થાન
ધામ ધાવણી રેસીડેટ

આગળ અમદાવાદ ગુજરાતની ગાદી ગણાતું હતું. તાપીને ડાબે કાંઠે સુરત શહેર છે. ત્યાં થોડાં વરસપર ધણો વેપાર ચાલતો હતો. ભર્ય શહેર જૂનું છે, ને નર્મદા કાંઠે એક લેંચી ટેકરીપર વેગળેથી શોભાયમાન દેખાય છે. વડોદરે ગાયકવાડ સરકારની રાજધાની છે. કાઠિઆવાડ પ્રાંતમાં જુનાગઢ, નવાનગર, ને ભાવનગર, એ ત્રણ મોટાં સંસ્થાન છે. એવિના ખીલે તાનાં સંસ્થાન ધણાંજ છે. દારકા હિંદુ લોકની જતાનું મોટું ધામ કહેવાય છે. ડાબર. રામલાલ, અંબાજી, ને બહુચરાજી. એ ડેકાણે ગુજરાતમાના ધણા સંધ જાતાએ જાય છે.

અમદાવાદથી ઝિગમણી દિશાએ આશરે ૨૦ ગાઉપર કપડવંજ કરીને સાઈં ગામ છે, ત્યાં મોટા મોટા સાહુકાર વસે છે, ને જે સાબુ તથા કાચ ત્યાં થાય છે, તે ઘણે ડેકાણે જાય છે. કપડવંજથી પાંચ ગાઉપર લસુંદરા કરીને નાનું ગામ છે, ત્યાં ઉના પાણીના કુંડ છે. બીજી એવો એક મોટો કુંડ સુરતથી ૩૦ ગાઉપર દેવકીઉનાઈ કરીને છે.

ગુજરાતમાં ફેટલોક મુલક ગાયકવાડ સરકારનો છે. વડોદરામાં અંગ્રેજ સરકારની તરફથી એક રેસાઉટ કરીને અધિકારી છાતણી રાખીને રહે છે. એ સવાય ખીજાં સંસ્થાન છે તેનાં પાંચ ભાગ પાડ્યા છે, તેને ઇલાકા કહે છે. તેનાં નામ, મહીકાંઠો, રેવકાંઠો, પાલણપુર, કાઠિઆવાડ, ને સુરત. અંગ્રેજ સરકારનો જેટલો મુલક છે તેના ચાર જુલ્લા બાંધ્યા છે; તેનાં નામ, અમદાવાદ, ખેડા, ભરૂચ, ને સુરત. ફેટલીએક મુદતસુધી ભરૂચ સુરત જુલ્લાના પેટામાં ગણાતું હતું. અંગ્રાતનું સંસ્થાન જૂદું છે, ત્યાં નવાખાનું રાજ છે.

પાઠ ૧૩૨. કાચ.—ભાગ ૧.

વાઝોદું

કાચ ખનાવાની હિકમત ઘણી અજબ રીતે સૂઝી છે. એવું કહે છે કે અસલના વારામાં કોઈ વેપારીનાં વહાણુ વાવાઝોટાથી અરિઆ અંદમાંહેલા તુર્કસ્તાન દેશના સિરિઆ પ્રાંતમાં કાંઠાતરફ ધસડાઈ ગયાં. તેમણે કાંઠ ઉતરીને ત્યાં ઉગેલાં ઝાડવાંનાં લાકડાં એકઠાં કરી તાપણી સળગાવી તાપવા બેઠા. ફેટલીક વારે એવું થયું કે કિનારાપરની રેતી તાપથી આગળીને પેલા ઝાડની રાખસાથે મળી ગઈ, તેથી કાચ જેવા પદાર્થનો ગઠ્ઠો બંધાયો. એ જોઈને પેલા વેપારીઆને કાચ ખનાવવાની જીજ્ઞાસુ થઈ, તેથી તેમણે પોતાના દેશમાં તેનું એક કારખાનું કાઢ્યું.

કાચ ઘણી તરેના થાય છે, પણ બધામાં ચક્રમક તો આવેજ. ચક્રમકનો જૂકો કરવાને બહુ મહેનત પડે માટે કાચ ખનાવવામાં રેતી વાપરે છે. એ રેતી ચક્રમકના પથરાની થએલી હોય છે બારી માં જે કાચ જડવામાં આવે છે તે ઝીણી ધોળી રેતી. સોડ નામે એક જાતનો ખાર, અને જરા ચૂનો મેલવીને ખતાવે છે. એ બંધાને વાસણમાં એકઠાં મૂકી બડીમાં ઘણો તાપ સળગવે છે તેથી

ઓગળી જાય છે, અને રસઉપર જે કચરો તરી આવે છે તે કાઢી નાખે છે. પછી નીચે નિર્મળ રસ રહે છે તેની જે વસ્તુઓ બનાવવી હોય તે બનાવે છે.

પેહેલાં તો તેમાંથી એક જણ લોઢાની લાંબી નળીનો એક છેડો બોળીને એક તખ્તી થાય એવડો લોંદો લે છે. પછી ખીજે છેડેથી કૂંદો મારે છે, તેથી કૂલીને દડા જેવડા થાય છે ત્યારે ખીજે આદમી તરત તે દડો લોઢાના ગજપર ચોંટાડીને લઈ લે છે, અને ભટ્ટીના એક મોંઆગળ ધરે છે કે તે વધારે ઉનું થાય. પછી તેનો ઘેર મોઠા ને ચપટો થવાને સાર પેહેલાં તો તે ગજને ધીમે ધીમે અને પછી બહુ ઉતાવળથી ફેરવે છે.

પાઠ ૧૩૩. કાચ.—ભાગ ૨.

બિલોરી ખપોટી પારદર્શક કુંદોલ હાંડી ખાલા

કાચને એકાએક ટાઢો પાડે તો તે ઘણો ખરડ થઈ જાય છે, માટે પેહેલાંનો તૈયાર થએલા તખ્તના ખીજ ભટ્ટીમાં મૂકે છે, ત્યાં ધીમે ધીમે તે ટાઢો પડે છે. એવા તખ્તમાંથી આરસા, ફાનસ, કે ખારી-ને સાર જેવા લાંબા પોહોળા કાચના કડકા બને એ તેવા હીરાની કણી-વતી કાપી કાઢે છે. હીરાની કણી હાથમાં જોડેલી હોય છે. તે ભાર દઈને કાચપર ઘસીએ તો તરત કાચ કપાઈ જાય.

આરસા બનાવવાને ઉપર કહ્યો તેવા પ્રકારનો કાચ કામમાં આવે છે, પણ શીશીઓ, દીવા ફરવાના બિલોરી ખાલા, હાંડીઓ, એ સર્વ ખીજ તરેહની મેળવણીથી બનાવેલા કાચના થાય છે. હાંડીના કાચમાં સોડને ઠેકાણે પોટાશ કરીને એક જાતનો આર નાંખે છે તથા થોડું સીસું પણ મેળવે છે. એ કાચ ઘણો ચળકતો હોય છે, તેનું કારણ કે તેમાં સીસાની મેળવણી હોય છે.

ખાટલાંઓ એટલે કાચના શીશા ગ્રાંખા લીલા રંગના કે કાળા થાય છે, કેમકે તે કાચ જડી મેલી રેતી અને સાબુના મેલના બનાવેલા

છે. કપડવંજમાં કાચ થાય છે તે એવી જાતનો છે. જે રેતીને અપોઠી કહે છે તે ચોખી કરવાનો ઉપાય માલમ હોય તો એથી સારા કાચ થઈ શકે.

જે વસ્તુમાંથી આરપાર દેખાય તેને પારદર્શક કહે છે. કાચ લીસો ને ચળકતો છે, અને તેમાં પારદર્શકપણાનો ગુણ છે. મારે બહુ કામ લાગે છે. ફાનસ, હાંડી, ને કુંદીલ એનાં થાય છે. આપણા મુલકમાં તો કોઈ મોટા પૈસાદાર હોય તે પોતાની હવેલી કે અંગલાને કાચની બારીઓ મુકે છે, પણ વિલાયતમાં તો ઘર કે અંપડાં બધાંને એ હોય છે. ત્યાં ટાઢ ઘણી તેથી બારી બારણાં રાત દહાડો બંધ રાખવાં પડે છે, મારે જો એ કાચનાં ન કરે તો અંધારું પડે. એમાં વિકાસ રહેતી નથી, જરા માંજ્યું કે સાફ થઈ જાય છે. કાચના વાસણમાં કઠાતું નથી, એ પણ એક મોટો ગુણ છે.

પાઠ ૧૩૪. કપડવંજ.

ભીસ

કાંકણ

એડા જીલ્લામાં ઘણા ગામ અને કસ્બા છે, પણ તેઓમાં કપડવંજ ઘણું પ્રખ્યાત છે, કેમકે ત્યાં કાચ અને સાબુ થાય છે. એ કસ્બાને ફરતો કોટ બાંધેલો છે, તેમાં ચાર દિશાએ ચાર દરવાજા છે, અને પાંચમી એક બારી છે. મોહોર કરીને નદી છે, તે ગામની આથમણી બાજુએ છે. વળી ત્યાંથી ખેતરવા બેકને છેટે એક ખીજી વરાસી નામ નદી છે.

એ કસ્બામાં બ્રાહ્મણ, વાણિયા, મુસલમાન, વોહોરા, વગેરે ઘણા રહે છે, અને એ સૌ પોતપોતાના જથ્થા બાંધી રહેલા છે; એવી રીતે કે બ્રાહ્મણવાડમાં બ્રાહ્મણનાં જ ઘર, તેમાં વાણિયો બાગ્યે જ હોય. તેમજ વાણિયાના જથ્થામાં વાણિયાજ. આવક વાણીયા ઘણા પૈસાદાર છે.

આ ગામમાં વોહોરાઓનાં ઘરની બાંધણી ઘણી સરસ છે.

વોહોશ પણ મોટા વેપારી છે. તે લોક ઊસ આંણીને તેનો સાથ પકવે છે ; તે બહાર દેશાવર આવે પુષ્કળ જાય છે. સારી જાતના સાથને આંદીનો સાથ કહે છે. બીજા એક સોસગર જાતના લોક રહે છે તે મોહોર નદીમાંથી રેતી આણીને તેનો કાચ પકવે છે. બિલોરી કાચ ઘણો થાય છે. તેની બંગડીઓ, કાપડાં બરવાની આપો, કાંકણ, કંદીલ, શીશીઓ, વગેરે ઘણું થાય છે. પણ એ કાચ વિજાયતી જેવો સાફ નથી.

એ ગામમાં આવકની વસ્તી ઘણી છે, તેથી તેમનાં દેરાં પુષ્કળ છે અને તે સારી બાંધણીનાં છે. સરસમાં સરસ જે દેરાં છે. ગામ-વચ્ચે બગીચા છે, ત્યાં સરકારી નિશાન છે, તેનું મકાન સારું બાંધેલું છે.

વળી એ ગામની પાસે મોહોર નદીમાં થોડેક છેટે લોઢાની ખાણ નીકળી હતી, પણ વિજાયતના જેવા સાંચા ને હથિઆરો ન મળે માટે તેમાંથી લોહું કાઢવાની મહેનત અને ખર્ચ એટલો બધો થયો કે વિજાયતી કરતાં તેનું મૂલ્ય વધારે પડવા માંડ્યું, તેથી અંતે તે પૂરી નાંખવી પડી.

પાટ ૧૩૮. કૂતરો અને તેનો પડછાયો.

સંતોષ

એક કૂતરો મોંમાં રોટલાનો કડકો ઘાડીને નદી ઉતરીને પેલે તીરે જતો હતો. તેણે પોતાનો પડછાયો પાણીમાં દીધો, ત્યારે તેના મનમાં આવ્યું જે આ કોઈ બીજો કૂતરો રોટલાનો કડકો લઈ જાય છે તે હું એની પાસેથી ખુંચી લઉં. એવો વિચાર કરીને પોતાનું મોં ઉઘાડી લોભથી તે લેવા ગયો તો મોંમાંનો રોટલો પાણીમાં પડ્યો, તે તળે ખેડો, ને ફરીને એને જડ્યો નહીં.

આ વાત જોડી કાઢેલી છે, પણ એઉપરથી શીખામણ લેવાની એ છે કે આપણી કને જે હોય તે સુખે ભોગવવું, ને વધારે જોઈએ તો મહેનત કરી મેળવવું. પણ એમ ન કરતાં જે બીજાનું લેવા ઇચ્છે,

તેને તે ન મળે, અને પોતાની પાસે હોય તે પણ ખોય એટલુંજ નહીં પણ લોભથી અનીતિએ ચાલે છે, ને પોતાની આખર ગમાવે છે. કહેવત છે કે “લોભે લક્ષણ જાય.” પણ એઉપરથી એમ ન સમજવું કે આપણો અવસ્થા સુધારવાને મહેનત ન કરવી. લગણાં ફાંકાં હોય કે મૂળગાં ન હોય અથવા રેહેવાને ઘર ન હોય, તોપણ તે મેળવવાસાથે ઉદ્યોગ કરી પૈસા ન રળવા, એવું કરવું નહીં. પોતાની સ્થિતિ સુધારવાને તથા વધારે સુખી થવાને હમેશાં ઉદ્યોગ કરવો. પણ બીજાનું તકાવવું કે ધીનવી લેવું નહીં. આપણી પાસે જે હોય, તે સંતોષથી ભોગવવું. વધારે વધારે મેળવવાનો લોભ કરીને ઠાળો જીવ બાળવો નહીં, કેમકે એમ કરીએ તો કદી સુખ થાય નહીં. લોભનો કાંઈ પાર નથી. કહેવત છે કે “લોભને થોમ નહીં.”

પાઠ ૧૩૯. લોભ ને સંતોષવિષે કવિતા.

કાર પ્રોઢી હજવો પોષાવું સમૂં
લોભ મોહ ન્યૂન વપુરાન
ઓપાઈ.

લોભે કાર ઘણુંચે ઘટે, લોભે માન મરજાદા મટે,
લોભે ન રહે રૂડી રીત, લોભે ન રહે પ્રોઢી પ્રીત. ૧
લોભે બલો રહે નહીં ભાર, લોભે ચાલે નહીં વેહેવાર.
લોભે સઘળાં લક્ષણ જાય, લોભે ભારે હજવો થાય. ૨
લોભે વિદ્યા નવ પોસાય, લોભે પુણ્ય સમૂં જાય.
લોભે લક્ષણ સંઘળાં થૂળ, લોભ પાપ સઘળાં મૂળ. ૩
એ લોકે છુડોડે લોભ, મોહ રૂપ એ મોટો કોભ.
લોભ વિષે છે સઘળા દોષ, સુખનું મૂળ તે તો સંતોષ. ૪
સંતોષીને આત્મા માન, સંતોષી શોભે વપુવાન.
સંતોષીને શાન્તી ન્યૂન, સંતોષીને પૂરણ પુણ્ય. ૫

સંતોષીને મહીપતિ માન, સંતોષીને ઝાઝાં ધાન,
સંતોષીનાં એ છે અર્થ, ગાંડો થઈ નવ રોધે ગર્થ. ૬
(કવી સામળભટ.)

પાઠ ૧૩૭. દ્વારકા.

શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ સ્થાપના

દ્વારકા ગુજરાતના કાંઠાપર છે. ત્યાં મોટો દરિયો આવેલો છે, ને ગોમતી નામે નદી છે તે દરિયાને મળે છે. દરિયામાં ભરતી આવે છે, ત્યારે ગોમતીમાં પણ આવે છે અને તેથી તેનો દેખાવ તળાવ જેવો થઈ જાય છે. એ નદીની કિનારે પથ્થરનો બાંધેલો ધાટ છે.

ઘણા દૂર દૂરના પ્રાંતોના લોકો જતના કરવામાટે દ્વારકા જાય છે. ને ગોમતીમાં નહાય છે તેમની પાસે માયાદીઠ સવાચાર રૂપીઆ ગાયકવાડ સરકાર કર લે છે. બ્રાહ્મણોપાસે ઓછું, એટલે સાડાતણ રૂપીઆ લે છે. ગોમતીમાં નહાઈને દેશમાં જાય છે. એ દેશ પથરાનાં બાંધેલાં છે. જેની મરજી હોય છે તે ત્યાં છાપ લે છે. એ છાપ મારવાના છાપા લોઢાના બનાવેલા હોય છે, અને તેપર શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ, એવા આકાર પાડેલા હોય છે. તે તપાવીને હાથપર ઢાળે છે, એટલે તે નો ઝમ પડી રહે છે અને તે કોઈ દહાડો જતો નથી. એ છાપ પડામણી એક માણસને દોઢ રૂપિયો બેસે છે. આવી છાપ ઘણું કરીને વેરાગી બહુ લે છે, એવું બતાવવાને કે અમે દ્વારકા જઈ આપ્યા છીએ.

દ્વારકાથી એક મજલ છેટે બેઠા છે તેમાં પછી જતના લોક જાય છે. ત્યાં વળી માણસનીડ પાંચ રૂપીઆ આપવા પડે છે. કહે છે કે દર વરસે પંદર હજાર જતના લોક આવે છે, અને તેની પેદારા ગાયકવાડ સરકારને શુમારે પોણા લાખ રૂપિયા થાય છે.

વળી એવી વાત ચાલે છે કે દ્વારકાનાથની મૂર્તિ ખોદાણો કરીને એક રત્નપૂત હતો તે આશરે સાતસે વરસઉપર ચોરી લાવ્યો, અને ડોકોરમાં તેની સ્થાપના કરી.

પાઠ ૧૩૮. સ્વજૂરી.—ભાગ ૧.

ગુણકારી ખજૂર સાંથવો પેશી

ખજૂરીનાં ઝાડ અંશિઆ ખંડમાં ને આફ્રિકા ખંડમાં બહુ નીપળે છે. અરબસ્તાનનાં ને આફ્રિકાનાં રેતીનાં મેદાનમાં ફરવારા મુસા-ફરને ખજૂરીના ઝાડની ઘટા જોઈને આંખને ટાઢક વળે છે. તે સુંદર દેખાય છે, કેમકે ચાંમેર જીએ તો રેતીના ડુંગરા છે; પણ એ ઝાડની નીચે તથા તેની ઉપર ઘણી ફૂલવાળી વેલો ઉગેલી હોય છે. તેનાં ફૂલ બહુ સુંદર દેખાય છે તે જોઈને તે મેદાનની રેતીનો તાપ તડકો સઘળું બૂલી જાય છે. એ દેશનાં ખજૂરીનાં ઝાડ ૩૫ થી માંડીને ૬૦ હાથમુધી ઉચાં હોય છે. તેની ડોચે પાતરાં થાય છે, તે ડાંખલીજેવા પાંચ છ હાથ લાંબાં તેની આરેગમ લટકતાં હોય છે, તેથી તે ઝાડ છત્રીના જેવું દેખાય છે. તે ઉપર ફળ થાય છે તેને ખજૂર કહે છે. તેની પેશીઓ વાણુ આંગળ લાંબી થાય છે, ને માંહેનો ઠગિઆ બહુ જ કઠણ થાય છે. એ પેશીઓ પાકે છે ત્યારે આધામાં આવે છે, ને સૂકવે છે ત્યારે તેની આરેક થાય છે. ખજૂરીનો કાંઈ ભાગ નકામો નથી. અરબ લોકોને મુખ્ય મેવો ખજૂર કે આરેક. પાકેલી આરેક મીઠી હોય છે. તે અરે સૂકાય છે ત્યારે ઘણા દહાડા રહે છે, અને શરીરને ઘણી ગુણકારી છે. અરબ લોકો સૂકા આરેકને ખાંડીને તેનો લોટ કરે છે, પછી પરદેશ જાય ત્યારે રસ્તામાં તેનો સાંથવો કરીને ખાય. ખજૂરનો દારૂ પણ બને છે. આરેકના ઠગિઆ કઠણ હોય છે, તો પણ તેનો બૂકો કરીને પાણીમાં પત્રાળીને બેઠેને અવશ્ય છે.

પાઠ ૧૩૯. સ્વજૂરી.—ભાગ ૨.

પુનારો નીરો એવઢૂક સાવરણી તાડી

અજૂરીનાં પાતરાંની ચીપો ઉતારીને તેની ટોપલીઓ ને સાદડીઓ ગુંથે છે, ને પાતરાંની વચમાંની મોઢી નસમાંથી રેસા નીકળે છે તેનાં દોરડાં વણે છે. પાતરાંની વચલી નસના છુતારા એટલે સાવરણી થાય છે. અજૂરીના થડનું લાકડું માંહેથી પોચું અને બહારથી કડણુ હોય છે, તેથી તેને કોતરીને તેની પાણીની પરનાળો કરે છે. કોઈ કોઈ લોક મેડાનાં પીઢીઓ પણુ એનાંજ કરે છે. એ આડને પાતરાંના થડમાંથી કોચીને ગાઢવા બાંધે છે, તેમાં પેલા છેદમાંથી રસ વહીને પડે છે. તેરસને થોડીવાર રાખે તો તેમાં શીણુ આવે છે, એટલે તેને તાડી કહે છે. તાડીમાં ફેકે છે અને તે બહુ ગંધાય છે. તાડી થતાં પેહેલાંના રસને નીરો કહે છે. ફેકેને વારતે તાડી પીએ છે તે બહુજ બેલાઈ કરે છે. એ બણા એવઢૂક સમજવા.

કોઈના મનમાં એમ આવે કે બીજાં આડની પડે અજૂરીને ડાળાં નથી, ને તેનું થડ તો માત્ર સોઠા જીવુંજ છે, ત્યારે તે પર શી રીતે ચડાતું હશે ? એના પર ચડનારો આદમી પોતાની ફેડને અને આડના થડને ફરતું મજબૂત દોરડું વીંટાળીને છેડે ગાંઠ વાળે છે. પછી એ આડની જૂની ડાળીઓ ખરી પડેથી તે આડમાં પગથીઆં પગથીઆં જીવુંડો ટોચસુધી એક ઉપર એક હોય છે, તેમાં પેલું દોરડું નાંખીને પગથીઆંઉપર પગ મુકીને આડનું થડ ઝાલોને તેઉપર ચડી જાય છે. ટેવ પડે છે તેથી ચડતાં વાર લાગતી નથી.

પાઠ ૧૪૦. અમદાવાદ.—ભાગ ૧.

રાજધાની રાજનગર મસીદ પુસ્તકશાળા

ગુજરાતમધ્યે અમદાવાદ ઘણું પ્રખ્યાત શહેર છે, કેમકે અસલ એ મુસલમાનના વખતમાં રાજધાની હતું, માટે એને કેટલાક લોક

શજનગર કહે છે. એને ફરતો ઉંચો ને આખો કોટ છે, અને પશ્ચિમે સાબરમતી નદી વહે છે. કોટને બધા મળીને બાર દરવાજા છે.

શહેરની વચ્ચેવચ્ચ માણેકચોક છે, ત્યાં કાપડ, વાસણ વગેરે વેચવાને બહુ લોક ખેસ છે. વળી એની પાસે એક મોટી જીભામસીદ છે. અમદાવાદ શહેરમાં બીજી ઘણી મોટી મોટી પર્યટનની મસીદો છે, પણ તેમાંની એક જીભામસીદના જેવડી મોટી નથી.

માણેકચોકથી આગળ પશ્ચિમે જતાં ત્રણ દરવાજા આપે છે; અને ત્યાંથી આગળ ભદ્રનો મોટો કિલ્લો છે, તેમાં એક ત્રાચીન દેર છે તેમાંની મૂર્તિને ભદ્રકાળી માતા કહે છે. વળી એ ભદ્રમાં કેદીઓને રાખવાનું તુરંગ છે. ભદ્રમાં મોટું ઘડીઆળ છે, તે વાગે છે ત્યારે બધા શહેરમાં ઘણુંકરીને સંભળાય છે. ભદ્રની પાસે સરકારી અંગ્રેજી નિશાળ તથા નગરશિક્ષક હીમાબાઈની બંધાવેલી પુસ્તકશાળા છે.

અમદાવાદ શહેરની બાંધણી પોળની છે. પોળા ઘણીજ છે. જો કરતાં મોટી પોળ માંડવીની કહેવાય છે. એવો શુમાર કહેલો છે કે એ પોળમાં પાંચ હજાર ઘરની વસ્તી છે. વળી પોળોમાંથી બારીઓ મુકેલી હોય છે, તેથી માણસને એકમાંથી બીજામાં જવાને સ્વતંત્ર પડે છે. જો તેમ કર્યું નહોત તો બહુજ અડચણ પડત. પણ ગાડી ઘોડાને જવાને તો ઘણીજ હરકત છે, કેમકે બારીઓ એટલી તો સાંકડી હોય છે કે તેમાંથી બે માણસથી જોડે તો જવાયજ નહીં.

શહેરમાં વસ્તી બ્રાહ્મણ, વાણિયા વગેરે હિંદુની ઘણી છે. પણ તેમાં આવકનો જથ્થો બારે છે. તે પૈસાદાર પણ છે.

પાઠ ૧૪૧. અમદાવાદ.--ભાગ ૨.

ઘાટીલાં

વિશાળ .

એ શહેરમાં તરેહતરેહવાર માલ થાય છે, ને તે બહુ લાંબે દેશાવર જાય છે. તેમાંની મુખ્ય ચીજોનાં નામ, કિનખાખ, મરાઈ, રેશમી

કાપડ, સૂતરાઉ કાપડ, પાઘડીઓ, કસબ, કોરા કાગળ, વગેરે ધણોક માલ નીપજે છે. તાંબા પીત્તળનાં વાસણ તથા સોના રૂપાનાં ધરણું સારાં ધાટીલાં થાય છે, તે આખા ગુજરાતમાં વખણાય છે.

ઉપર ભદ્રનો કિલ્લો કહ્યો તેવિના ખીલે એક મોટો કિલ્લો છે તેને ગાયકવાડની હવેલી કહે છે. હાલ એમાં તો પખાનું રહે છે. શહેરમાં ઠામઠામ કરંજ એટલે માણસ અને ઠોરના ખપને સારૂ પાણીના કુવારા બાંધેલા છે. તેમાં પાણી આવવાને એ ગાયકવાડની હવેલી-આગળ મોટો હોજ બાંધેલો છે તેમાં વરાળયંત્રથી ચાલતા બંખાવતી નદીનું પાણી આવે છે અને તે નળિયાટે શહેરના કુવારામાં જાય છે.

શહેરમાં હિંદુઓનાં દેરાં ઘણાં છે, પણ તેમાં સ્વામી નારાયણનું ઘણું વિશાળ અને વખાણવા જોગ છે. શહેર બહાર પણ કેટલીક મોટી મોટી ઈમારતો, દેરાં, અને વાવો છે. તેમાં મુખ્ય શાહીમાગ, હઠીસંગ કેરારીસંગની વાડી અને દેરં, દાદા હરીની વાવ, કાકરીઉં તળાવ, શાહ ચાલમનો રોજે, સર્પેજનો રોજે, વગેરે છે. એસિવાય શહેરની આસપાસ મસાદોનાં ખંડેર બહુ છોડામાં આવે છે.

મ્યુનિસિપાલ ખાતું થયાપછી પોળ અને રસ્તાની સુધારાઈ જરા ઠીક રહે છે. મોટી સડકોપર પાણી છંટાય છે. શહેરની ઉતર પાસે ત્રણ મૈલને છેટે લશ્કરને રહેવાની જગ્યા બાંધેલી છે, તેને કાંપ કહે છે. એમાં ગોરા આદમીનું લશ્કર રહે છે. કાંપની પાસે ઘોડાની ચરત રમવાની સડક બાંધેલી છે. ત્યાં એક બંગલો છે. ત્યાં ઘણું કરીને ચોમાસામાં શરત થાય છે.

પાટ ૧૪૨. અમદાવાદના ભદ્રવિષે.

ગુખવાણી	કારમી	સ્કૂલ
સામગ્રી	રવર્ગ	નક
દોહરાં.		

ભદ્રનામ સૌથી બહુ, ચૌ જાણે મંસાર,
શા કારણ કાજરાથી ભદ્ર દિસે ભંચકાર ?

કાળાં મુખવાળાં વસે, કાળાં કૃત્ય કરનાર,	
તે કારણ કાળાશયી ભદ્ર દિસે ભયંકાર.	૨
જરા જેના અતિ ઊજળા દુનિઆ મધ્યે દેખ,	
એવા જનથી ઊજળો પુસ્તકશાળા પેખ.	૩
કાચા કાચ સમાનના, ઉપજે રત્ન અમૂલ,	
ક્રીમત પામે કારમી, એ તું જો આ સ્કૂલ.	૪
સ્વર્ગ નર્ક આ લોકના સઘળા રસના સેહેજ,	
તે મળવાના ત્રણ જીવો ; આ દરવાજા એજ.	૫
સામગ્રી સુખની ભલી મળે જહાં* મનરંજ,	
જે જીવતીથી આ બન્યો, કેવો છે કારંજ.	૬
શુક્રવાર શોભા ભલી આ ડેકાણે થાય,	
ચડે પોરે† એકમાં ભલી બજાર ભરાય.	૭
આ તો અમદાવાદમાં મન ફરવાનું ઠામ,	
દેખતાં દિલમાં થયા રાજ દલપતરામ.	૮

પાઠ ૧૪૩. બહાદુર કૂતરો.—ભાગ ૧.

મડમ

કોઈ વખતે એક વાહાણુ વિલાપતથી ચીન જતું હતું, તેમાં એકલાં ઉતારમાં એક સાહેબ, તેની મડમ, અને તેમનો પાંચ વરસનો છોકરો એટલાં હતાં. તેમની પાસે એક મોટો વિલાયતી કૂતરો હતો.

વાહાણુપરનાં સઘળાં માણસ એ કૂતરાને એટલો આકાંક્ષે તેને વીલો ચૂકવાનું મન થતું નહીં, કેમકે તે કૂતરો તે લોકસાથે ઘણો હળી ગમ્મેલો હતો. તે સૌમાં તે પેલા નાના છોકરાનેડે બહુ ગેલ કરતો. એક દહાડે સાંજરે તે કૂતરો ને છોકરો બંને સાથે રમતા હતા એટલામાં વાહાણુ જરા ડોળ્યું, તેથી છોકરો દરિઆમાં પડી ગયો, એટલે પાંધરંજ કૂતરે રડવા માંડ્યું. તે સાંભળીને તરત બધા લોક

ત્યાં ગયા તો માલમ પડ્યું કે છોકરો દરિઆમાં પડ્યો. તે જોઈને તેઓ બોલ્યા કે, કોઈ કાઢો રે, કાઢો રે ! એટલે કૂતરે તરતજ દરિઆમાં ભરકો માર્યો. પૈલા છોકરાના બાપનો તો જીવ ઉડી ગયો, અને તે તથા બીજા પાંચ સાત જણ એક મછવામાં ફૂદી પડ્યા. પણ તે રાત અંધારી એટલે આંધી નજર જાય નહીં, તેથી બધાએ છોકરાની આશા મૂકી. એટલામાં તેમણે વાહાણને બીજે પાસે કાંઈ અફળાતું સાંભળ્યું. ત્યારે તે સાહેબ ખૂમ પાડી ઉઠ્યો કે, બાઈઓ ઝટ ઝટ હલેસાં મારો, ને પેલે બીજે પાસે પહોંચા આલો. ત્યારે ખારવા ઘણા જોરથી હલેસાં મારી મારીને બીજે પાસે ગયા, એટલે કૂતરો માલમ પડ્યો; તેના મોંમાં છોકરો હતો. એ જોઈને સઘળાં માણસને બહુ હરખ થયો, તે બંધને મછવાપર લીધા.

મધ્યો વાહાણપાસે હંકારી લઈ ગયા, ને સૌ વાહાણપર ચઢ્યા. ત્યાં તે છોકરાને થોડી વારે બાત આપ્યું, તેથી માબાપના મનને ટાઢક વળી. બધા લોક શાખારા શાખારા કહીને કૂતરાની પીઠ ઢોકવા લાગ્યા. પછી પેલો છોકરો કૂતરાને રોજ પોતાની ગાયમાં લે, ને બધા લોક તે કૂતરાપર બહુ માયા રાખે.

પાઠ ૧૪૪. બહાદુર કૂતરો.—ભાગ ૨.

લંગર

કળતર

પંછી વાહાણ હંકાર્યું ને એક ડોકાણે ઉતરવાનું આપ્યું, ત્યાં લંગર કર્યું. પેલો સાહેબ એની મડમ ને છોકરાને લઈને કિનારે જવાને મછવામાં બેસો, તેવારે તેણે વાહાણના ખલાસાંને કહ્યું કે, આ કૂતરાને બાંધી મૂકજે. જ્યારે અમે તમને એ કૂતરાને છોડી મૂકવાને આણ-સારો કરીએ ત્યારે છોડી મૂકજે. એ કૂતરો તરવામાં હોશિઆર છે માટે તે વાહાણથી કાંઠાસુધી તરીને આવશે. અમે કહીને મછવો હંકાર્યો. તે કાંઠે પૂગવાની તક થઈ ત્યારે પેલે સાહેબે ટોપી હાથમાં લઈને હલાવી એટલે કૂતરાને છોડી મૂક્યો. છોડતાંજ તે પાંચરો દરિ-

આમાં પડ્યો, ને તરતો તરતો આગળ ચાલ્યો. થોડેક આપ્યો એટલે તેણે રડવા માંડ્યું. તેથી પેલો સાહેબ સમજ્યો કે એને કાંઈ કળતર થતી હશે, પણ તેમ નહોતું. તે વખત તે મોટા સંકટમાં પડ્યો હતો. આડો ને અવળો તરે ને ડૂપકી મારે તેથી માલમ પડ્યું કે શાક કરીને એક જાતની માછલી ઘણી મોટી થાય છે, તે તેની પાછળ લાગેલી છે. એ માછલીસાને કૂતરો ઘાંતીઆં કરે, પણ તે માછલી તેથી ડરે નહીં. એ માછલીથી ચત્તાં થયાવગર કોઈને મોંમાં લેવાય નહીં. તે પામે આવે ને ચત્તી થાય, એટલે કૂતરો નાસી જાય. એમ ઘણી વાર થયું.

એ જોઈને પોતે કૂતરાને ઉગારવામાટે મછવેા પાછો વાહાણતરફ હંકાર્યો. કૂતરો બહુ યાત્રી ગયો હતો ને માછલી ઘણી ઝડપથી જતી હતી. તે જોતાં જોતામાં કૂતરાની લગભગ આવી, ને ચત્તી થઈ કૂતરાને મોંમાં લેવાને મોં ઉઘાડે છે, એટલે પેલે સાહેબે બંદુક ફોડી, તેથી તે માછલીનું જડ્યું ફાટી ગયું, ને પાણીમાં લોહી લોહી થઈ રહ્યું. પછી તેણે કૂતરાને પાણીમાંથી મછવામાં ખેંચી લીધો, ને છોકરે તેને ખાથ ત્રીડી. વાહાણપરનાં ને મછવામાંનાં બધાં માણસો સાથે બાલ્યાંકે રંગ છે, રે રંગ છે! માછલી મૂકીને કૂતરો ઉગ્યો.

પાટ ૧૪૯. ઉંદર અને ઇંડાં.

તરતબુદ્ધિની ટેવ ઘણી કામની છે તે આ નીચે ઉંદરની વાંતથી માલમ પડે છે.

ઉંદરને ઇંડાં ઘણાં બાવે છે, તેથી જ્યાં ફૂકડીનો ખડો હોય છે, ત્યાં તે ઘણો નાશ કરે છે. કોઈ કોઈ વખત તો ઇંડાં ત્યાં ખાતા નથી, પણ લઈ જાય છે. એ એવડાં મોટાં ઇંડાં લઈ જતા હશે એવું કોઈના સપનામાં એ આવે નહીં, પણ તે લઈ જાય છે એમાં કરો સંદેહ નથી.

વિલાયતમાં એક જણ વાડમાં કામ કરતો હતો, તે વખતે તેણે કેટલાક ઉંદરને ફૂકડીના ખડાપાસે ફરતા દીઠા, ત્યારે તેણે મનમાં

વિચારું કે આ આટલા બધા ઉંદર અહીંમાં શામાટે ફરતા હશે. તે જાણવાને છાનોમાનો ફૂકડીના ખડાઆગળ જઈને ઉભો રહ્યો. થોડીવાર થઈ એટલે તે ઉંદરમાંના એકને આડો પડીને ફૂકડીના ઇંડાપાસે આળોટતો દીકો. પછી તે ઉંદરે ઇંડું ચારે પગના કબજામાં લઈને તે મજબૂત ઝાલવાસાર પોતાની પૂછડી ઇંડાઉપરથી તાણીને મોંમાં ધાલી, ને ઇંડું મજબૂત વચમાંથી ઝાલ્યું; ત્યારકેડ ખીજા ઉંદરે તે ઉંદરને ઇંડાસુદ્ધાં ધસડી લઈ ગયા.

એ વાતઉપરથી સાર એ કે ગમે એવું કડણુ કામ આવે તે વેળાએ હિંમત ન હારતાં તરતજુદ્ધિ કામે લગાડી તેનો તોડ કાઢવો, પણ આ ઉપલી વાતમાં ઉંદરે ચોરનું કામ કર્યું તે આપણે ન કરવું.

પાઠ ૧૪૬, સ્વેતીવાડોવિષે.—ભાગ ૧.

ખાતર ધર કોળા

આપણે દાણા ખાઈએ છીએ તે સઘળા ખેતરમાં પાકે છે. પ્રથમ ખેતુરમાં હળ ફેરવે છે, તેથી સઘળી ભોંય તળે ઉપર થઈને પોચી થાય છે. આ દેશમાં હળ બળદ કે પાડાપાસે ને ફેટલેક ડોકાણે ઉંટપાસે ખેંચાવે છે, ને એક માણસ પાછળથી હાકે છે. વળી હાલ વિલાયતમાં વરાળનાં યંત્ર હળને જોડવા માંડ્યાં છે, તેથી ધોડા, બળદ, કે ખીજાં જનાવર જોડ્યાવગર કામ ધમધોકર ચાલે છે.

અહીં એ જાતનો પાક થાય છે, એકને ચોમાસુ, ને ખીજાને શિઆળુ કહે છે. ચોમાસુ પાકમાં વરસાદ થયાપેહેલાં એક વખત હળ ફેરવે છે, તેથી ભોંય ખોદાઈને પોચી થઈ રહે છે. પછી તેમાં ખાતર નાંખે છે, અને વરસાદ આવવાની તક થાય છે ત્યારે ચાસ પાડીને વાવણી કરે છે, એટલે છોડ હારદોર ઉગી નીકળે છે. વરસાદ પડે તેથી દાણા ને જમીન પલળે, ત્યારે દાણાના ફણુગા ફૂટી નીકળે. પછી તેના છોડ મોટા થઈને તેપર ફણુસાં, ઉખી, કે શિંગો જે આવવાનું હોય તે આવે. ને ધાન્ય વાવ્યું હોય, તેકરતાં બહુ પાકે. ચોમાસુ

પાકમાં ડાંગર, કઠોલ, બાજરી, જર એ થાય છે. ડાંગર વાવીને ઉગી નીકળે તેને ધર કે તર કહે છે. ધર સારા મોટા થાય, એટલે તે પાંચ દસ એકઠા કરીને તેના કોળા કચારમાં રોપે છે.

પાટ ૧૪૭. ચિત્તીવાડીવિષે.—ભાગ ૨.

જડ ઉપણું માફક નીલી ખરીશ રવી

ચિત્તીવાડીમાં પેહેલવેલેથી જમીનને પાણી પાડને તર કરે છે, ત્યારકેડે માહે હળ ફેરવે છે, પછી ખાતર નાંખે છે, ને છેલ્લે તેમાં વાવેતર કરે છે. એ ખેતરમાં જેમ જેમજે તેમ પાણી પાય છે, અને માહે બીજા રોપાની જગે બાત્રી હોય તે નીલી નાંખવી પડે છે. જે નીલી નનાંખે તો જમીનનો રસ બધો બનનારોપામાં જાય નહીં, કેમકે પેલી જગે ચૂસી જાય. પછી થોડે દહાડે તે રોપાપર ઉપા કે કણસાં જે આવવાનું તે આવે છે. તે સૂરજને તાપે પા-કીને સૂકાય છે. પછી તેને થડમાંથી કે કણસાંમાંથી દાતરડાવતી કાપી લે છે ને ખાણીમાં લઈ જઈને મસળે છે કે પારમાં નાંખે છે, એટલે માહેથી દાણા નીકળે છે. પછી તેને ઉપણું એટલે માહેથી ફોતરાં હોય તે ઉડી જાય, ને દાણા દાણા છૂટા પડે. એમાંથી ધાન્યને ખરીક અને ચિત્તીવાડી પાકને રવી કહે છે.

જમીનમાં લાગલાગટ થણી વાર એક ધાન્ય વાવે તો જમીનનો કસ જતો રહે, માટે દેરકેર વાવેતર કરે છે, કે એકાદ વરસ પડતર રહેવા દે છે. વળી જમીનમાં કસ આવવામાટે છાણું ખાતર ખેત-રમાં નાંખે છે. કેટલેકઠેકાણે ખાતર બાળે છે ને કેટલેકઠેકાણે એમનું એમજ નાંખે છે. પણ છાણું ખાતર નાંખવાને બદલે ખેતરમાં જે ધાન્ય પકવું હોય, તે ધાન્યના છોડાનું ખાતર નાંખું હોય. કે તે ધાન્યનું છાણુ ચમ્મણું હોય, તેનું ખાતર નાંખું હોય તો વધારે પકે, કેમકે જમીન તેનો રસ ચૂસી જાય, ને તે રસ પેલા ધા-ન્યના છોડા બીજે તેને બહુ માફક આવે.

પાઠ ૧૪૮. એક ચાકરે પોતાનો જીવ આપ્યો.

અમીર પાલણુપોષણ નાહર મસ્ત છે ઈતિપારી

એક વખતે શિઆળામાં એક મોટો માણસ પોતાની ઘણીઆ-
ણીને સાથે લઈને ગામ જતો હતો. ત્યાં પર્વતમાં નાહર એટલે વરૂની
વરસી બહુ હતી. જ્યારે કડકડતી ટાઢ પડે છે ત્યારે તે ઘણાં મસ્ત થાય
છે. એ નાહરનાં ટોળ ટોળાં તે અમીરની ઘોડાગાડી પાછળ પડ્યાં,
ત્યારે તે અમીરની સાથે તેનો ચાકર હતો, તે ઘોડાઉપર બેઠેલો હતો,
તેણે તે નાહર ધર્યાં આવતાં જોઈને પોતાનો ઘોડો નાહરબણી
છોડી મૂકવાની ધનીપાસે રજા માગી. અમીરે તે વાતની હા કહી,
એટલે તેણે ઘોડો છોડી મૂક્યો, ને ગાડીઉપર ચડી બેઠો. તે ઘોડાને
પેલાં નાહરે ફાડી ખાધો, પણ લોહી પીધું એટલે વધારે મસ્ત થયા.
ઘોડો છોડી મુક્યાપછી જેટલી ઉતાવળ થઈ તેટલી પેલે અમીરે ફરી
પણ તે બીજો ગામ પહોંચતાં પહોંચતાંમાં નાહર પાછાં ગાડીની
લગભગ આવી પહોંચ્યાં, અને એટલાં પાંચે આપ્યાં કે જાણે હમણા
ફાડી ખાશે. ત્યારે પેલો ચાકર બોલી ઉઠ્યો કે. સાહેબ. હવે ઉગર-
વાનો એકજ ઉપાય છે. જો તમે રજા આપો ને મારાં છોકરાં છેઆંને
પાળવાનું વચન આપો, તો હું એ નાહરની સામે જાઉં. તે અને તો
ફાડી ખાશે ખરાં, પણ એટલામાં તમે ગામમાં જઈ પહોંચશો.
તે અમીરને ઉગરવાનો બીજો એકે ધ્યાન નહોતો, તેથી ઘણી
લાચારીથી તેને રજા આપી. ને કહ્યું કે હું તારાં છોકરાંનું પાલણુ
પોષણ કરીશ. તે સાંભળીને પાધરોજ તે ચાકર નાહરની સામે ગયો.
તેને તે નાહરે ફાડી ખાધો એટલામાં તે મોટો માણસ પેલે ગામ જઈ

પહોંચ્યો. પછી તેણે આપેલા વચનપ્રમાણે પેલાં ચાકરનાં છોકરાં છેઆનું પાલણુપોષણ કર્યું.

એ વાતનો સાર કે ચાકર તો એવા જોડાએ કે ઘણીના સંકરસમે પોતાનો જીવ સરખોએ વહાલો ન કરે, અને ઘણી તો એવા જોડાએ કે એવા હતિયારી ચાકરને છે ન દેતાં જીવતાંમુધી તેમનું પાલણુ કરે.

પાઠ ૧૪૯. ગુલામ અને સિંહ.—ભાગ ૧.

ગુલામ ભયંકર મોતીઆં ધરિદ્રો

અસલના વખતમાં એક ગુલામઉપર તેનો ઘણી બહુજ જીલમ કરતો, એવો કે એ વેડ્યાકરનાં મરવું સાફ. દુઃખમાંથી છુટવાનો ખાજો ઉપાય રહ્યો નહીં, ત્યારે તેણે જંગલમાં નારી જવાનું ઠરાવ્યું. તેણે વિચાર્યું કે વગડાનાં જનાવર મારી ખાશે તે ઠીક, પણ આ મારો જીલમી ઘણી દુઃખ દે છે તે ખમાતું નથી.

એક વાર તક જોઈને છાનો માનો તે પાસેના વગડામાં નારી ગયો. ખાવા પીવાનું કે ઓઢવાનું કાંઈ જોડ લીધું નહોતું. તેથી ખાપડને માથે ઢગલિ ઢગલા દુઃખ પડ્યું. આખો દિવસ જંગલમાં રખડી રખડી થાક્યો; પગમાં કાંટા ભયોભય વાગે, ને લોહી નીકળે; જૂખ કડકડીને લાગી, પણ ખાવાનું કાંઈ મળ્યું નહીં; હોંડવાની આય જરાએ રહી નહીં. એવામાં એક કોતર આવ્યું, તેમાં નિરાશ થઈ બેઠો.

જરા બેઠો એટલામાં એક ભયંકર શબ્દ સાંભળ્યો. એને લાગ્યું કે એ વાઘ કે સિંહનો શોર હશે, ને તેથી ખીને કોતરમાંથી નાસવાનું કર્યું, પણ જોવો બારણાઆગળ આંચો, કે સામો મોટો બિઆમણો સિંહ આંચો, ને નાસવાનો કાંઈ લાગ રહ્યો નહીં. તેને જોઈ એનાંતો મોતીઆંજ મરી ગયાં, ને જીવવાની આશા છોડી; પણ જનાવરનો

રાજા હળવે હળવે હીંડતો રોકડું મોં કરી નજીક આવવા લાગ્યો ને મારવાનો ધરિદ્રો દેખાડ્યો નહીં. દુખીઆરાની પેઠે ઘાંટો કાઢી મદદ માગતો હોય, તેમ દેખાયો. એથી તે ગુલામને બહુ અચંપો લાગ્યો. અસહ્ય તે છાતીવાળો તો હતો, તેથી આ જોઈને તેણે વધારે ધી-રજ પકડી.

પાઠ ૧૯૦. ગુલામ અને સિંહ.—ભાગ ૨.

સિંહ ખોડતો હીંડતો હતો, તેપરથી પલા ગુલામને તેના પગભણી નજર કરી, ત્યારે એક ટાંકિઓ ઘણો સૂણેલો દીઠો. હિંમત પકડીને નજીક ગયો ને સિંહનો સૂણેલો પગ હાથમાં લીધો. જમ આજારી માણસ વૈદને જોવા દે, તેમ સિંહે તેને પોતાનો પગ જોવા દીધો. ગુલામને જોયું તો પંજના તળીઆમાં એક મોટો કાંટો ભાગ્યો છે, ને ત્યાં સૂણેલું છે, તેથી પગ લંગડાય છે. સિંહના ડોહપરથી એમ બાણ્યું કે એ કાંટો કઢાવવાની એની મરજ છે. મારે ગુલામને ક'દ્યો, ને સૂણેલું હવું તેમાં પર હવું તે પણ કાઢી નાખ્યું. એ નાકગી

ગયાથી દુઃખ નરમ પડ્યું. એપ્રમાણે જરા કરાર થયો કે સિંહ ધણી ખુશી દેખાડી પૂછું હલાવ્યું, ને પોતાના વૈદના હાથ પગ ચાટયા. એમ હરખ ને માયા દેખાડી એટલું જ નહીં, પણ તેનો ઉપકાર કદી જૂલ્યો જ નહીં. એને પોતાના કોતરમાં રાખ્યો, ને જે શિકાર લાવે તેમાંથી તેને ખાવા આપે. એઉ ભાઈબંધ થઈ રહ્યા. એમ કેટલાક મહિના ગયકેડે એક દહાડો તે ગુલામ વગડામાં ફરતો હતો, તેવામાં એને પકડવા મોકલેલા સિપાઈઓએ આવી તેને ઓચિંતો પકડી લઈ જઈ એના નિર્દય ધણીને હવાલે કર્યો. ધણીએ તેને પોતાની કનેથી નાશી ગયો માટે દેશના હાકિમને સોંપ્યો. તે વેળા તે દેરામાં ગુલામોપર બહુ જુલમી કાયદા ચાલતા હતા, તે કાયદાપ્રમાણે હાકિમે તે બિચારાને જંગલના ફાડી ખાતાર જનાવરપાસે મારી નખવવાનો હુકમ કર્યો.

પાઠ ૧૮૧. ગુલામ અને સિંહ.—ભાગ ૩.

હિંસા

મેદાન

ઓતગરથી ઘેરી લાંબેલા મોટા મેદાનમાં તે ગુલામને મૂક્યો, ને ઘણા દિવસનો જૂખ્યો ને ખીજવાએલો સિંહ તેનાપર છોડ્યો. નાસવાનો લાગ જરાએ હતો નહીં. આ કમકમી છૂટે એવો તમારો જોવાને લોકની મેદની મળી હતી. હાકિમ પણ તે વેળા હાજર હતો. સૌ જોઈજોઈને ઉદાસી થતા હતા. એવામાં ફાળ મારતો ને બરાડ પાડતો સિંહ આવ્યો. એની છલંગ. મોંની ફાડ, એના પંજ, ને ટુંકામાં કહીએ તો એનું આખું રૂપ જોઈને જ કાચા હૈયાનું માણસ હોય તેના તો હોરાજ ઉડી જાય. એને આવતો જોઈને સૌ લોક ચુપચુપ થઈ ગયા. પણ એકાએક લોકનાં મનમાંથી દયા જઈ અચંપો આવ્યો, કેમકે સિંહ તેના પર તલપ માર્યાનેડેકાણે લાડ કરી તેના હાથ પગ ચાટવા લાગ્યો, ને પૂછું હલાવવા મંજ્યો. એવાઈ ગએલું છોકરું ધણે મહિને એકાએક મળ્યાથી માને જવો હરખ થાય તેવો હરખ સિંહ દેખાડવા લાગ્યો. પેલા હાકિમે તે ગુલામને મોટે

સાદે બોલાવી પૂછ્યું કે, આ નિર્દય જનાવર કોઈને છોડે નહીં, તે પોતાનો જાતિ સ્વભાવ બૂલી જઈ તારી જોડે આમ કરે છે તેનું કારણ શું છે ? ગુલામે પોતાની સિંહજોડે બનેલી સંઘર્ષી કથા સૌ સાંભળતાં માંડીને કહી. વગડાઉ હિંસાકરનાર જનાવર પણ ઉપકાર બૂલતો નથી એ બધા લોક સાંભળી ધણું અચરજ પામ્યા ને ખુશ થયા. સૌ મળી હાકેમને અરજ કરી કે એનો ગુનો માફ કરો, ને એને જવા દો, તેથી હાકેમ તે ગુલામને માફ કર્યું, ને પેલો સિંહ તેને આપી દીધો. આ વાતપરથી આપણે પણ શીખામણ લેવી, ને કોઈનો પાડ કે ગુણ વીસરવો નહીં, ને તેનો સારો બદલો આપવો.

પાઠ ૧૬૨. ટાંકણી.

ટાંકણી એ કેવી નાની વસ્તુ છે, તો પણ એને એક માણસ કરતું નથી. ઘણાજણ એકઠા મળીને બનાવે છે. કોઈ જાણેજે એ સોયની પેઠે ખરા લોહાની થતી હશે, પણ તેમ નથી. એ તો પીતળની થાય છે. એક માણસ પીતળના તાર બનાવે છે. બીજે તેને પાસરા કરે છે. ત્રીજે તેના કાપીને જોઈએ તેવડા સરખા કડકા કરે છે. ચોથો ધશીને તેની અણી કાઢે છે. પાંચમો તે અણીવાળા કડકાને ધશીને માથાં બેસાડવા જોગ કરે છે. છઠ્ઠો આદમી માથુંજ તૈયાર કરે છે. સાતમો તે માથાં પેઠા અણીવાળા કડકાપર ચડાવે છે. આઠમો ટાંકણી-ઓને ખટાશવાળા પાણીમાં ઘોઈ માંજીને કલઈના ઉના રસમાં નાં. બીજે ધોળી બનાવે છે. એપ્રમાણે ઘણા આદમી જૂદું જૂદું કામ કરે છે, ત્યારે એક ટાંકણી બને છે. એ તૈયાર થએલી ટાંકણીને કાગળમાં ખરાબર ખોસવી એ પણ એક જૂદાજ માણસનું કામ છે. હવે કોઈ માણસ એવું અભિમાન કરે કે હું એકલોજ બનાવું, તો તે એક દહાડે દરા પણ તૈયાર કરી નહીં રહે. પણ ઘણાં માણસો પોત પોતાનું કામ વહેંચી લઈને કરે છે, તો એક દિવસમાં હજારો ટાંકણીઓ બનાવી દે છે.

ટાંકણીઓનો ખપ આપણા દેરાકરતાં વિલાયતમાં ધણો છે. ત્યાં દર વરસે લાખો ટાંકણીઓ થાય છે, અને તે બધી ખપી જાય છે. કોઈ પૂછે કે, એટલી બધી ક્યાં જતી હશે ? તો તેનો જવાબ એટલોજ કે ધણી તો ખોવાઈ જાય છે ને ફેટલા એક ભાગી જાય છે. આપણે અહીંયાં તો લોક પાછડીના પેચ અને તોરા બરાબર રાખવાને ઓડવાને સાર કામમાં આણે છે, પણ વિલાયતના બૈરાંનાં પોરાકમાં તો એ ધણીજ કામની વસ્તુ છે.

પાઠ ૧૯૩. લોભિઆની વાત.—ભાગ ૧.

બંદર

ટંગાબું

એક ગામડાનો બ્રાહ્મણ બહુ લોભિઓ હતો. તેને એક નાળિયેર બોધતું હતું, તે લેવા સાર વાણિયાની દુકાને ગયો, અને પૂછ્યું કે એક નાળિયેરનું શું લેશો ? ત્યારે વાણિયાએ કહ્યું કે ત્રણ પૈસા લઈશું. ત્યારે બ્રાહ્મણે પૂછ્યું કે બે પૈસાનું નાળિયેર મળતું હશે ? વાણિયાએ જવાબ દીધો કે શહેરમાં જાઓ તો મળે. પછી ત્યાંથી દરા ગાઉઉપર શહેર હતું, ત્યાં નાળિયેર લેવાસાર એ બ્રાહ્મણ ગયો, અને વાણિયાની દુકાને જઈને એક નાળિયેરનું મૂલ પૂછ્યું. વાણિયાએ કહ્યું કે બે પૈસા બેસશે. બ્રાહ્મણે પૂછ્યું કે એક પૈસાનું ક્યાં મળતું હશે ? જવાબ દીધો કે અહીંથી દરા ગાઉઉપર બંદર છે ત્યાં એક પૈસાનું નાળિયેર મળે છે. પછી તે બ્રાહ્મણ તે બંદરમાં જઈને નાળિયેરનો બાવ પૂછ્યો, ત્યારે જવાબ દીધો કે પૈસાનું એક નાળિયેર મળશે. બ્રાહ્મણે પૂછ્યું કે કોઈ ઠેકાણે એક પાઈનું નાળિયેર મળતું હશે ? જવાબ દીધો કે રાનમાં જ્યાં નાળિયેર થાય છે ત્યાં પાઈનું એક મળે છે. પછી તે બ્રાહ્મણ રાનમાં ગયો, અને નાળિયેરનો બાવ પૂછ્યો, ત્યારે રાની માણસે કહ્યું કે પાઈનું એક મળશે. પછી તે લોભિએ પૂછ્યું કે મફત ક્યાં મળશે ? ત્યારે રાનીએ કહ્યું કે આ નાળિયેરીઉપર ચડીને તોડી લે તો મફત મળે. ત્યારે તે લોભિઓ ગ્રાહ-

ઉપર ચડ્યો, ને નાળિયેર ઝાલીને ટંગાઈ રહ્યો. એવામાં આઠ હંટ-
વાળો આવ્યો. તેને કહ્યું કે આ ભાઈ, મારા પગ આ ઝીડે ભરાવે
તો હું જાળવીને હોંડે ઉતરું. ત્યારે તેને દયા આવી, ને હંટઉપર ઉભો
રહીને બ્રાહ્મણના પે પગ ઝાલીને ઝીડે ભરાવા લાગ્યો એટલે હંટ પશી
ગયું, ને હંટવાળો પણ લટકી રહ્યો.

પાઠ ૧૬૪. લોભિઆની વાત.--ભાગ ૨.

થોભ દુશ્મન ધરાયું આજિજી

પછી પેલો હંટવાળો તો મનમાં ખીવા લાગ્યો કે જો બ્રાહ્મણ

નાળિયેર મુકી દેશે તો હું ને એ પેઠે મરી જઈશું; એમ જાણીને ખોલ્યો કે એ મહારાજ, તું નાળિયેર છોડીશ નહીં તો હું તને પાંચરો રૂપિયા આપીશ. બ્રાહ્મણે કહ્યું કે ઠીક, હું નહીં મુકી દઉં. એવામાં એક ધોડાવાળો આવ્યો. તેના આગળ પેલે ઉંટવાળે આજીજી કરીને કહ્યું કે મારા પગ આ ગ્રાડસાથે ભરાવે તો હું જાળીને હેડે ઉતરું. પછી ધોડાવાળે તે કમ્પૂલ કર્યું, ને ધોડાઉપર ઉભો રહીને ઉંટવાળાના પગ ગ્રાહ્યા, ને તે ગ્રાડસાથે ભરાવવા ગયો એટલે ધોડો ખસી ગયો, અને તે પાણી લટકી રહ્યો. તેણે જાણ્યું કે પેલો બ્રાહ્મણ નાળિયેર મુકી દેશે તો સૌથી પહેલો હું મરી જઈશ. તેથી તેણે કહ્યું કે એ પંડ્યાજી, તમે નાળિયેર નહીં છોડી દો, તો હું તમને હજાર રૂપિયા આપીશ. બ્રાહ્મણે કહ્યું કે ઠીક. સામઠા દોઢ હજાર રૂપિયા મળવાના તેથી એ લોભીઆને ઘણો હરખ થયો; અને તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો, અધધધ! આજ મને આટલા બધા દોઢ હજાર રૂપિયા મળશે, એમ કહીને બે હાથ પોહોળા કર્યા એટલે ત્રણે જણ પછડાઈને બ્રાહ્મણ મરી ગયો. માટે અતિશે લોભીઓ હાય તેને દુઃખ થયાવિના રહે નહીં.

દોહરો.

થોભ નહીં જ્યાં લોભનો,
શોભા સધળી જાય;
તૃષ્ણાથી તરસ્યો સદા,
ધનથી નહીં ધરાય.

પાઠ ૧૬૮. શિઆઝ ને કાગડાની વાત.

કડાકો	ઠાવકું	ભક્ષ	મધુરો	સૂર
મણા	નિશા	સડપ	ચડપ	ખાલી

કોઈક વેળા વગડામાં એક શિઆઝ ફરતું હતું. તેને જુખ લાગેલી તેથી ખાવાનું ખાણું હતું. મનમાં વિચાર કરતું હતું ને આ વખત

હવે ક્યાં જઈ? આજ તો કડકો પડ્યો. હજીલગણ કશુંએ બક્ષ મળ્યું નહીં. સાંજ પચાવિના ગામમાં તો જવાય નહીં. એટલામાં દેવજીએ એક આડપર મોંમાં પૂરી લઈને એક કાગડો બોલો દીઠો. તેથી તેના ટાંટિઆમાં જોર આવ્યું, ને મનસુબો કરવા લાગ્યું ને હવે કંઈ જીતી કરીને એ પૂરી એની કનેથી પડાવું. પછી તે આડતળે જઈને ઠાવકું મોં રાખીને બોલ્યું, બલે કાગડા બાઈ, બલે! આજ તમને જોડને હું બહુ રાજ થયો. વાહ! તમારું રૂપ કેવું સાઈ છે! તમારી પાંખો પણ રૂપાળી છે. ચાંચના ઘાટમાં તો કરી મણાજ રહી નથી. વાહ! શો પરમેશ્વરે ઘાટ ઘડ્યો છે! આટલું બધું જ્યારે તમારે છે, ત્યારે તો તમારો સ્વર પણ મધુરો હશે એમાં શું કહેવું? જો સાદ સારો હોય, ને ગાતાં આવડતું હોય, તો શું બાકી રહ્યું? આવાં જાટાં વખાણ સાંભળીને કાગડાભાઈ તો ફૂલી ગયા, ને મનમાં ધાર્યું કે આ શિઆળીઆને મારા સાદનો આટલો વેહેમ રહી ગયો છે, માટે ગાઈને તે મટાડું, પછી એના મનની નિસા યાય કે ગાતાં પણ આવડે છે. પછી મોં ફાડીને કા, કા, બોલીને ગાવા માંડ્યું, એટલે પેલી પૂરી મોંમાંથી સડપ લઈને પડી ગઈ. તે પેલે શિઆળે ચડપ ઉપાડી લીધી, ને કાગડાને કહ્યું, થયું મૂરખા, હણપણ મેલ હવે, એટલું ન સમજ્યો કે આ બાલી વખાણ કરે છે, તેનું કંઈ પણ કારણ હશે.

પાઠ ૧૮૮. ટટ્ટુવેચવા જનાર મિઆંની વાત.

ભાગ ૧.

અમદાવાદનીપાસે કોચરબપાલડી નામે ગામ છે, ત્યાંથી એક બૂટો મિઆં ને તેનો દીકરો પોતાનું ટટ્ટુ વેચવાનું હશે, તે લઈને રૂકરવારને દહોડે સવારે શહેરબાણી આવતા હતા. આગળ ટટ્ટુ મળેથી ધીમે ધીમે ચાલે છે, ને તેની વાંસે બાપદીકરો હોડે છે, એટલે રસ્તે બે ચાર મિઆંભાઈ એની જાતના મળ્યા, તે કહે કે

શું આ ટુકડાનાં પણ ભાગ્ય છે કે સુખે ચાલું જાય છે, અને આ બિચારા પછવાડે પણ ઘસતા ચાલે છે; એપર બેસતા નથી ત્યારે એ તો એમને શા કામમાં આવવાનું છે? એ સાંભળીને બૂઠા મિત્માંએ પોતાના દોકરાને ટુકડપર બેસાડ્યો, અને પોતે પછવાડે તેને હાંકતો હાંકતો ચાલ્યો. આગળ જતાં કોઈ ચાર ઘરડા આદમી મળ્યા, તે પેલા દોકરાને ટુકડો દેવા લાગ્યા કે, ચાલ્યા, આ તને ઘટારત છે? ઘરડા બાપને પછવાડે ચલાવે છે, ને પોતે અસ્વારની પેઠે ચાલ્યો જાય છે. એ ટુકડાથી શરમાઈ દોકરા ઉતરી પડ્યો, ને તેનો ઘરડો બાપ બેઠો, ત્યારે થોડક છેટે વળી બીજા પાંચ સાત જણ મળ્યા. તે કહેવા મંડ્યા કે જુઓ, જુઓ, આ બૂઠા મિત્માં કેવો કુઠારુ હૈયાનો છે; પોતાના દોકરાને હાંકી છે, અને પોતે કેવી મજાથી ટુકડપર બેસીને દોડાવતો ચાલ્યો જાય છે. આવાં આવાં મણાં સાંભળીને ડાસો તો અદ્રણાયો, ત્યારે તેણે પેલા દોકરાનેએ પછવાડે બેસાડી લીધો. ને બંને બેસીને ઝડપથી દોડાવતા ચાલ્યા. ધીમે હીંડે તો ચાળકો મારે, એમ કરતાં નદીને તેડે જઈ પહોંચ્યા. ત્યારે દરા બાર આવક વાણી બાનું શ્રેણું સાચું મળ્યું.

પાઠ ૧૯૭. ટઢુ વેચવા જનાર મિઆંની વાત.

ભાગ ૨.

ગજ્ય રેહેમ ઠપકણુ જવાળ

તે આવકો પેલા નાના સરખા ટઢુપર યે જણુને ખેડેલા દોડાવતા જતા દેખીને બૂમો ખાડીને કહેવા લાગ્યા, ઓ મિઆં, ઓ મિઆં, ટઢુને મારી નાખવો છે કે કેમ? ગજ્ય છે? આટલા નાના ટઢુપર તમે સાડા ત્રણ ત્રણ મણના યે જણુ તો ખેડા છો, ને વળી આપકા મારીને તેને દોડાવો છો. તમે કેવા નિર્દય છો? તમારા દિલમાં જશ પણ રેહેમ નથી. આ વાત સાંભળીને મિઆં તો ઠપકણે ઉભા, ને કહેવા લાગ્યા કે, શું કરીએ શેડ, અમારે શકરવારમાં જવું છે, બપોર તો થવા આચ્છા, દોડાવીએ નહીં તો પહોંચીએ ક્યારે. પેલા વાણિયા કહેકે, તમારે ઉતાવળ હોય તો ઉતરી પડો, અને યે જણા મળીને એન્ની ઝોળી કરીને ઊંચકણે દોડતા લઈ જાઓ. તમે શું શરીર નખળા છો? અમતી આસામી છો. જે એમ કરશો તો એક સાહે-તવારમાં પહોંચશો. અમદાવાદ કયું છેટે છે? વળી એમ કરશો તો ટઢુ થાકી પણ નહીં જાય, ને જવાળ રહેશે, તો કોઈ ધરાક યે રૂપિ-

આ વત્તા આપીને ચાહીને લઈ જશે. એ વાણિયાનું કહું સાંભ-
ળીને અવિચારી મિત્રાં તો તેમ કરવા મંડ્યો. દોરડું તો પાસેજ
હતું તે કાઢીને ટકુના ચાર પગ ને મોઢું બાંધી એક વળીમાં ભેરવીને
આપ દીકરો બાંધે મૂકી ચાલ્યા. આ જોવાને ઘણા લોક ત્યાં એકઠા
થઈ ગયા. ટકુ ગભરાયો ને છૂટવાને પછાડા મારવા લાગ્યો. એમ
કરતાં છૂટી ગયો, ને નદીના કરાડાપરથી ગમડીને હેડે પાણીમાં પડ્યો
અને ડૂબીને મરણ પામ્યો. પેલો બિચારો બુદ્ધો મિત્રાં અને તેનો
દીકરો તો લજવાઇને ત્યાંથી જ નાઠા તે ઠેક ઘેર જઈને ઉભા.

એ રીતે સૌને રાજી રાખવાને તેમનું કહેણું જ કરે છે, તેનું એક
કામ સુધરતું નથી, તે જાતે કુલ્લેત થાય છે; માટે આપણને સારું દીસે
તે કરવું. સારા નરસાનો વિચાર કરીને આપણને જ રડું લાગે
તે કરવું.

પાઠ ૧૬૮. મૂંઢાને બદલે મલું.

કાચકી

ભોટવો

શીવો કરીને એક છોકરો હતો. તે નિશાળમાં સારા મજ્જેના ભોટ-
વામાં પાણી ભરી લાખ્યો હતો. તે એના સોબતી વિઠ્ઠલે જોવા માગ્યો,
ત્યારે તેને આપ્યો, પણ વિઠ્ઠલ અટક્યાજો હતો, તેથી ટકોરા મારીને
ભીંતસાથે અફાળી ભોટવો ભાગી નાખ્યો. તે જોઈને શીવાએ તેને
પૂછ્યું કે મારો ભોટવો કેમ ભાગી નાખ્યો? હવે ભરી આપ. ત્યારે વિ-
ઠ્ઠલે તેને મુક્કીએ મુક્કીએ માર્યો. શીવો બિચારો શું કરે? રોતો રોતો
ઘેર ગયો. વળતી તેની માએ ખીજે ભોટવો લઈ આપ્યો તેમાં તે
પાણી ભરીને રોજ નિશાળે લઈ જાય. એક દહાડે રમવાની છૂટી
થઈ ત્યારે શીવાએ વિઠ્ઠલને રોતો દીઠો. તેને ખીજા છોકરાએ પૂછ્યું,
અલ્યા, કેમ રડે છે. તેણે જવાબ દીધો કે, આજે હું પાણી લાખ્યો
હતો તે ઠળી ગયું, અને તાપ બહુ પડે છે, તેથી મને તરસ બહુ લાગી
છે. હવે કેમ કરે, અહીંમાં મારી નાતનું શીવાબિના ખીજું કોઈ

નથી. માફ ધર બહુ વેગળું છે, ત્યાં પહોંચતાં પહોંચતાં તો મરી જાઉં. એ સાંભળીને શું છે, શું છે કરતો શીવો આપ્યો. ત્યારે એક જાણે કહ્યું કે વિઠ્ઠલને ગળે કાચકા પાત્રી છે, ને બોલાતું નથી. એવું જોઈને તેણે પોતાના ભોટવામાંથી પાણી પાડ્યું, તે જોઈને બધાં છોકરાં તેનાં વખાણ કરવા માંડ્યાં. વિઠ્ઠલ કહે કે હું ધારતો નહોતો કે તું મને પાણી પાઠશી, કેમકે મેં તે દહોડે તારો ભોટવો ફોડી નાખ્યો હતો, ને તને માર્યો હતો, તે તને સાંભરતું તો હશે, પણ તેં તે ખાર ન રાખતાં મને ઉગાર્યો, તો હવે તને કોઈ દહોડો દુઃખ નહીં દઉં. વિઠ્ઠલ જાતે તો સારો હતો, પણ જરા અટકચાળો હતો, તોપણ તે દહોડયી કોઈ શીવાને મારે, કે કાંઈ કરે, તો તરત વિઠ્ઠલ વચમાં પડીને તેનો વાંકો વાળ થવા દે નહીં. માટે આપણું કોઈ ભૂંડું કરે તો- એ તેનું આપણે ભણું કરવું, ત્યારે ભલાઈનું ફળ આપણને પરમેશ્વર આપે.

પાઠ ૧૬૯. કોઈને હલકો ન ગણવો.

પ્રજ્ઞ પરિવાર ધનહીણા ધનવાન અભ્યાસ
દેહરા.

પરમેશ્વરની આ પ્રજ્ઞ સઘળો છે સંસાર;
એક કુટુંબી આપણે, એક પિતા પરિવાર. ૧
કાળા ગોરા કોય છે, ધનહીણા ધનવાન;
કહો ન હલકો કોયને, સઘળા એક સમાન. ૨

અવગુણને બદલે ગુણ.

અવગુણ ઊપર ગુણ કરે, એ સન્નન અભ્યાસ;
જો સૂખડ સજગાવિએ, આપે સરસ સુવાસ. ૩
ખાળક ખેંચે વાળ પણ, કદી અડે નહીં કાળ;
ખાળ કરે આસાની જાન, દિલમાં થવું દયાળ. ૪

પાઠ ૧૬૦. શેઠનો છોકરો અને વૈદ.

રતીપૂર આકરં પરેણ કરી આપમત

પાટણમાં ખુશાલશા નામે શેઠ હતો, તેને એક ઉમેદચંદ કરીને છોકરો હતો, તેને નાનો મૂકાને શેઠ મરી ગયા, માટે તેની માએ તેને મોટો કર્યો. એ વરસ ૨૮ નો થયો એવામાં એક વૈદ તે શેઠેર-માં આવ્યો. તે ઉમેદચંદનું શરીર પાતળું હતું, અને જોર નહોતું, તેથી તે વૈદનું ઓસડ તેણે કરવા માંડ્યું. વૈદે કોઈકે ઝાડના મૂળાડીઆં લાવીને તેને ખાંડી ઝીણો ભૂકો કરી પેલા ઉમેદચંદને આપ્યો, અને કહ્યું કે તે ભૂકામાંથી રતીપૂર લઈ ધીની સાથે સવારના પોહોરમાં ખાવાનું છે, ને તેના ઉપર ધીનું તથા દૂધનું જોર રાખવું. એવું કહીને વળી કહ્યું કે હું કાલે આવી તમને બરોબર ઠીક બતાવીશ, તે પછીથી તે ઓસડ ખાતો. પણ ઉમેદચંદે આપમત કરીને ત્રીજે પોહોરે તે ઓસડ ખાધું, ને તેના ઉપર ધણું મરચાં લઈને કઢી ભાત ખાધાં, તેથી તથા ઓસડ ઘણું આકરં હતું તેથી શરીરમાં તેનું ઝેર ચડી ગયું. પછી ઘણા ઉપાય કરતાં ત્રીજે દિવસે ઝેર ઊતર્યું, ને શરીર હતું તેવું થતાં સાર મહિના લાગ્યા. એ ઓસડ થું હતું તે પાછળથી માલમ પડ્યું. તે ધોળાં કરેણનાં ફૂલ હતાં.

આ વાતની મતલબ કે જેનું ઓસડ ખાવું તે જેપ્રમાણે કહે તે કરવું જોઈએ, ને તેમાં ઉતાવળ કરી આપમતે ચાલવા જઈએ તા પીડા થાય. કોઈ લોક તો વૈદે જે પરેણ પાળવાની કહી હોય, તે પાળતા નથી અને ગમે તે ખાય છે, તેથી વધારે હેરાન થાય છે, માટે વૈદના કહ્યાપ્રમાણે વખતે વખત ઓસડ ખાવું એટલું જ નહીં, પણ તે કરી પાળવાની કહે તે પાળવી, અને જે ખાવાની રજા આપી હોય તેજ ખાવું. એપ્રમાણે જે કરતા નથી તે વેહેલા સાર થતા નથી, અને ઘણા દહાડા પીડાય છે.

પાઠ ૧૬૧. સ્વાણ.

ઉપયોગ માતપર નરાજ સુરંગ

ઘણીએક ઉપયોગી વસ્તુઓ ધાતુની બને છે. ધાતુ ઘણી જાતની છે. તેઓ ખાણમાંથી નીકળે છે. ખાણ ખોદે છે ત્યારે પેહલો થર તો માતપર જમીનનો આવે છે. આ થરમાં જનાવર તથા ગ્રાડપાલા-નું ઘણું ખાતર મળેલું હોય છે. એની નીચે ખીજ જાતનું માટીનું પડ આવે છે. એ માટીનાં નળીઆં, વાસણ, ઇંટો ને ખીજ વસ્તુઓ કુંભાર કરે છે. તેની તળે પથરાનાં પડ આવે છે. એમાંના પથ્થર ધર, દેરાં, વગેરે બાંધવાનાં કામમાં આવે છે. ઘણી ખરી ધાતુઓ ઘણી ઉંડી રહેલી હોય છે.

સારી મોટી ખાણમાં પેસવાની એક મોટી ભાગળ હોય છે, પણ તેમાં યદ્યપે આગળ ચાલીએ કે એક મોટા પોહોળા કૂવા જેવું આવે છે, તેના મોંની ચોમર પાટીમાં જડી લીધેલાં હોય છે, ને માંદું ઉતરવાને વચમાં દોરડાં લટકતાં હોય છે. એ દોરડે ટોપલીઓ બાંધેલી હોય છે, તેમાં બેશીને ખાણમાં ઉતરે છે, ને પાછા ખાહાર નીકળવું હોય, ત્યારે તેમાં બેસે, એટલે ઉપરના માણસ ખેંચી લે છે. ખાણોમાં ચાંચવાને કોદાળીથી ખોદવું થાયું અઘરું પડે છે, માટે તેમાંના ખડકોમાં નરાજ એટલે કોરાવતી સુરંગ ખોદે છે, ને તેમાં ઘણું ભરીને સળગાવે છે, એટલે પેલા ખડકો મોટા જોરથી ભડકો થઈને ફૂટે છે.

ધાતુ ધણુંકરીને માટી ને પથ્થરજોડે મળેલી હોય છે. એ મિશ્રને ખોદી કાઢી ટોપલાઓમાં ભરે છે, પછી તે ટોપલીઓ ઉપરના માણસો ખેંચી લે છે. તેઉપર તેના ઢગલા કરે છે, ત્યાંથી ગાડાંમાં ભરીને વખારમાં લઈ જઈ નાંખે છે. પછી મોટીમોટી બઢીમાં નાંખી તેને ગાળે છે, ને કચરા વગેરેથી જુદી પાડે છે.

સમાપ્ત.

